

**T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
YENİLEVENT/İSTANBUL**

**2003 SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN OYUN TEORİSİ
YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Sevinç ÖZTÜRK**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Esra HATİPOĞLU TUNCEL**

İSTANBUL – 2011

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR)

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ: 20.06.2011

TEZİN TİPİ: Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI: 2003 Sonrası Türkiye-İran İlişkilerinin Analizi

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü

DAĞITIM LİSTESİ: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
“Tez Hazırlama ve Dağıtım Yönergesi”nde belirtilen yerlere.

TEZİN ÖZETİ: Bu çalışma, Oyun Teorisi ve uluslararası ilişkilerde kullanım alanlarını müteakip, Türkiye ve İran’ın bir oyuncu olarak incelenmesinin yanı sıra, uluslararası alanda 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerine yön verebilecek kurallar doğrultusunda 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkileri incelenerek, Türkiye’nin 2003 yılı sonrasında İran ile ilişkilerine Batı’ya rağmen iş birliği ile yön vermesinin, devletlerin rasyonel davrandığı ilkesine uyum sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Oyun Teorisi, Türkiye, İran, Strateji, Uluslararası İlişkilerde Rasyonalite, Türkiye-İran İlişkileri

SAYFA SAYISI: 159

GİZLİLİK DERECEESİ: Tasnif Dışı

Bu tezin ihtiva ettiği hususlar şahsi görüşlerim olup; Türk Silahlı Kuvvetleri’nin resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

Sevinç ÖZTÜRK

2. Sınıf Öğrencisi

**T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
YENİLEVENT/İSTANBUL**

**2003 SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN OYUN TEORİSİ
YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Sevinç ÖZTÜRK**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Esra HATİPOĞLU TUNCEL**

İSTANBUL – 2011

ÖZET

Uluslararası aktör olan devletler, birbirleriyle ve diğer uluslararası aktörlerle olan ilişkilerine yön verirken, öncelikle kendi devletlerinin çıkarlarını düşünerek hareket etmektedirler. Kendi çıkarları her zaman öncelikli olan, realist anlayışa göre rasyonel varlıklar olan devletlerin çıkarları hedefleri için elde etmeye çalıştıkları unsurlar olarak ortaya çıkmakta ve temel olarak hedefleri de bekalarını sağlamak ve ardından kendi benimsedikleri değerleri devam ettirmektir. Devletler, politika ve politikalarına bağlı stratejiler üretirken, kendi çıkarlarını en yükseğe çıkarabilecek stratejiyi ve politikaları uygulamaya özen göstermektedirler. Her devlet kendi çıkarını en yükseğe çıkarmak için çaba göstereceğinden, devletler arası ilişkiler çıkarların örtüşüp, çatışma durumuna göre farklılık göstermektedir. Böyle bir ortamda, devletlerin çıkarları doğrultusunda hangi stratejinin ne kadar kazandıracağı hakkında muhtemel sonuçlar veren Oyun Teorisi, uluslararası ilişkilerde öncelikle çatışma çözümleyici bir teori olarak yer almıştır. İlk olarak iktisat biliminde kullanılan, ardından şirketlerin stratejilerinin getirilerinin hesaplanması için ortaya çıkan Oyun Teorisi zamanla diğer disiplinlerde de kullanılmaya başlamıştır. Devletlerin rasyonel aktörler olduğu düşünüldüğünde, devletlerin hareketlerini açıklamada Oyun Teorisi'nin oldukça uyuyan bir teori olarak ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Oyun Teorisi açısından bakıldığında Türkiye'nin de bir oyuncu olarak ortaya çıktığı uluslararası alanda, her oyuncu gibi Türkiye'nin de hareketlerini, hareketlerindeki rasyonaliteyi ve hareket sonucundaki kazanç ve kayıplarını da teori ışığında incelememiz mümkün görünmektedir. Özellikle 2003 sonrası, Türkiye'nin ABD'nin Irak Savaşı'na asker gönderilmesini sağlayacak olan tezkereye TBMM'nin onay vermemesiyle başlayan, "eksen kayması" tartışmalarının ardından, çok tartışılan Türkiye-İran ilişkilerini Oyun Teorisi ile incelememiz, Türkiye'nin gerçekten bir eksen kayması mı yaşadığı, yoksa çıkarları doğrultusunda rasyonel mi davrandığının göstergesi niteliğinde olabilecektir.

Bu tezde, "oyun" kavramından başlayarak Oyun Teorisi, unsurları, modelleri, tarihçesi anlatılmış, uluslararası ilişkilerdeki kullanımının önemi vurgulanmış ve uluslararası ilişkilerde rasyonalite ile beraber Oyun Teorisi'nin kullanım alanları incelenmiştir. Müteakiben, Oyun Teorisi'nin dört temel unsuru olan oyuncular, kurallar, stratejiler ve sonuçlar, 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin analiz edilebilmesi için, bir oyun olarak Türkiye-İran ilişkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle Türkiye ve İran bir oyuncu olarak kapasiteleriyle incelenmiş, Türkiye-İran ilişkilerini etkileyebilecek sistemsel ve yapısal durumlar kurallar olarak ortaya

TASNİF DIŞI

konmuş, 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde devletlerin stratejileri ve hareketleri belirlenmiş ve 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin analizi bölümünde ise oyunun sonuçları belirlenmiştir. Ardından sonuç ve değerlendirme bölümünde 2003 sonrası Türkiye ve İran'ın ilişkilerine yön verirken rasyonel çıkarları doğrultusunda karar verip vermedikleri değerlendirilmiştir. Sonuç ve değerlendirme ışığında tezde çıkan argüman, 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde her iki devletin de, devletlerin rasyonel davrandığı ilkesine uyduğu ve çıkarlarını en yükseğe çıkarmak için hareket ettiğidir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Batı'ya sırtını dönmesi veya eksen kayması gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi, Türkiye; İran ile ilişkilerine yön verirken, olması gerektiği gibi, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Aynı durum İran için de geçerli olup, iki devletin aralarındaki ilişki ileriki yıllarda süreklilik göstermese dahi, 2003 sonrasında her ikisine de kazanç sağlamıştır.

SUMMARY

International actors which are states act as thinking of the primarily interests of their own states, while they direct to their relationship with each other and other international actors. The States' interests which have always primarily their own interest and according to realist perspective they rational being, are emerging as factors for state's goals and the states' basic goals are ensuring their survival and then continuing their values which they adopt. While states produce their policies and strategies which are policy-related, they show a high take off to apply the strategies and policies that can maximize their interests. The relations between states can differ as conflict and common interests between them because of wishing each states' maximizing their profits. In such an environment, in the interests of the states in which the strategy about how much gain at the possible consequences of Game Theory has taken place primarily as a theory of conflict resolver in international relations. The Game Theory which was firstly used in the science of economics, and then used for accounting the outputs of the corporates' strategies, timely has been used in other disciplines. When thinking of that states are the rational actors, can be accepted that the Game Theory is useful about the states' acting.

In terms of Game Theory, in the international arena where Turkey also emerges as a player, examining the rationality of Turkey's acts and outputs of the end of the acts like each states', are seen as possible. Especially after 2003, not allowing of the TBMM to Note about sending troops from Turkey to Iraq because of the US intervention, Turkey sent troops to war in Iraq will allow the United States disapproves of the Parliament beginning with the Note, the debate of "shift of axis" about Turkey is started. Examining the much-debated relations between Turkey and İran after "shift of axis debate" with the Game Theory, may be indicator about whether Turkey really live in a shift of axis or Does Turkey act rational.

In this thesis, starting from "game" as a concept, Game Theory, Game Theory's components, models and history will be explained; the importance of using the theory in the international relations will be emphasized and rationality with Game Theory's uses area in the international relations will be examined. Subsequently, to analyze Turkey-İran relations after 2003 with four basic elements of the Theory of Games which are players, rules, strategies and outcomes, will be used and Turkey-İran relations will be analyzed as a game. In this respect, firstly Turkey and İran, will be examined as a player with their capabilities, the systematic and structural

conditions will be set as rules, the acts and strategies of Turkey and İran after 2003 in their relationship will be identified and the outputs of the game will be identified in the part of the analyzing of Turkey-İran relations after 2003. Then after 2003 relations between Turkey and İran, states decide in the interests of rational o not decide will be evaluated in the conclusion and evaluation part. In the light of the conclusion and evaluation, the argument of this thesis,in the Turkey-İran relations when after 2003, both states adapted the principle about the states act rationally and act for maximizing their interests .

As a result,there is not a situation like returning back to West. While Turkey directs its relations with İran, Turkey has acted as it should be, in accordance with its own interests. The same situation is true for İran and the relations between two states may not show continuity in the next years, but after 2003 both states have won.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	-I-
SUMMARY	-III-
İÇİNDEKİLER	-V-
TABLolar LİSTESİ	-XI-
ŞEKİLLER LİSTESİ	-XII-
HARİTALAR LİSTESİ	-XIII-
GRAFİKLER LİSTESİ	-XIV-
KISALTMALAR LİSTESİ	-XV-
ÖNSÖZ	-XVIII-

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

1.	PROBLEM DURUMU	1-1
2.	ARAŞTIRMANIN AMACI	1-5
3.	ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1-6
4.	ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	1-7
5.	ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	1-7

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.	ARAŞTIRMA MODELİ	2-1
2.	VERİLERİN TOPLANMASI	2-1
4.	VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI	2-1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. OYUN KAVRAMI VE BİR TEORİ OLARAK OYUN TEORİSİ, GELİŞİMİ, TÜRLERİ VE UNSURLARI	3-1
a. Oyun Kavramı	3-1
b. Oyun Teorisi ve Tanımı	3-3
c. Oyun Teorisi'nin Tarihsel Gelişimi	3-6
ç. Oyun Teorisi'nde Temel Unsurlar	3-7
(1) Oyun Teorisi'nde Oyuncu	3-7
(2) Oyun Teorisi'nde Kurallar	3-8
(3) Oyun Teorisi'nde Stratejiler	3-9
(a) Pür Stratejiler ve Karma Stratejiler	3-11
(b) Baskın, Makul ve Mahkûm Stratejiler (Üstünlük Stratejileri)	3-12
(c) Optimal Stratejiler	3-14
(4) Oyun Teorisi'nde Sonuç	3-14
(5) Oyun Teorisi'nde Bir Oyunun Başlıca Özellikler	3-15
d. Oyun Teorisi Türleri	3-15
(1) Oyuncu Sayısına Göre; İş birliği ve Çatışma Durumuna Göre, Bilgi Durumuna Göre ve Sonuçlarına Göre Oyunlar	3-15
(2) Tam Bilgili Statik Oyunlar, Gösterimi ve Oyun Modelleri	3-17
(a) Stratejik Biçimli Gösterim	3-18
(b) Mahkûmlar Çıkmazı	3-20
(c) Minimaks Teoremi	3-21

TASNİF DIŞI

	(ç) Nash Dengesi	3-22
	(d) Cinsiyetler Savaşı	3-23
	(e) Eşleşen Paralar	3-23
	(f) Geyik Avı	3-24
	(g) Tavuk Oyunu	3-25
	(ğ) Şişelenmiş Domuz Oyunu	3-26
	(3) Tam Bilgili Dinamik Oyunlar	3-27
2.	ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE RASYONALİTE	3-28
3.	ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE OYUN TEORİSİ	3-32
	a. Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi'nin Uygulanma Alanları	3-32
	b. Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi'nin Uygulanma Biçimi	3-36
	c. Oyun Teorisi Modelleriyle Uluslararası İlişkiler	3-39
	(1) Tavuk Oyunu Modeli	3-40
	(2) Geyik Avı Modeli	3-40
	(3) Mahkûmun İkilemi	3-40
	(4) Şişelenmiş Domuz Oyunu	3-40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1.	OYUN TEORİSİ YAKLAŞIMINDA BİRER OYUNCU OLARAK İRAN VE TÜRKİYE	4-1
	a. İran'ın Oyuncu Olarak Özellikleri	4-1
	(1) İran'ın Coğrafyası	4-2
	(2) İran'ın Etnik ve Kültürel Yapısı	4-3
	(3) İran'ın Siyasi Yapısı	4-4

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

(4) İran'ın Ekonomik Yapısı	4-5
(5) İran'ın Enerji Kaynakları	4-6
(a) Petrol Kaynakları	4-6
(b) Doğal gaz Kaynakları	4-6
(c) Elektrik Enerjisi	4-7
(ç) Nükleer Enerji	4-7
(6) İran'ın Askeri Gücü	4-9
(a) Kara Kuvvetleri	4-9
(b) Deniz Kuvvetleri	4-10
(c) Hava Kuvvetleri	4-10
b. Türkiye'nin Oyuncu Olarak Özellikleri	4-11
(1) Türkiye'nin Coğrafi Özellikleri	4-11
(2) Türkiye'nin Etnik ve Kültürel Yapısı	4-13
(3) Türkiye'nin Siyasi Yapısı	4-14
(4) Türkiye'nin Ekonomik Yapısı	4-15
(5) Türkiye'nin Enerji Rezervleri	4-16
(a) Türkiye'nin Petrol Rezervleri	4-16
(b) Türkiye'nin Doğal Gaz Rezervleri	4-16
(c) Türkiye'nin Elektrik Enerjisi	4-16
(ç) Türkiye'nin Nükleer Enerjisi	4-16
(6) Türkiye'nin Askeri Yapısı	4-17
(a) Kara Kuvvetleri	4-17
(b) Deniz Kuvvetleri	4-17

TASNİF DIŞI

(c) Hava Kuvvetleri	4-18
2. BİR OYUN OLARAK TÜRKİYE VE İRAN İLİŞKİLERİNDE KURALLAR	4-18
a. Tarihsel Süreç içinde Türkiye ve İran Dış Politikalarını Yönlendirici İlke ve Kurallar	4-18
(1) Türk Dış Politikası	4-18
(a) 2003 Öncesi Türk Dış Politikasının Tarihsel Gelişimi	4-20
(b) 2003 Sonrası Türk Dış Politikası	4-22
(2) İran Dış Politikası	4-25
(a) 2003 Öncesi İran Dış Politikasının Tarihsel Gelişimi	4-25
(b) 2003 Sonrası İran Dış Politikası	4-29
b. Uluslararası Sistemin Yapısına Göre Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Kurallar	4-30
c. Uluslararası Sistemin Durumuna Göre Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Kurallar	4-31
ç. Türkiye ve İran'ın Dahil Olduğu Uluslararası Örgütler ve Uluslararası Anlaşmaların Kuralları	4-34
(1) Birleşmiş Milletler	4-35
(2) NATO	4-36
(3) Avrupa Birliği	4-36
(4) İslam Konferansı Örgütü	4-37
(5) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4-37
4. BİR OYUN OLARAK 2003 SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ VE OYUNCULARIN STRATEJİLERİ	4-38
a. Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Perspektiften Analizi	4-38
(1) 1923-1939 Arası Dönem	4-40
(2) 1939-1945 Arası Dönem	4-41

TASNİF DIŞI

(3) 1945-1979 Arası Dönem	4-41
(4) 1979-1989 Arası Dönem	4-43
(5) 1989-1997 Arası Dönem	4-44
(6) 1997-2003 Arası Dönem	4-45
b. 2003 Yılı Sonrası Türkiye-İran İlişkileri	4-46
(1)Ekonomik İlişkiler	4-46
(2)Siyasi ve Güvenlik Yönlü İlişkiler	4-56
4. BİR OYUN OLARAK 2003 YILI SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE SONUÇLAR	4-65

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	5-1

KAYNAKÇA VE EKLER

KAYNAKÇA	6-1
ÖZGEÇMİŐ	6-6

TABLolar

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1a: Stratejik Biçimli Gösterimde 1. Oyuncunun Kazancı	3-18
Tablo 1b: Stratejik Biçimli Gösterimde 2. Oyuncunun Kazancı	3-19
Tablo 1c: İki oyuncunun çıktıları	3-19
Tablo 2: Ödemeler Matrisi	3-19
Tablo 3: Mahkûmun İkilemi Matris Gösterimi	3-20
Tablo 4: Oyuncuların Faydaları	3-21
Tablo 5: Minimaks Teoremi Matris Gösterimi	3-21
Tablo 6: Cinsiyetler Savaşı Matris Gösterimi	3-23
Tablo 7: Eşleşen Paralar Matris Gösterimi	3-23
Tablo 8: Geyik Avı Matris Gösterimi	3-24
Tablo 9a: Tavuk Oyunu Matris Gösterimi	3-25
Tablo 9b: Güvercin-Atmaca Oyunu Matris Gösterimi	3-26
Tablo 10: Türkiye-İran İkili Ticaret İstatistikleri (000\$)	4-47
Tablo 11: Türkiye'nin İran'a İhracatındaki Başlıca Ürünler (2009-2010/Dolar)	4-51
Tablo 12: 2003 Sonrası Türkiye-İran İlişkilerinin Matris Gösterimi	4-72

ŞEKİLLER

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1a: Oyun Teorisi Ağaç Formu	3-27
Şekil 1b: Geriye Doğru Çıkarsama	3-28
Şekil 1c: Geriye Doğru Çıkarsama	3-28
Şekil 2: Ulusal Stratejinin Boyutları	3-38
Şekil 3: Devletlerin Ulusal Çıkarlara Ulaşma Yolu	3-39

HARİTALAR

	<u>Sayfa</u>
Harita 1a: İran'ın Genel Görünümü	4-2
Harita 1b: İran'ın Etnik Yapısı	4-3
Harita 1c: İran'ın Nükleer Tesisleri	4-8
Harita 2: Türkiye'nin Genel Görünümü	4-11

GRAFİKLER

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1a: İran'ın Ükelere İhracat Yüzdeleri	4-48
Grafik 1b: İran'ın Ükelere İthalat Yüzdeleri	4-48
Grafik 1c: İran-Türkiye Dış Ticaret	4-49

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEK: Atom Enerjisi Kurumu

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

BM (UN): Birleşmiş Milletler (United Nations)

BMGK (UNSC): Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (United Nations Security Council)

BOP: Büyük Orta Doğu Projesi

CIA: Merkezi İstihbarat Ajansı (Central Intelligence Agency)

CICA: Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı

CENTO: Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organisation)

DTM: Dış Ticaret Müsteşarlığı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)

D-8: Gelişmekte Olan 8 Ülke (Developing Eights)

EİT (ECO): Ekonomik İş birliği Teşkilatı (Economic Co-operation Organisation)

GSM: Mobil İletişim Küresel Sistem (Global System for Mobile Communications)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

TASNİF DIŞI

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Hız. : Hazreti

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

İSEDAK: Ekonomik ve Ticari İş Birliğı Daimi Komitesi

KEİ: Karadeniz Ekonomik İş Birliğı Örgütü

KEK: Karma Ekonomik Komisyon

KİK: Körfez İş Birliğı Konseyi

Km: Kilometre

Km² : Kilometre kare

KW : Kilovat (Kilowatt)

KWh: Kilovat saat (Kilowatt hour)

MC: Milletler Cemiyeti

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organisation)

NIGC: İran Milli Doğal Gaz Şirketi (National İran Gas Company)

NPT: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Nuclear Non-Proliferation Treaty)

OECD: Ekonomik İş birliğı ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)

OPEC: Petrol İhrac Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)

RCD: Bölgesel Kalkınma İçin İş Birliğı (Regional Co-operation for Development)

SB: Sovyetler Birliğı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

TAEK: Türkiye Atom Enerjisi Kurumu

TAV: Tepe-Akfen-Venture

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPAO: Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

UCM: Uluslararası Ceza Mahkemesi

IAEA (IAEA): Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)

IEA (IEA): Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)

ÖNSÖZ

John Von Neumann ve Oscar Morgenstresn'in 1944'te yayınladıkları "*Theory of Games and Economic Behaviour*" ile dikkatleri çektikleri Oyun Teorisi, ancak 1980'lerin sonunda iktisat dışındaki alanlara da uygulanmaya başlamış olup, önemini de ancak bu tarihten sonra kazanmaya başlamıştır. Oyun Teorisi, seçim şansı bulunan hayatın her alanında kullanabileceğimiz bir teori olarak görünmektedir. Ancak bu özelliği Oyun Teorisi'ni karar alırken tam olarak kazanmayı temin ettiği anlamına gelmemelidir, teori sadece muhtelif kazançları gözler önüne sermektedir.

Devletler arasındaki ilişkileri açıklamak için de kullanılmaya başlanan Oyun Teorisi, karar aşamalarında devletlerin muhtelif kazançlarını göstermesi yönünden, bu alanda da önem arz etmektedir. Oyun Teorisi ile devletlerin kendi olası kazançlarını, diğer devletlerin de strateji ve kazançlarını göz önünde bulundurarak, kendileri için rasyonel olması muhtemel olan tercihi hesap etmeleri mümkün görünmektedir.

Türkiye'nin de son zamanlarda İran başta olmak üzere Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri ve ABD ve İsrail ile aksayan ilişkileri, Türkiye'nin de "eksen kayması" mı yaşadığı gibi tartışmalara maruz kalmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin dış politikasında yön değiştirdiğinin ve bu yön değiştirmiş kendisine kazançtan ziyade kayıp getirdiğinin tartışılması üzerine, Türkiye'nin 2003 sonrası ilişkilerindeki muhtelif kazançlarını hesap ederek, İran ile ilişkilerinde rasyonel davranıp davranmadığını yine Oyun Teorisi ile incelemek mümkün olacaktır.

Son olarak bu çalışma boyunca, 2003 sonrası Türkiye ile İran ilişkileri Oyun Teorisi yaklaşımına göre incelenmiş ve bütün bu süreçteki Türkiye ve İran'ın birbirleri ile olan ilişkilerinin çıkarları neticesinde olup olmadığı tartışılmıştır.

Bunların yanında, yüksek lisans öğrenimim boyunca eğitim faaliyetlerinin daha verimli ve daha kaliteli geçmesi için her türlü katkıda bulunan ve bizlere emeği geçen tüm Harp Akademileri Komutanlığı ve SAREN personeli ile değerli öğretim üyelerimize teşekkürlerimizi sunmayı bir borç bilirim. Tez çalışmam boyunca tezin hazırlanmasında sürekli bana destek veren, değerli fikir ve görüşleriyle düşüncelerimin gelişmesini sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Esra Hatipoğlu ile askeri danışmanım Dr. P. Alb. Orhan Sezgin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Tez dönemi de dahil olmak üzere yüksek lisans öğrenimim süresince yardım ve desteklerini benden esirgemeyen değerli öğretim üyesi Doç. Dr. Fuat Aksu'ya, Oyun

TASNİF DIŞI

Teorisi derslerine katılmama izin verip, tezin yapım aőamasında konuyla ilgili birçok bilgiyi öğrenmemi sağlayan Prof. Dr. Ensar Yılmaz'a, tezim için gerekli kaynakları sağlamamda yardımcı olan Harp Akademileri ve Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanelerine ve değerli arkadaşlarım Piyade Binbaşı Ahmet Açık, Hava Kontrol Üsteğmen Murat Günvar ve Hava Piyade Üsteğmen Ertan Manısalı, İlkur Öztürk, Ceren Balel, Burcu Kanbal, Yonca Yalçın Çakmaklı ve İbrahim Yaőar'a yardım ve desteklerinden dolayı ayrıca teőekkür etmek isterim.

Son olarak sevgisiyle en büyük destekçim olan başta biricik kızım Naz Akalan olmak üzere, bugünlere gelmem için hiçbir fedakarlığı benden esirgemeyen annem Nermin Öztürk, tüm yardımları için kardeőim Doğukan Karanfil, iki yıl boyunca bana kuzenliğin yanı sıra bir aile gibi olarak en büyük ev arkadaşlığını sağladıkları için kuzenlerim İlkem ve Görkem Demirdöğer dahil tüm akrabalarım ve sevenlerime sonsuz minnet, saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

1. PROBLEM DURUMU

Aralarında güçlü politik, ekonomik, coğrafi, kültürel bağlar olan ve 1639 yılında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması sonucu belirlenen 499 km'lik ortak sınır alanına sahip olan Türkiye ve İran, Orta Doğu ve Kafkaslar'ın bir bölümünü içeren bölge olarak ele alınan Güney Batı Asya Bölgesi'nde yer almaktadır. Aralarında çok güçlü bağlara sahip olmalarına rağmen laik bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti ile teokratik bir yönetim şekline sahip İran İslam Cumhuriyeti, başta bu yönetim şekilleri olmak üzere, kökleri çok uzun dönem öncelerine kadar dayanan farklılıklara sahiptir.

İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin temeli 16'ncı yüzyıla kadar dayanmaktadır. 1501'de Şah İsmail'in Tebriz'i başkent yapması ile kurulan, daha sonra İran adını alacak olan Safevi Devleti, yarı-göçebe örgütlenme biçimi ile İslamiyet'in Alevilik inancını benimsemiştir. Buna karşılık bu yıllarda yerleşik düzene geçen Osmanlı Devleti ise Sünni İslam'ı temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki yerleşik düzene geçme çabasından hoşnut olmayan yarı-göçebe Aleviler tarafından kurulan Safevi Devleti, daha sonra her ne kadar yerleşik düzene geçip, bu düzenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek Şii mezhebini benimsemiş olsa da, iki devlet arasındaki soğukluğun temelleri o dönemden atılmıştır (Oran, 2005,s.205).

1923'te Osmanlı Devleti yıkılıp, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda; İran'da Rıza Han iktidar olmuştur. İran ve Türkiye arasındaki ilk resmi ziyaret Haziran 1922'de İran Eğitim Bakanı'nın başkanlığındaki bir heyetin Ankara'yı ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Ardından Türkiye'den bir heyetin Tahran'a gitmesiyle İran, 22 Haziran 1922'de Ankara Hükümeti'ni tanıdığını açıklamıştır. Bu tanımanın ardından her iki devlet de birbirine elçiler tayin etmiş fakat herhangi bir dostluk anlaşması imzalanmamıştır. İki ülke arasındaki Safevi Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayan Sünni-Şii çatışmasının yarattığı soğukluk hala etkisini korumaktadır. Aynı zamanda İngiltere'nin İran üzerindeki baskısından dolayı İran, Türkiye ile dost olup İngiltere'nin tepkisini çekmek istememektedir ve iki ülke arasındaki sınırda Kürt aşiretlerinin yaratmış olduğu sorunlar da mevcuttur (Oran, 2005,s.357-364).

TASNİF DIŞI

Fakat Türkiye'deki Cumhuriyet örneği İran'da o dönemde iktidar olan Rıza Han'ın Türkiye'yi bu konuda ülkesindeki önemli muhalefete rağmen model almasına yol açmıştır. Özellikle 1925'te başlayarak 1932'de çözülen Kürt aşiretlerinin yol açmış olduğu sınır sorununun ardından, 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi' nin Türkiye ziyareti, 1934'te Türkiye'nin Milletler Cemiyeti adayı olan İran'ın lehine oy kullanması, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile önemini yitirecek, İran-Irak ve Türkiye arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olan Sadabat Pakti; 1932-1938 yılları arasındaki ikili ilişkilerin, sonraki dönemlerde örneğine rastlanmayacak şekilde iyi gitmesine yol açmıştır. 1938'de Atatürk'ün ölümüyle İran'da bir ay yas ilan edilmiştir. İlişkilerin iyi yönde olan bu gelişimleri 1941'de İran işgal edilip Şah sürgüne gönderilene kadar devam etmiştir. Hatta Türkiye, İran'a yönelik bu işgalden oldukça rahatsız olmuştur (Çetinsaya, Türk-İran İlişkileri, 2003).

1941-1947 yılları arasında fiilen donmuş olan Türkiye-İran ilişkileri, daha sonra SSCB karşısında her ikisinin de Batı eksenli bir politika tercih etmeleri nedeniyle, 1951'de İran'da Muhammed Musaddık iktidara gelinceye kadar normal bir seyirde devam etmiştir. Başta ABD'ye karşı olmak üzere, Batı karşıtlığı üzerine kurulu bir milliyetçilikle İran'da iktidara gelmiş olan Muhammed Musaddık'ın, petrolü de millileştirmesi, İran'ın giderek Sovyet ideolojisine yakınlaştığının bir göstergesi olarak, ideolojik açıdan Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Türkiye bu dönemde İran'a karşı yapılan petrol ambargosuna destek verirken, İran da Türkiye'yi "emperyalizmin gönüllü maşası" olmakla itham etmiştir. İran'da Muhammed Musaddık hükümetinin düşmesiyle beraber Türkiye ile ilişkiler tekrar iyileşmeye başlamış, Türkiye, Muhammed Musaddık'ın düşürülmesini oldukça olumlu karşılamıştır (Çetinsaya, Türk-İran İlişkileri, 2003). 1959'da Bağdat Pakti'nden Irak'ın çekilmesiyle, Bağdat Pakti'nin devamı olarak görülen ve her iki ülkenin de üye olduğu Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) kurulmuştur. Batı ittifakı içerisinde yer almalarına rağmen, iki devlet arasındaki ilişkiler bu dönemde yine de çok olumlu seyretilmemiştir. İran'ın, Irak'taki muhalif Kürt gruplarını desteklemesi ve İran'ın bunu, Kürtleri de Fars olarak gördüğü için yapmasının, Türkiye tarafından bölge istikrarı için tehlikeli görülmesi, o dönemdeki ilişkileri bozan sebeplerden biridir. Bunun yanı sıra, bu dönemde, İran'ın ABD ile ilişkileri gittikçe kötüleşirken, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri iyileşmektedir ve İran Türkiye'yi CENTO yerine daha çok NATO'ya destek vermesi nedeniyle eleştirmektedir. Zaten Türkiye'den de "NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız" yönünde bir açıklama yapılmıştır (Çetinsaya, Türk-İran İlişkileri, 2003). İran'daki devrim sonrası İran'dan Türkiye'ye sürgün edilenlerin İran'da Şah karşıtı gösteriler yapması ve Türkiye-İran-Pakistan arasında

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

CENTO'nun devamı niteliğinde olan Bölgesel Kalkınma İçin İş Birliği (RCD-Regional Co-operation for Developement) Örgütü'nün kurulmasıyla girişilen ekonomik iş birliği çabalarının yetersiz kalması da, yine o dönemde ilişkilerin tam olarak iş birliğine gitmemesine neden olmuştur.

1979'da İran'ın cumhuriyet rejimine geçmesinden, Türkiye her ne kadar memnun kalarak iki gün içinde yeni rejimi tanıdığını açıklasa da, bu tarihten sonra da yine ikili ilişkiler iş birliği içerisinde devam etmemiştir. 1980 ile 1988 yılları arasındaki İran-Irak Savaşı'nda Türkiye, tarafsızlığını açıklamış ve bu tavrını savaş sonuna kadar sürdürmüştür. Fakat savaş sonrasında İran'ın Türkiye'deki İranlı rejim muhaliflerini kaçırmak istemesi, ABD'nin Körfez Savaşı sonrası Türkiye sınırına yerleştirmiş olduğu Çekiç Güç'ün İran'ı rahatsız etmesi ve bunun üzerine İran'ın bölücü terör örgütü PKK'ya destek vermesi, İran-Türkiye ilişkilerini zedelemiştir. Ardından Türkiye'deki siyasi cinayetlerde İran'ın rejim ihracı düşüncesiyle parmağı olduğunun düşünülmesi, Yukarı Karabağ konusunda İran'ın Ermenistan'a destek vermesi ve her iki devletin de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bölgede nüfuz sağlama rekabeti, Türkiye ve İran ilişkilerini defalarca gerginlik noktasına getirmiştir (Oran, 2005,s.801-807).

2003 yılında bölgede daha önceden de varlığı hissedilen ancak artık iki ülkeye de komşuluk noktasına gelen bir süper gücün, yani ABD'nin Irak'ı işgali ile bölgedeki varlığı, Türkiye-İran arasındaki ilişkilerde çok büyük önem arz etmektedir. İran ve Türkiye için mücadele alanlarından biri olan Irak'ta ABD'nin varlığı, genel olarak bölgede yarattığı istikrarsızlıktan dolayı her iki devleti de sıkıntıya sokarken, özel olarak İran-ABD anlaşmazlığı yüzünden İran için bir tehdit unsuru niteliğindedir. Türkiye için ise, bir yanda komşusu olan İran, diğer yanda müttefiki ABD kısılcığında kalması bakımından önemlidir.

Bu dönemden sonra Türkiye-İran ilişkilerinde rekabetten iş birliğine doğru geçiş başlamıştır. 2003 yılında 2,4 milyar dolar olan ticaret hacminin 2008 yılı itibarıyla 10,8 milyar dolara yükselmesi, İran'ın ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkiye'nin 3. sırada yer alması, İran'ın Türkiye'nin 2. büyük doğal gaz tedarikçisi olması ekonomik alanda ilişkilerin hızla geliştiğini göstermektedir (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2009). Özellikle 2010'da İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararına Türkiye'nin "hayır" oyu vermesi de yine ilişkilerin siyasal alanda da değişim gösterdiğinin önemli örneklerinden biridir. Bu noktada; Türkiye'nin komşusu olan İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda herhangi

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

bir tehdit algılamayarak, BMGK'nın yaptırım kararına onay vermemesi oldukça düşündürücüdür.

2003 yılında büyükelçi ve başbakan danışmanı, 2009 yılında da Türkiye Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun fikri zeminini oluşturduğu ve uygulamaya çalıştığı "Komşularla Sıfır Sorun Politikası", İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin rekabetten iş birliğine doğru geçişini açıklayan önemli bir olgudur. 1996'da imzalanıp 2001'de uygulanmaya başlanan Türkiye-İran arasındaki doğal gaz anlaşmasının yarattığı karşılıklı bağımlılık ve Irak'a müdahalenin her iki ülke açısından da farklı negatif sonuçları olması, ikili arasındaki ilişkilerin iş birliğine doğru yön almasındaki diğer faktörler olarak görülebilir.

Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda, ABD ile iyi ilişkiler içerisinde, NATO ile daha da sıkılaştıran transatlantik bağları olan Türkiye'nin, ABD'nin "şer eksen" olarak tanımladığı ülkeler arasında olan İran ile sıkı iş birliğine dönüşen ilişkileri, Türkiye'de ve dünya da tartışmalara yol açarken; İran'ın da yalnızcılık politikasından çıkıp Türkiye ile iş birliğini tercih etmesi, bu kadar olumsuz faktöre rağmen iki ülkenin iş birliğini düşündürücü kılmaktadır.

Bu bağlamda; özellikle 2003 yılı öncesi rekabet içerisinde seyreden İran ve Türkiye ilişkilerinin, neden iş birliğine doğru yön değiştirdiği önemli bir problemi teşkil etmektedir. Asıl problem iki ülkenin iş birliği yapması değil; rekabet kaynaklı uyuşmazlık içerisindeyken ani bir şekilde iş birliğine doğru yön almalarıdır.

Uluslararası ilişkilerde devletlerin rasyonel davrandıkları ve kendi çıkarları doğrultusunda politikalarını belirledikleri anlayışından yola çıktığımızda, bu ikilemler içerisinde, rekabetten iş birliğine hızla dönüşüm gösteren İran ve Türkiye için iş birliğine gitmek, ayrı ayrı hareket etmekten ve rekabetten daha çok kazanç getirmek durumundadır. Rasyonel olanın iş birliği olarak görüldüğü son dönemdeki Türkiye-İran ilişkilerinde, her iki devletin davranışlarının hangi çıkarlar doğrultusunda, kime, ne kazandırdığı ve bu bakımdan rasyonaliteye uygunluğunu açıklamak iki ülke arasında gelişen bu iş birliğinin nedenini anlamaya yardımcı olacaktır.

Bu noktada 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin Oyun Teorisi ile incelenmesi, iş birliğinin uluslararası ilişkilerdeki önemini ve iş birliğinin de uluslararası ilişkilerde Oyun Teorisi ile açıklanabileceğinin bir örneği olabilecektir. Ayrıca son dönemde "stratejik iş birliği" noktasına gelen Türkiye-İran ilişkilerinin analiz edilmesi, her iki

TASNİF DIŞI

ülkenin de bu iş birliğinden olan kazançlarını açıklarken, her iki ülkenin de neden “rekabet” halindeyken, “iş birliğini” tercih ettiklerini açıklığa kavuşturabilecektir. Her iki devletin kazançlarının ve kayıplarının birçok yönüyle hesaplanması tartışılmakta olan konuyla ilgili siyasi sorulara da cevap niteliği taşıyabilecektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesiyle beraber gelişen süreçte, İran ve Türkiye arasında geçmişte rekabet dolu seyreden ilişkilerinin iş birliğine dönüşümünün nedenlerini bilmek ve analiz edebilmek, bu analiz neticesinde bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl seyredebileceği, aralarındaki iş birliğinin sürdürülebilir olup olmayacağı konusunda fikir sahibi olmaya yardımcı olabilecektir.

Bu amaçla;

- a. Geçmişte rekabet dolu seyreden Türkiye-İran ilişkileri 2003 sonrası süreçte niçin hızla iş birliğine doğru bir dönüşüm göstermektedir?
- b. 2003 sonrası Türkiye ile İran ilişkilerini belirleyen öğeler nelerdir?
- c. 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesi Türkiye-İran ilişkilerini nasıl etkilemiştir?
- ç. Türkiye-İran ilişkilerinin ekonomik boyutu 2003 yılı sonrası ne şekilde gelişmiştir?
- d. Türkiye-İran ilişkilerinin güvenlik boyutu 2003 sonrası ne durumdadır? Türkiye İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda tehdit algılamakta mıdır? Algılamıyorsa nedenleri nelerdir?
- e. Türkiye ile İran'ın izledikleri siyasayı yakınlaştıran ve iki ülke arasındaki “ilişkilerde iş birliğini gerçekleştirilebilir kılan faktörler nelerdir? Her iki ülke açısından da bu iş birliğini gerekli kılan gerekçeler ve yapısal etkenler neler olmuştur?
- f. İki ülke arasında halihazırda sağlanan iş birliği ortamının sürdürülebilir olup olmadığı sorusuna nasıl bir cevap verilebilir? Bu iş birliğini sürdürmek Türkiye'nin ulusal, bölgesel, uluslararası çıkar ve güvenliği açısından ne ölçüde “rasyonel”dir? Türkiye ve İran'ın 2003 sonrası ilişkileri devletlerin rasyonel davrandıkları ilkesine uygun mudur? Her iki devlet de ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmekte midir ve bu iş birliğinden ne gibi kazanç sağlamaktadırlar?

- g. Türkiye'nin, rasyonel bir tercih olarak kabul edip uyguladığı İran ile ilişkilerini geliştirmesi diğer ülkeler ile ilişkilerini nasıl etkilemektedir? sorularına yanıt aranmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

ABD'nin Irak müdahalesi esnasında, ABD askerlerinin Türkiye'yi ve Türkiye'deki bazı üs ve havaalanlarını kullanmasına izin verecek olan 1 Mart 2003 Tezkeresi'nin TBMM'de reddedilmesiyle başlayan ve BMGK'nın 2010'da, İran'a karşı almış olduğu 1929 sayılı yaptırım kararını Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin geçici bir üyesi olarak reddetmesine kadar devam eden süreçte Türkiye-İran ilişkileri önemli bir değişim göstermiştir. Türkiye'de bu durum kimi kesimlerce 'eksen kayması' olarak nitelendirilirken, kimi kesimlere göre ise 'eksen kayması' söz konusu değildir ve benimsenen stratejiler sadece Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözünden hareketle, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun fikri zeminini oluşturup uygulamaya çalıştığı "Komşularla Sıfır Sorun Politikası"nın bir gereğidir. Türkiye-İran ilişkileri bu süreçte Türkiye'nin İran konusunda Batı'ya rağmen yumuşak politikalar sergilemesiyle beraber oyunu başlatan taraf olmasıyla, karşılıklı, bölgesel çıkar ve iş birliğine dayanan oyun teorik biçimde açıklanabilecek bir "kazan-kazan" oyun niteliğinde görünmektedir (Ekinci, 2009,s.11).

"Belirli bir hedefe yönelik karar verme gücüne sahip birimlerden oluşan sistemleri incelemekte kullanılan matematiksel bir yöntem" (Kural,2007) olan Oyun Teorisi, uluslararası ilişkilerde devletlerin güç ve güvenlik elde etme isteğinden dolayı, rasyonel davrandıkları anlayışından hareket etmektedir. Devletler; kazançlarının çatışmadan daha fazla olacağını düşündükleri zamanlarda, çatışma yolunu değil iş birliğini tercih edebilmektedirler ki, bu durumda rasyonel olan iş birliğidir.

Yabancı literatürde son zamanlarda kullanımına sıkça rastlayabileceğimiz Oyun Teorisi'nin, Türkiye'deki literatüre bakıldığında uluslararası ilişkiler alanında sıklıkla kullanılmadığını görmekteyiz. Oyun teorileri genellikle krizlere uyarlanan çözüm/analiz teknikleri olduğundan genel, sıradan konuların bu teknikler doğrultusunda kullanımı genellikle stratejistlerin ilgi alanına girmektedir. Genellikle uluslararası ilişkilerde çatışmayı açıklamak için kullanılan "Oyun Teorisi", iş birliği alanında da çok sık karşılaşılan bir örnek değildir. Kazanmayı temin etmeyen, fakat olası sonuçları belirten Oyun Teorisi üzerinden Türkiye-İran ilişkilerinin

TASNİF DIŞI

değerlendirilmesi ile Türkiye’de daha sonraki Oyun Teorisi çalışmalarına örnek teşkil edebilecek bir kaynak sağlayabilmeyi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra yakın dönemli Türkiye-İran ilişkilerinin analiz edilmesi, istikrarsızlıklarla dolu Güney Batı Asya Bölgesi’nde izlenen ve izlenecek siyasaların anlaşılmasına da yardımcı olabilecektir. Ayrıca 2003 Sonrası dönemde Türkiye-İran ilişkilerinin analiz edebilmesi, son dönemde çok tartışılan Türk Dış Politikası’nı anlamaya da yardımcı olabilmesi bakımından önem teşkil etmektedir.

4.ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

- a. Araştırmada devletlerin temel rasyonel hedeflerinin önce beka, ardından da değerler olduğu varsayılmıştır.

5.ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

- a. Araştırmada Türkiye-İran ilişkilerinin geçmişine çok geniş yer verilmeden 2003 yılı sonrasındaki ilişkilere odaklanılmıştır.
- b. Araştırmada Oyun Teorisi’nin akılcı davranış ve akılcı beklenti varsayımları üzerinden gidilecek olup, karar alıcıların davranışlarındaki faktörler verili kabul edilmiştir.
- c. Araştırmada, uluslararası alandaki kuralların, oyuncular tarafından bilineceği varsayılarak, “eksik bilgili oyunlar” araştırma dışı tutulmuştur.
- ç. Araştırmada Türkiye ve İran arasındaki bütün dış ticaret sektörlerini incelemek yerine, dış ticarete ağırlık verilen belli başlı dört sektör temel alınacaktır. Bu sektörler olarak sanayi, turizm, bankacılık ve inşaat belirlenmiş, enerjinin iki ülke arasındaki, ekonomik getirileri diğer sektörler ile çok büyük farklılık arz ettiğinden, ayrı bir değer olarak incelenmiştir.
- d. Bulgular ve Yorum bölümünün sonuçlar kısmında yer alan ve Türkiye-İran ilişkilerindeki stratejilerin halinde ortaya çıkabilecek muhtemel durumlar mümkün olabilecek tüm gelişmeler varsayılarak değerlendirme yapılmıştır.
- e. Bulgular ve Yorum bölümünün sonuçlar kısmındaki değerlendirmeler ± 1 değerler verilerek yapılan incelemeler Türkiye ve İran’ın karşılıklı

olarak birbirlerini algılama ve değeriendirme ışığında yapılmıştır. Dolayısıyla gerçekileşmesi çeşitli olasılıklarla mümkün olmayan olasılıklar da karşılıklı algılarda yer aldığı için analiz kapsamında tutulmuştur. (Örneğın; Türkiye'nin İran içindeki Azerileri destekleme olasılığı olmayıp, İran tarafından bu şekilde algılanabileceğinden, bu olasılık göz önünde bulundurulmuştur.)

- f. Oyun Teorisi çerçevesinde oyunun iki aktör (Türkiye ve İran) arasında oynandığı varsayılarak, üçüncü aktörlerin (ABD, İsrail vb.) etkilerine sınırlı ölçüde yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmada “İlişkisel Araştırma Modeli” kullanılmıştır. İlişkisel araştırma modeli doğrultusunda geçmişten bugüne Türkiye-İran ilişkilerindeki değişimler belgesel tarama ile incelenmiştir. Güney Batı Asya bölgesinin iki önemli gücü arasındaki rekabet ve iş birliği karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve elde edilen veriler Oyun Teorisi ile beraber değerlendirilerek “devletlerin rasyonel davrandıkları” ilkesinden hareketle, her iki devletin aralarında iş birliğini tercih etmelerinin makul stratejiye uygunluğu bakımından incelenmiştir.

Öncelikle; kuramsal çerçeve kısmında “oyun” kavramı ve “Oyun Teorisi” açıklanmış ve uluslararası ilişkilerde kullanımı anlatılmıştır. Ardından bulgular ve yorum kısmında; öncelikle oyuncu olarak genel hatlarıyla İran ve Türkiye, daha sonra Türkiye ve İran ilişkilerinde etkili olan kurallar, ardından önce tarihsel perspektiften ve sonra da 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkileri stratejiler çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra iki oyuncunun belirlenen dönemdeki davranışları, rasyonaliteye uygunluğu bakımından analiz edilmiştir.

2. VERİLERİN TOPLANMASI

Veriler konu ile ilgili yayınlanmış tez ve kitaplardan, ulusal ve uluslararası bilimsel dergilerden ve veri tabanlarından sağlanmıştır. Bunun yanı sıra ilgili devletlerin resmi internet sitelerinden veriler elde edilmiştir.

3. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ ve YORUMLANMASI

Öncelikle veriler bir tarihsel sıralama içerisinde nitel araştırma teknikleri kullanılarak kaynak taraması yöntemi ile incelenmiş, verilerdeki benzerlikler ve farklılıklar analiz edilerek, bir genellemeye gidilmiştir. Ulaşılan bu genellemenin, Oyun Teorisi ile değerlendirilerek sağlaması yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. OYUN KAVRAMI VE BİR TEORİ OLARAK OYUN TEORİSİ, GELİŞİMİ, TÜRLERİ VE UNSURLARI

Bu bölümde öncelikle “oyun” kavramı açıklanacak, daha sonra da “Oyun Teorisi” ve “Oyun Teorisi”nde kullanılan unsurlar tanımlanacaktır. Dört temel unsuru bulunan Oyun Teorisi’nin bu unsurları, oyuncular, kurallar, stratejiler olarak ayrı ayrı incelenecek olup, bunların yanı sıra Oyun Teorisi’nde kullanılan temel kavramlar ve oyun modellerine de değinilecektir. Ayrıca, Oyun Teorisi’nde oyunların yapısı, oyuncuların oyun ile ilgili bilgi durumlarına, oyuncuların oyunun sonundaki kazançlarına göre farklılık göstermektedir. Bir oyunu tam anlamıyla analiz edebilmek için, oyunun yapısı da bilinmesi gerektiği için, bu bölümde ayrıca Oyun Teorisi’ndeki oyunların yapısından da söz edilecektir.

a. Oyun Kavramı

“Oyun” kelimesinin, Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde on adet farklı tanımı yapılmıştır. İlk anlamı; “yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan” olarak belirtilen kelime; “bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma”, “kumar”, “teniste, tavlada taraflardan birinin belirli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç”, “şaşkınlık uyandırıcı hüner”, “hile, düzen, desise, entrika” ve “güreşte rakibini yenmek için yapılan türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket” olarak farklı şekillerde de tanımlanabilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2011). İngilizce “*game*” olarak kullanılan bu kelime Cambridge Üniversitesi’nin sözlüğünde de “genellikle çocuklar tarafından oynanan bir spor veya aktivite faaliyeti veya bu tarz aktiviteler için gerekli olan ekipmanlar” ve “rekabet içeren bir aktivite veya aktivitenin bir bölümü” olarak tanımlanmıştır (Cambridge Dictionary, 2011). Mütercimler ise (2006, s. 81); bir “oyun”u “iki ya da daha fazla oyuncuyu içeren yarışmacı bir durum” olarak tanımlamıştır. Bütün bu tanımları göz önüne aldığımızda genel olarak “oyun”un, “belirli bir sonuca ulaşmaya yani amaca yönelik, belirli kurallar çerçevesinde yapılan bir faaliyet” olduğunu anlayabilmekteyiz. İster eğlenmek için, ister sadece vakit geçirmek için, ister hile ile bile olsa kazanmak için oynansın, her oyunun bir amacı olduğunu ve her oyunun bir sonuç yarattığını, zihnen veya bedenen oynandığını ve bireyler yani oyuncular tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olduğunu görmekteyiz.

TASNİF DIŞI

“Oyun” denildiğinde her ne kadar ilk olarak “çocukların oyuncaklarıyla veya birbirleriyle” kimi zaman eğlenmek ve zaman geçirmek, kimi zaman yarışmak amaçlı gerçekleştirilen çocuk faaliyetleri gelmiş olsa da, anlamı derinleştirdiğimizde genel olarak yaşamı dahi bir “oyun” olarak algılamak mümkün hale gelebilir. Bu düzlemde de, bireylerle ilişkilerimizden, bireysel olarak doğanın bize sunmuş olduğu yaşam koşullarına kadar her şeyi bir “oyun” olarak değerlendirebiliriz. Mesela; bulaşık yıkamayı bir oyun haline getirebiliriz. Amacımız sadece kirlenmiş olan tabak, bardak vb. yıkamak, sanki hiç kullanılmamış gibi parlatırcasına yıkamak veya çok kısa bir zaman dilimi içerisinde yıkamak gibi kendimizce kazanç güden bir amaç olabileceği gibi, sadece eğlenmek veya vakit geçirmek de olabilir. Bir başka kişiyle yapmış olduğumuz herhangi bir sohbet yine benzer doğrultularda bir “oyun” haline getirilebilir. Yaşamın her alanında görebileceğimiz bu örnekleri çoğaltabileceğimiz gibi, “oyun” üzerine kurulmuş bir teoriyi de ilerleyen bölümlerde daha fazla örneklendireceğimiz gibi yaşamın her alanına uygulayabiliriz. Dolayısıyla “oyun”u genel olarak; “eğlenmek, vakit geçirmek veya bir kazanç elde etmek için, beden veya zihin kullanılarak, bireyleri içeren her türlü faaliyet” olarak tanımlayabiliriz.

Bu genel ifadenin yanı sıra, toplum tarafından artık belirli kurallara oturtulmuş oyunlar da mevcuttur. Bunlar poker, briç, dama, satranç gibi iki veya tek kişi oynanan oyunların yanı sıra, futbol ve basketbol gibi çoklu grup oyunlarını da içerir. Bu oyunlar kazanmak esasına dayalı oyunlardır, ister bire bir, ister takımlar halinde oynansın, karşı karşıya gelen her bir oyuncu oyunu kazanmak istemektedir. Dolayısıyla bu tür oyunlar oynanırken; kendi yetenek ve zekânı ortaya koymana imkan sağlarken, kazanmak amaçlandığı için, diğer oyuncuların zekâsını ve yeteneğini de göz önünde bulundurmanı gerektirir. Her oyuncu kazanmayı hedeflediğine göre, bu karşılıklı etkileşim sonucu rekabet oluşur ve oyuncular diğer oyunculara karşı üstün gelerek oyunu kazanmayı amaçlar. Bir oyunun kazanmak üzerine temellendirilmesi tabii ki her oyuncunun her oyundan galip çıkacağı, her oyuncunun oyunu kazanacağı anlamına gelmeyecektir. Amaç olarak kazanmayı benimseyen oyuncular, rekabet esnasında kendi zekâ ve yeteneklerini ortaya koyacak ve sadece diğerine göre avantajlı olan kazanacaktır veya her iki oyuncu eşit avantajlara sahipse berabere kalacaklardır. Oyuncuların, oyunun belirlenmiş ve oyun başlamadan herkes tarafından kabul edilmiş kurallarına uydukları takdirde, oyunu kazanması, kaybetmesi veya berabere kalması; kendi zeka ve yeteneklerine, rakip oyuncunun zeka ve yeteneklerine, ayrıca kendi zeka ve yeteneklerini hesaplarken rakip oyuncunun da zeka ve yeteneklerini kavrayıp, göz önünde bulundurarak davranmaya bağlıdır (Friedman, 1990, s. 3). Yüzyıllardan beri

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

insanların eğlenmek ve kazanmak için oynadıkları oyunlarda, çoğu zaman şans ve yetenek faktörü baskın olmakla beraber, kimi zaman da şans ve yeteneğin payı azalarak zeka ve zekayı kullanabilme ön plana çıkmaktadır. Tezin Oyun Teorisi'ne ilişkin bölümünde inceleyeceğimiz "strateji" kavramının temel unsurlarından biri olan, şanstaki ziyade zeka ve zekayı kullanabilme kabiliyetinin öne çıktığı, oyuncuların bekledikleri kazanç ve kayıplarına göre hareket ettiği bu tip oyunlarda özellikle Oyun Teorisi'nden faydalanılmaktadır. Oyuncuların kazanç ve kayıplarını hesap ederek, stratejilerini harekete rasyonel bir şekilde çevirmelerini sağlayan bu teoriyi kullanabilmek için Oyun Teorisi'nin ayrıntılı tanımından başlayarak nasıl kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir.

b. Oyun Teorisi ve Tanımı

Stratejik düşünmeyi ve kazanmayı amaçlayan, rasyonel çıkarların söz konusu olduğu bütün oyunları açıklayabilecek olan Oyun Teorisi'nin açıklanacağı bu bölümde; öncelikle tanımına, tarihsel gelişimine, ardından da unsurlarıyla beraber, tür ve modellerine değinilecektir.

(1) Oyun Teorisi'nin Tanımı

Oyunu açıklarken belirttiğimiz gibi; oyun aslında bir karar verme durumunu barındırdığı için hayatın her alanında vardır. İnsan hayatı birçok karar verme durumunu içermektedir ve bu verilen kararlar sayesinde birer oyuncu olan bizler en iyi sonuca ulaşmak için hayatın kuralları çerçevesinde stratejilerimizi belirleriz. En genel anlamda hayatı bile oyun olarak kabul ettiğimizde en az bir oyuncu, kurallar, stratejiler ve sonuçlar içerdiğini görmekteyiz. Aldığımız kararları, insanların toplum içerisinde yaşamaları dolayısıyla, diğer insanların kararlarına, yani stratejilerine göre belirlemek durumunda olduğumuz kanısından yola çıkarak verdiğimiz düşünebiliriz. Bu durum; insanların yaşamlarında kendi kazançlarını akıllıca hesap ederken diğerlerinin de, kendi kazançları için davranışlarını ne yönde geliştireceklerini düşünüp, ona yönelik olarak stratejiler belirlemeyi gerektirmektedir. Fakat gerçek hayattaki çatışmanın ve karar vermenin karmaşık bir durum içermesi ve çok sayıda değişkene sahip olması sebebiyle analizi oldukça zorlaşmaktadır. Zor olan bu analizi yapabilmek ve bir oyundaki "kim, ne kadar kazanıp, kim ne kadar kaybedecek?" sorularına yanıt bulabilmek amacıyla farklı matematiksel kurallar tasarlanmıştır. İşte bu noktada "Oyun Teorisi" devreye girmektedir.

TASNİF DIŞI

Mütercimler'e (2006, s. 76) göre; en yalın haliyle Oyun Teorisi; "stratejik düşünme bilimi"dir. Yale Üniversitesi Öğretim Üyesi Profesör Ben Polak ise Oyun Teorisi'ni kısaca "stratejik durumları çalışma metodu" olarak tanımlamaktadır (Game Theory: Introduction-First Five Lessons, 2007). Oyun Teorisi ilk olarak çatışmanın analizini matematiksel tekniklerle açıklamak üzere bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Günümüzde genellikle İktisat biliminin bir alt dalı olarak kabul edilmekte olup, karmaşık iktisadi problemlerin yapısını anlamak üzere kullanılmaktadır.

"Diğerlerinin davranışlarını da hesap ederek, hangi davranışı yani stratejiyi uygulaman gerektiğine karar verirken, en iyi fayda sağlayacak stratejiyi belirlemek için ortaya çıkan" Oyun Teorisi; tam olarak "Belirli bir hedefe yönelik karar verme gücüne sahip birimlerden oluşan sistemleri incelemekte kullanılan matematiksel bir yöntem"dir. Camerer ise (1991, s. 137); Oyun Teorisi'ni "kazancın diğerlerinin kazançlarına bağlı olduğu, bağımsız çıkarları gerektiren durumlardaki rasyonel davranışların analizi" olarak tanımlamıştır. Daha genel bir tanımlamayla "karmaşık yararların mücadelesini açıklayan matematiksel bir yaklaşım" (Kural, 2007, s. 3) olarak açıklanabilecek olan Oyun Teorisi'ni davranış kalıplarında kullanmak belki tam olarak kazanmayı temin etmez, fakat en azından stratejik etkileşimi anlamayı yani aktörlerin stratejilerine karşılık diğer aktörlerin kazançlarını görmelerini sağlar. Stratejik etkileşimin anlaşılmasıyla beraber de, aktörlerin "daha olası kazançlı kararlar" alabilme ihtimalini yükseltir. Bu; ihtimallere dayalı olarak ortaya atılan Oyun Teorisi, olasılık bilimiyle beraber işlerlik kazanmış bir teori niteliğindedir.

Oyun Teorisi her ne kadar matematiksel bir yöntem olarak kullanılıp iktisadın her alanında uygulansa da günümüzde psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi bir çok alanda da uygulanmakta olup bu özelliği ile disiplinlerarası bir yapı içermektedir. Oyun Teorisi'nin sosyal bilimlerde bu kadar uygulanmasının temel sebebi sosyal olanı anlamaya çabasındandır. Dolayısıyla "Oyun Teorisi"ne Matematik'in bir alt dalı şeklinde bakmaktan ziyade, sosyal olanı temel aldığını bilmek gerekmektedir. Oyun Teorisi için; sosyal olanı anlamaya ve açıklamaya çalışırken matematiksel bir dilin kullanılmış halidir diyebiliriz. (Yılmaz, 2009, s. 4). Aumann ve Hart da; Oyun Teorisi'nin sosyal bilimlerin rasyonel tarafının analizi için bir şemsiye olduğunu belirtmişlerdir (Aumann & Hart, 1992).

Teorinin mantığını en iyi açıklayan durumlardan bir örnek vermek gerekirse, Blaise Pascal'ın insana dair düşüncelerini topladığı felsefi kitabı Pensees'in "Bahse Girmenin Gerekliliği" adlı bölümündeki önermesi oldukça dikkat çekicidir:

TASNİF DIŞI

“Gerçekte iki olasılık var: tanrı vardır, ya da yoktur. İki seçenek var: tanrıya inanırsınız, ya da inanmazsınız. İnanırsanız iyi bir insan olmaya çalışır ve bazı nimetlerden kendinizi tanrı adına mahrum bırakırsınız. İnanmazsanız, istediğiniz gibi davranır ve yaşarsınız. Eğer Tanrı yok ve inanmıyorsanız, ne ala. Var ve inanmıyorsanız, yandınız. Tanrı yok ama olduğuna inanıyorsanız, sürdüğünüz kısıtlı hayat boşa gitti. Tanrı var ve inanıyorsanız, bu dünya da biraz kısıtlı bir yaşam sürseniz de sonsuz ödül sizin.” (Kural,2007)

Oyun Teorisi’ni oldukça güzel temellendiren bu örnek önermede gördüğümüz gibi; seçim şansına sahip olan oyuncular, seçimlerinin doğru olabilirliği ile doğru orantılı olarak kazanabileceklerdir. Teorinin temel mantığını anlamak açısından verilebilecek bir diğer örnek ise; iki çocuğun bir pastayı aralarında paylaşacakları ile ilgili durumdur. Pastayı yemek için oldukça hevesli olan çocuklardan biri pastayı kesip, iki parçaya ayıracak, diğer çocuk da iki parçadan birini seçecektir. Pastayı kesen çocuk, kendisi büyük olan parçayı almak için dilimlerden birini diğerine oranla büyük kesse bile, ilk dilimi alacak olan çocuk da büyük parçayı alacağından yine küçük parçayı almak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla pastayı kesecek olan çocuk her iki parçayı eşit olarak kesecektir ki kendisi küçük olan parçayı almak durumunda kalmasın (Barutçugil, 2002, s. 97).

John Nash’in hayatının anlatıldığı, dört dalda Oscar ödülü alan Akıl Oyunları (*A Beautiful Mind*) filminde, aralarında John Nash’in de olduğu 3 erkek bara gidip, aralarından birinin sarışın diğer ikisinin esmer ve kumral olduğu 3 kızla karşılaşmaları sonrasında kızlarla arkadaş olabilmek için ilk hareketi yapmadan önce tartışmaya başlarlar. Nash; “Herkes sarışının peşinden giderse birbirimizin yolunu keseriz ve içimizden hiç biri onu ele geçiremez. Bu yüzden arkadaşlarına yanaşmalı ama onlar da yüzümüze bakmayacaktır çünkü kimse ikinci seçenek olmak istemez.” diyerek herkesin doğal eğilim olarak sarışınla arkadaş olmayı seçeceği ve sarışının sadece aralarından birini seçeceğini, bunun üzerine diğer kızların ikinci kız olmayı kabullenemeyeceği için kalan iki erkeğin onlarla da arkadaş olamayacağını düşündürür. Nash; “Fakat kimse sarışınla arkadaş olmak için hemen çaba göstermezse, hem birbirimizi engellemeyiz, hem de diğer kızları aşağılamayız” der. Bu durumda Nash’in planına göre önce aralarında anlaşılır ve iki erkek önce giderek sarışın olmayan kızlarla arkadaş olmaya çalışır. Bu durumda kendisi ile arkadaşlık kurulmaya çalışılmayınca kendini yalnız hisseden sarışının, sonradan gelecek olan üçüncü erkeğin arkadaşlık teklifini reddetmesi çok zor hale gelir

(Howard, 2001). John Nash'in bu mantığı Oyun Teorisi'nin günlük yaşamda ne kadar kullanılabılır olduğuna dair en güzel örneklerden biridir.

c. Oyun Teorisi'nin Tarihsel Gelişimi

İhtimallere dayalı olarak ortaya çıkan Oyun Teorisi, bu ihtimallerin olasırlığı konusunda matematik biliminin olasılık kuramının önemini 17. yüzyılda ortaya koymuştur. Hayatımızın her safhasında aktörlerin kendiliğinden uygulamış olduğu stratejilerin bir teori olarak uyarlanması ilk olarak 1838 yılında Augustine Cournot tarafından kaleme alınan "Refah Kurallarının Matematiksel İlkelerine göre Araştırılması" kitabında mevcuttur. Cournot'un ardından Emile Borel olasılık bilimiyle ilgilenererek Oyun Teorisi'ne giriş yapanlar arasındadır. Daha sonra birçok kişi tarafından geliştirilen teori, John Von Neumann ve Oscar Morgenstresn'in 1944'te yayınladıkları "*Theory of Games and Economic Behaviour*" ile dikkatleri daha çok çekmeye başlamış ve ilk olarak Ekonomi bilimine uygulanmıştır. Ekonomi bilimine bu şekilde uyarlanmaya başlayan "Oyun Teorisi", Morgenstresn ve Neumann'ın çatışmayı bu teori ile analiz etmeye çalışmasıyla bir disiplin olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Neumann ve Morgenstresn'in ardından Matematikçi John Forbes Nash, 1950-1953 yılları arasında yayınladığı "*Equilibrium Points in N-Person Games*", "*The Bargaining Problem*" ve "*Non-Cooperative Games*" başlıklarını taşıyan üç makale ile beraber hem rekabetçi hem de işbirlikçi oyunlarda kullanılabilecek bir denge kavramını olan "Nash Dengesi" ile teoride bir çığır açmıştır. Akıl Oyunları (*A Beautiful Mind*) filminde hayatının konu edildiği John Nash'in ortaya attığı Nash Dengesi kavramı ile teoriye sağlamış olduğu katkılar Oyun Teorisi'nde özellikle ilgi görmektedir. John Nash'in yaptığı bu katkı Nobel ödülü almasına sebep olmuştur. Daha sonra Reinhard Selten, John Harsanyi gibi yazarlar Nash Dengesi'nin daha da geliştirilmesinde rol oynamışlardır (Mandelbrot,2002). Ardından 1960 yılında Thomas C. Schelling'in "*The Strategy of Conflict*" adlı kitabı da teoriye önemli katkılar arasında yer almıştır.

Dolayısıyla; John F. Nash Jr, Thomas C. Schelling, John C. Harsanyi, Reinhard Selten, Herbert Simon, William Vickrey, James Mirrlees ve Robert Aumann isimlerini Oyun Teorisi'nin önemli isimleri olarak sıralayabiliriz. Ancak tüm bu katkılara rağmen; Oyun Teorisi çok hızlı bir gelişme kaydedememiş ve ancak 1980 yılı sonrasında İktisat dışındaki alanlarda da kullanımının yoğunlaşmasıyla önemsenmeye başlamıştır.

ç. Oyun Teorisi'nde Temel Unsurlar

Oyun Teorisi rasyonel düşünen varlıkların kazancını maksimize etmesini veya kaybını minimuma indirmesini temel alır. Teori çerçevesinde oynanacak bir oyun için Joel Watson yaygın olan belirli unsurlar belirtmiştir. Bu unsurlar; “oyuncular listesi, oyuncuların oynayabilecekleri olası hareketler, oyuncuların oyunu oynarken bildikleri, oyuncuların oyunun sonundaki muhtemel kazançları, oyuncuların bu kazançlara göre tercihleri” olmak üzere beş madde halinde belirtilmiştir (Watson, 2002, s. 7). Arı ise Uluslararası İlişkiler Teorileri kitabında; uluslararası ilişkiler alanında oynanacak bir oyunun özellikle olmazsa olmaz dört unsuru olduğunu belirtmiştir. Bunlar; oyuncular, kurallar, stratejiler ve sonuç’tur. Burada, oyuncuların oyunu oynarken bildikleri, kurallar olarak ele alınmış ve oyuncuların oynayabilecekleri olası hareketler ve oyuncuların tercihleri, stratejiler kısmına alınmıştır (Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 2002).

(1) Oyun Teorisi'nde Oyuncu

“Oyuncu” kelimesi genel şekliyle “herhangi bir oyunda oynayan kimse” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011). Oyun Teorisi'nde ise, “rasyonel olarak karar verme yeteneğine sahip olan tüm varlıklar”, bir oyun içerisinde “oyuncu” olarak adlandırılırlar. Oyun Teorisi'nde oyuncunun muhakkak birey olması gerekmez. Oyuncu, bir devlet, firma, birey olabileceği gibi futbol takımı, siyasetçi, örgüt ve ordu gibi özel bir amaç için davranan herkes olabilmektedir. Dolayısıyla, ev sahibi ile kiracı, işçi ile işveren, birbirini seven bir çiftten kadın ve erkeğin her biri, bir maçta karşı karşıya gelen iki takım, iktidar olmaya çalışan iki siyasi partiden her biri, aralarında üyelik müzakereleri devam eden Türkiye ve Avrupa Birliği, Libya'daki Kaddafi karşıtı göstericiler ile onları bastırmaya çalışan Libya ordusu gibi örnekleri bir oyun içerisinde kabul ettiğimizde hepsi birer oyuncudur.

Bir oyun içerisinde, tarafların çıkarlarının çelişmesi ile taraflar birbirine rakip hale gelmektedir ki bu durum çatışmaya sebep olmaktadır. Bu durumda rasyonel düşündüğü varsayılan, kazancını en yükseğe çıkarmaya veya kaybını en aza indirmeye çalışan bütün rakipler, diğer rakibin hareketlerini düşünerek hareket etmek durumunda kalacaklardır. Dolayısıyla, “bir oyunda kendi kazancını en yükseğe çıkarmak veya kaybını en aza indirmek amacıyla, diğer tarafın da stratejilerini düşünen ve ona göre hareket eden tüm şahıs veya gruplar” “oyuncu” olarak tanımlanabilir.

TASNİF DIŞI

Bir oyun iki veya daha fazla oyuncu ile oynanabileceği gibi, tek kişilik oyunlar da mevcuttur. Tek oyunculu oyunlarda, oyuncu doğa ile çatışma veya iş birliği halindedir. Yani diğer oyuncu da doğa olarak ele alınmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bir kişi o gün yağmur yağacağını düşünerek dışarı çıkarken şemsiyeyi yanına almak isteyebilir. Eğer yağmur yağarsa, yanına şemsiye alması birey için bir avantaj olacak, şemsiye onu ıslanmaktan koruyacaktır. Fakat yağmur yağmazsa, kişi şemsiyeyi boşu boşuna yanında taşımış olacaktır. Dolayısıyla, birey her iki olasılığı da düşünerek, kazanç hesabı yapmak durumundadır. Birey, yağmurun yağmama ihtimali ile şemsiyeyi yanında taşımasının yol açacağı zarar ile, şemsiyeyi yanına almadığı takdirde ıslanmanın yol açacağı zarardan birini tercih etmek durumundadır. Birey burada karar alırken, doğaya göre karar vermektedir. Diğer oyuncu doğa olarak kabul edildiği için, yağmurun yağması veya yağmaması doğanın hareketi olarak kabul edilmiştir. Tabii burada birey, karar alırken; havanın o andaki durumunu yani yağmurun yağma olasılığını da göz önünde bulunduracaktır. Bu tip oyunlarda şans faktörü ağır basmaktadır. Fakat asıl zeka ve yetenek gerektiren oyunlarda birbirinden farklı çıkarları olan en az iki oyuncu yer almaktadır. Oyuncular kazanabilmek için stratejilerini akılcı davranarak belirlerler ki bu bazı durumlarda, oyundan çekilmek oyuncuya daha fazla bir kazanç sağlayabileceğinden, oyuncu oyundan en karlı olarak ayrılabilceği zamanı hesap ederek, oyundan çekilebilir (Dixit & Nalebuff, 1993, s. 58).

Oyun Teorisi'nde oyunlar, oyuncu sayısına göre değerlendirilebilmektedir. Bunlar, tek kişilik oyunlar, iki kişilik oyunlar veya n sayıda oyuncuyla oynanan oyunlar olabilir. Örneğin, özellikle ittifaklar genellikle n sayıda oyuncu ile oynanan oyunlar arasındadır. Böyle durumlarda oyuncular arasında mutlaka bir çatışma durumu var olması gerekmez. Oyuncular, duruma göre kazançlarını maksimize edebilmek için birbirleriyle iş birliğine gidebilmektedirler. N kişiyle oynanan oyunlarda oyuncular stratejileri seçerken daha fazla seçeneklere sahiptirler.

(2) Oyun Teorisi'nde Kurallar

Oyun Teorisi'nde oyuncular belirli kurallar çerçevesinde oyunu oynarlar. Oyuna dahil olan bütün oyuncular bu kuralları bildiği gibi, diğer oyuncunun da bildiğini kabul ederek stratejilerini belirler. Her bir oyuncu bu kurallar dahilinde kendi kazançlarını değerlendirerek hareket eder. Oyuncular tarafından bu kurallar seti oyuna göre değişmektedir. Örneğin, basketbol oyununda sahada kaç onuncunun olduğu ve neler yapabilecekleri, hangi hallerde sayı kazandıkları ve kaybettikleri gibi birçok durum önceden belirlenmiştir. Basketbol oyununda kurallar farklı çıkarken,

voleybol oyununda farklı kurallar olmakta veya bir monopoli oyununda daha farklı kurallar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; satranç oyununun kurallarını ele aldığımızda 4 ana kural ortaya çıkmaktadır. Bunlar; oyunda iki oyuncu vardır, oyuncuların oyun tahtasının üzerinde kendilerince mantıklı olan hareket alanlarına oynama alternatiflerine sahiptir, her bir oyuncu diğer oyuncunun oyun süresince oynadığı bütün geçmiş hareketleri bilir ve gözlemler, bir oyuncu, kim diğer oyuncunun Şah'ını elinden alırsa onun kazanacağını bilmektedir (Watson, 2002, s. 2-8). Güç dengesinin hakim olduğu bir uluslararası ortamda devletleri birer oyuncu olarak kabul ettiğimizde ise, güç dengesi sisteminin kurallarının belli olduğunu ve devletlerin bu sistemin kurallarına göre stratejilerine yön verdiğini görebiliriz (Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 2002, s. 236).

(3) Oyun Teorisi'nde Stratejiler

Oyun Teorisi'nde bir oyunun olmazsa olmaz unsurlarından biri olan "strateji", kavramı tarihte öncelikle askeri alanda kullanılmıştır. Kavram 18. yüzyılda Clausewitz'in "hile yaparak askeri zaferler elde etme" (Clausewitz,2000.s.178) tanımıyla kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu'nca "önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol" ve "bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askeri güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2011). Oxford Wordpower (1996, s. 618) sözlüğünde ise "herhangi bir şeyi başarmak için kullanılan bir plan" ve "bir şeyi nasıl yapacağını ve başaracağını planlama davranışı" olarak açıklanmıştır. Bu tanım Quigley'in stratejiyi "uzun dönemdeki hedeflere nasıl ulaşılacağına cevap veren bir kavram" olarak açıklamasıyla örtüşmektedir (Quigley,1998,s.85). Yine John Baylis ve James Writz'e göre strateji; "Neyin nasıl yapılacağını çalışılmasıyla elde edilmesi gereken hedeflerin etkili biçimde başarılmasının yoludur" (Baylis ve Writz,s.9). Askeri tarihçi ve teorisyen Liddle Hardt (Hart,1973.s. 335-336) ise stratejiyi "harp hedefini elde etmek için muharebeleri kullanma sanatı" olarak tanımlamıştır.

Eren, Tosun ve Steiner'in eserlerinden aktardığı ifadede, stratejinin kelime kökeni bakımından iki kaynağa dayandığını, bunlardan ilkinin Latince yol, çizgi veya nehir yatağı anlamına gelen "*stratum*" kavramıyla, ikincisinin ise eski Yunanlı General Strategos'un adıyla ilgili olduğunu ve bu generalin sanatını ve bilgisini anlatmak için kullanıldığını belirtmiştir. General Strategos'un adının yanı sıra strateji kelimesinin etimolojik kökeninin Eski Yunancaya dayandığı belirtilmekte, strateji,

TASNİF DIŞI

Eski Yunancadaki “*stratos*” (ordu) ve “*ago*” (yönetmek, yön vermek) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu açıklanmıştır (Eren, 2005, s.1).

Birçok tanımı bulunmakla beraber strateji; “yol, usul, tarz, yöntem” olarak algılanmakta “taktik, plan, hareket” gibi kavramlarla basit anlamda eşdeğer görülmektedir. Fakat taktik, plan, hareket ve strateji birbirinden ayrı kavramlardır. Taktik; “çarpışmada kuvvetleri kullanma sanatı” olarak görülürken, strateji ise “savaşı kazanmak için çarpışmaları kullanma sanatıdır” (James,1987,s.34-35). Strateji sade bir plandan ibaret olmayıp, planlama aşamasını da içine almaktadır. Ayrıca hareket ise, belirlenen stratejilerin uygulamaya geçirilmiş halidir. Önce uygulanabilecek stratejiler belirlenir, sonra bu stratejiler arasında en uygun olarak düşünülen strateji uygulanır ve hareket niteliğini alır.

Bu durumda bir strateji için bu stratejinin kime ve neye nüfuz edileceği yani amaç veya hedef, ve neyle nüfuz edileceği yani araç iki önemli unsur olarak görülmektedir. Kısacası stratejide bir hedef ve bu hedefi gerçekleştirmek için araçlar mevcuttur. (Hocking ve Smith,1990). Hedefe yönelik bu araçlar; diplomasi, psikolojik yıpratma, ekonomik ve askeri stratejileri de içermekle beraber genel anlamda strateji bu araçların hedefle etkileşiminden oluşmaktadır. Çobanoğlu'na göre ise strateji, “maksada ulaşmak için gücün hazırlanması, yönlendirilmesi ve kullanılması bilim ve sanattır” (Çobanoğlu, 1994, s. 9). Eslen, ise; Arthur F. Lykke Jr.'ın stratejiyi, “sonuçlarla yöntemler ve araçlar arasındaki ilişkileri düzenleme sanatı” olarak tanımladığını belirtmektedir (Eslen, 2003, s.62). İşletme alanında ise kavram, “yeniliği, ilerlemeyi ve işletmenin devamlı olarak çevreye uyumunu veya çevre ile karşılıklı uyum içinde olmasının sağlayarak meydana gelen değişiklikleri kontrol altına alan yönetsel bir araç” olarak tanımlanmaktadır (Erkut, 1997). Mütercimler (Mütercimler, 2006); ise “strateji”yi şu şekilde açıklamıştır;

“Strateji, bir kurumun farklılaşma yoluyla rakipleri üzerinde avantaj sağlama planıdır. Strateji, ne yapmak ve ne olmak istediğinizle ilgili bir bakış açısidir ve daha da önemlisi hedefinize ulaşmayı nasıl planladığınızdır. Strateji ayrıca ne yapmanız gerektiğiyle de ilgilidir, çünkü böylece şirketin niyetlerini kapsayan alanların altını çizersiniz. Başarıyla uygulanan sağlam bir strateji, her düzeydeki yönetici ve çalışanların işlerini tanımlamalarını sağlar, şirketi başarıya götüren hedefleri ve yönü gösterir. Açık bir stratejiden yoksun olan bir kurum ya da şirket düzensizdir ve kendisi için fırsatlar oluştuğu halde, sağa sola çarparak yalpalar ve büyük bir iş başaramaz.”

TASNİF DIŞI

Stratejinin bu kadar fazla tanımı bulunması, değişik boyutları olmasından kaynaklanmaktadır. Stratejinin bir yön olarak, bir düşünce olarak, bir eylem olarak, bir durum olarak ve bir kültür olarak farklı boyutları mevcuttur (Erkut, 1997). Ancak bu kadar fazla tanımın içinde stratejiyi çok genel olarak, “amaca ulaşmak için izlenen yol” şeklinde tanımlayabiliriz. Hayatın her alanında, bir amacımız olduğu sürece, doğru sonuçlar elde etmek için stratejiler belirlememiz gerekmektedir. Çok basit bir örnek vermek gerekirse; çocuğu ders çalışmadığı için huzursuz olan bir anne, çocuğunu ders çalışmaya ikna etmek için değişik stratejiler belirler. Çocuğuna sürekli olarak “ders çalış” diye uyarılarda bulunabilir, çocuğuna kızıp, bağırabilir, ders çalışırsa ona bilgisayar alacağını söyleyerek ödüllendirme yöntemini veya ders çalışmazsa hafta sonu dışarı çıkmasına izin vermeyeceğini söyleyerek cezalandırma yöntemini seçebilir, çocuğuna uygun bir dille ders çalıştığı takdirde geleceğinin nasıl olacağını anlatarak buna dair hayal kurmasını sağlayabilir. Anne bu belirlediği stratejiler arasında çocuğunun karakter yapısına göre en uygun olanı tercih eder. Eğer anne bağırıp, kızdığı halde çocuk ders çalışmıyorsa, yanlış bir strateji uyguluyor demektir.

Oyun teorisinde strateji; maksimum çıkar elde etmeye çalışılan bir oyunda olmazsa olmaz dört unsurdan biridir. John Nash; Oyun Teorisi kapsamında “strateji”yi “oyunun başından sonuna dek ortaya çıkabilecek bütün durumlar için oyuncuların tercihlerini belirten kararlar bütünü” olarak tanımlamıştır. Askeri, işletme, ekonomi olmak üzere birçok alanda uygulanan bu teoriye göre oyuncular, kazançlarını maksimuma ulaştırmak veya zararlarını minimuma indirmek amacıyla farklı stratejiler belirlerler. Maksimin/minimaks strateji denilen bu durumda rasyonalite olmazsa olmaz (Arı,2002.s.251). Dolayısıyla strateji, rasyonel olmalıdır. Belirlenirken diğer aktörlerin de stratejilerinin hesaba katılması gerektiği için bu stratejiler kimi zaman iş birliği kimi zaman da çatışma yolundan gitmeyi gerektirir (Luce & Raiffa, 1957). Bu yüzden Oyun Teorisi rasyonel stratejilerin teorisidir ve teoride muhakkak stratejik analiz yapılmalıdır.

Oyun Teorisi’nde stratejiler; pür stratejiler ve karma stratejiler, baskın stratejiler ve makul stratejiler, optimal stratejiler olmak üzere farklı strateji kavramlarına değinilmektedir.

(a) Pür Stratejiler ve Karma Stratejiler

Oyun Teorisi’nde stratejiler temelde pür ve karma stratejiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kesin olarak oynanan stratejilere “pür strateji” adı verilmektedir.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Hamle sayısı ne olursa olsun oyuncular tek bir strateji kullandıklarında bu strateji “pür strateji” dir. Bir oyuncu için en optimal strateji olduğu için oynadığı strateji pür strateji ise, diğer oyuncu için de aynı strateji en optimal stratejidir. Oyuncular bütün oyun boyunca bu stratejiyi kullanırlar.

Oyuncuların bir oyun süresince olasılıklar dâhilinde belirleyip seçtikleri stratejilere de “karma stratejiler “ adı verilmektedir. Karma stratejide oyuncu kendi pür stratejilerinden birini seçer fakat karma strateji pür stratejiden farklı olarak oyuncuya hangi hareketi hangi olasılıkla seçmesi gerektiğini gösterir. Karma stratejilerde oyuncu, hangi stratejiyi uygulayacağını diğer oyuncuya belli etmeyerek, diğer oyuncunun kafasında belirsizlik yaratmak için kullanılır (Yılmaz, 2009). Örneğin penaltı atışlarına kalmış bir futbol maçında, futbolcunun bazen sağ bazen sol köşeye topu atması kalecinin kafasında belirsizlik yaratmaktadır.

Herhangi bir i oyuncusunun karma stratejisi i oyuncusunun pür strateji seçimleri olan S_i üzerinde bir olasılık dağılımıdır ve $\sigma_i \in \Delta (S_i)$ olarak gösterilir. i oyuncusu σ_i karma stratejisini oynarsa ve $s_i \in S_i$ ise oyuncunun pür stratejiyi seçme olasılığı $\sigma_i(s_i)$ olarak gösterilir. Karma bir strateji her pür stratejisi için 0 ile 1 arasında bir değerdedir. Çünkü pür stratejilerle ilgili olasılıkların toplamı 1’e eşittir ve $\sum_{s_i \in S_i} \sigma_i(s_i) = 1$ olarak gösterilir.

(b) Baskın, Makul ve Mahkûm Stratejiler (Üstünlük Stratejileri)

Oyun Teorisi’nde her oyuncunun hareketi diğer oyuncunun da kaderini belirleyecektir. Yani, karşıdaki birey “söylemek istediklerim senin zihnindekilerle çakışmak zorundadır” dediğinde, “sonrasında büyük olasılıkla benim cevaplarım da seninkilerle çakışacaktır” cevabını verebiliriz. Örneğin; haftalık kapak konusunu seçmeye çalışan iki dergi olan Newsweek ve Time, kapak yazısını tartışmak üzere çalışanlarla toplantı yapıyor olsun. Newsweek editörleri, kapak yazısını üretmek için, çalışanları toplayıp küçük bir odada tartışıyorsa, yani derginin kapak yazısı üretmesindeki stratejisi bu ise, Time da yine kapak yazısını üretmek için aynı stratejiyi uygulamaktaysa, ortaya çıkan kapak yazısının benzer olması muhtemeldir. Bu yüzden bir diğerinin de aynı yöntemle strateji ürettiğini bilen taraf, farklı bir strateji üretmelidir ki daha çarpıcı bir kapak yazısı bulabilsin (Dixit & Nalebuff, 1993, s. 56-59). Fakat bir oyunda oyuncu diğer oyuncuların hareketlerinden bağımsız olan baskın stratejisini seçebilir. “Baskın strateji” diğer oyuncu nasıl hareket ederse etsin, oyuncunun kendisi için bir tek optimal stratejinin var olduğu stratejilere verilen isimdir. Baskın strateji, diğer bütün strateji seçeneklerini geride bırakır çünkü en

TASNİF DIŞI

optimal olanı odur (Yılmaz, 2009). Buradaki baskınlık “rakibe karşı üstün olan strateji” anlamı taşımaktan ziyade, “kendi stratejileriniz arasında diğerlerine göre en iyi sonucu veren strateji” olmasıdır. Tüm oyunlarda baskın strateji olmadığı gibi, özellikle statik oyunlarda baskın strateji varsa uygulanması gereken strateji bu stratejidir (Mütercimler, 2006, s. 66). Bunun yanı sıra, eğer bir oyuncunun stratejisi, yine diğer oyuncu hangi stratejiyi oynarsa oynasın bütün stratejileri için, bütün hallerde daha iyi bir sonuca yol açıyorsa, buna da “keskin baskın strateji” adı verilmektedir. Buna karşılık; bir oyuncunun ne olursa olsun her halde kötü bir sonuç getireceği için ne olursa olsun oynamayacağı stratejilere de “kesin mahkûm strateji” adı verilmektedir.

Teorinin en çok kullanılan oyunlarından Mahkûmlar Çıkmazı oyununu ele aldığımızda; İki kişi hırsızlık yaparken yakalanmıştır. Polis, kişileri ellerinde çalıntı malla yakalamıştır fakat ellerinde bu kişilerin hırsızlık yaptıklarına dair yeterli kanıt olmadığı için mahkûmlara suçunu itiraf ettirmeye çalışmaktadır. Mahkumlar iki ayrı hücrede sorgulamaya alınır. Savcı, mahkûmlardan birinin itiraf edip diğerinin sessiz kalması durumunda, itiraf edenin 2 yıl, sessiz kalanın ise 7 yıl yatacağını söyler. Eğer her ikisi de itiraf ederse, her ikisi de tutuklanacak ve 5 yıl yatacaklardır. Fakat her ikisi de itiraf etmezse, savcı kişilerin hırsızlık yaptığını kanıtlamayacak, sadece çalıntı mal bulundurmaktan 3'er yıllık bir cezaya mahkûm edebilecektir. Sanıklar karşılaştıkları bu durum karşısında rasyonel davranmanın gereği olarak sadece kendi alacakları cezayı düşünmektedirler. Mahkûmlardan biri itiraf ettiğinde, diğer mahkûm da itiraf edecektir. Çünkü bu takdirde her ikisi de 5 yıl ile cezalandırılırlar. Aksi takdirde, yani diğer oyuncu itiraf edip, kendisi sessiz kalırsa 7 yıl ile cezalandırılacaktır (-5>-7) Bir diğer taraftan; diğer oyuncu sessiz kaldığı takdirde, oyuncu yine itiraf edecektir. Çünkü bu şekilde 2 yıl ile yargılanacaktır. Oysa ki mahkum, diğer oyuncu sessiz kaldı diye sessiz kalsaydı her iki oyuncu da 3 yıl ile yargılanacaktı. (-2>-3). Dolayısıyla; oyuncu her halde itiraf et seçeneğini seçecektir.

Mahkûmlar her şekilde “itiraf et” seçeneğini tercih edeceklerinden, bu seçenek kesin baskın strateji, “sessiz kal” seçeneği ise oynanmayacağı için kesin mahkum strateji olarak ortaya çıkmaktadır ve bu strateji oynanmayacağı için hemen silinir. Her iki oyuncu da itiraf et seçeneğini oynayacağından oyunun denge noktası (itiraf et, itiraf et)=(A,A) şeklinde olur. Bu durum şu şekilde ifade edilir:

$G=\{S_1, \dots, S_n; u_1, \dots, u_n\}$ oyununda s_i' , s_i'' stratejileri i oyuncusunun olası stratejileri yani $s_i', s_i'' \in S_i$ olarak gösterilir. Oyundaki diğer oyuncunun her olası

TASNİF DIŞI

stratejisi için i oyuncusunun s_i' stratejisi s_i'' stratejisinden daha iyi bir getiri sağlıyorsa s_i' stratejisi kesin baskın stratejidir ve aşağıdaki gibi gösterilir:

$$ui(s_1, \dots, s_{i-1}, s_i', s_{i+1}, \dots, s_n) > ui(s_1, \dots, s_{i-1}, s_i'', s_{i+1}, \dots, s_n), \forall s_{-i} \in S_{-i}$$

Mahkûm ve baskın stratejiler dışında bir de her zaman en iyi sonucu vermeyen, ama her zaman kötü sonuç da vermeyen stratejiler vardır. Bu stratejiler bazı stratejilere göre iyi olmakla beraber, bazılarına göre aynı faydayı sağlamaktadırlar. Böyle stratejilere “zayıf baskın stratejiler” adı verilmektedir. Şu şekilde ifade edilir:

$$ui(s_i', s_{-i}) \geq ui(s_i'', s_{-i}), \forall s_{-i} \in S_{-i}$$

(c) Optimal Stratejiler

Genellikle sıfır toplamli oyunlarda, birinin kazancı diğer oyuncunun kaybı niteliğinde olacağından ve bu kazanç noktası aynı zamanda eyer noktasına karşılık geleceğinden mümkün olan en büyük kazancı belirleyen stratejilerdir.

(4) Oyun Teorisi'nde Sonuç

Oyun Teorisi'nde oyuncular, stratejilerini oyunda ulaşmak istedikleri sonuca göre belirlerler. Bunu yaparken matematiksel hesaplamaları kullanırlar ve kendileri için en rasyonel sonuca ulaşmak isterler. Faydayı en yükseğe taşımak için oyun Teorisi'nin ön gördüğü stratejileri uygular ve kendileri için en uygun sonuca ulaşmaya çalışırlar. Yani oyuncunun amacı en iyi sonuca ulaşmaktır ve teori sadece izlenebilecek yolları ortaya koyup, olası sonuçları oyuncuya gösterir ve herhangi bir tavsiye de bulunmaz. Seçim yine de oyuncuya aittir. Dolayısıyla Oyun Teorisi araçlarla ilgili değil sonuçla ilgilenen bir teori olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir oyunun sonucu oyuncuların stratejilerine bağlıdır. Fakat oyuncular bu stratejileri belirlerken bir çok faktörü göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Oyuncular arasındaki bilgi alışverişi ve iletişim, oyunun tekrarlanabilecek olup olmaması, oyuncular arasındaki güven ve güvensizlik, oyuncuların birbirleriyle iş birliğine gitme isteği, oyuncular arasındaki çatışmanın veya kazanmak istedikleri unsurun oyuncular açısından önemi ve oyuncuların rasyonalite anlayışları, oyuncuların net kazanç ya da mutlak kazançtan hangisini elde etmek istediği gibi noktalar oyuncuların kazançlarında etkili olacağı ve dolayısıyla oyuncular da bu

TASNİF DIŞI

olası sonuçlara göre stratejilerini belirleyeceği için bu faktörler oyunun sonucunda da etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

(5) Oyun Teorisi'nde Bir Oyunun Başlıca Özellikleri

Oyun Teorisi'nde bir oyunun unsurlarının yanında, bütün oyunlarda ortak olan özellikler de bulunmaktadır. Bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Düren, 2002):

- ✓ n oyuncu sayısını göstermek üzere $n \geq 2$ 'dir. $n=2$ olan oyunlara "iki kişili oyun", $n > 2$ olan oyunlara "n kişili oyun" adı verilir. Oyuncu sayısı sonsuzdur.
- ✓ Her bir oyuncu kendi çıkarlarını dikkate alarak hareket edeceğinden rasyonel davranacaktır. Rasyonel davranıştaki kasıt, kazancını maksimize etmeye çalışmak veya kaybını minimuma indirmeye çalışmaktır.
- ✓ Oyunun sonucu; oyunu kazanma, kaybetme veya oyundan çekilme olarak belirlenir. Her bir sonuç (*outcome*) veya ödeme; negatif, pozitif veya sıfır olmak üzere her oyuncunun diğerine yapacağı ödemeler ile belirlenir.
- ✓ Tarafların seçenekleri belirlidir ve her bir oyuncunun davranışlar seti ($= S_1, S_2, S_3 \dots$ gibi) rakibince bilinmektedir.
- ✓ Her bir oyuncunun seçenek yani strateji sayısı sonludur.

d.Oyun Teorisi Türleri

Oyun Teorisi oyuncu sayılarına göre, tarafların kazancına göre, iş birliği veya çatışma durumlarına göre ve oyundaki oyuncuların oyun ve taraflar hakkındaki bilgi sahibi olup olmadıklarına göre farklı sınıflandırılmaktadır. Bu ayrımın yanı sıra, Oyun Teorisi, farklı oyun modelleriyle de örneklendirilmektedir.

(1) Oyuncu Sayısına Göre, İş birliği ve Çatışma Durumuna Göre, Bilgi Durumuna Göre ve Sonuçlarına Göre Oyunlar

Oyuncu sayısına göre oyun teorisi, tek, çift veya n sayılı olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Tek kişilik oyunlarda genellikle oyuncu maksimum faydaya nasıl ulaşacağına kendi durumuna göre yön verirken, çift kişilik oyunlarda ise oyuncu sayısı ikidir ve oyuncular karar alırken diğer oyuncunun hilesini, blöfünü de hesap ederek diğer oyuncunun belirleyebileceği olası stratejiye göre kendi stratejisini belirler ve genelde çatışmacı olmakla beraber iki taraf da çıkarları

TASNİF DIŞI

doğrultusunda iş birliğine gidebilmektedirler. Bununla beraber n kişili oyunlarda ise, oyuncu sayısı sonsuz olabilir. Oyuncular genelde amaçları aynı olan diğer oyuncularla ittifak ve anlaşmalar yoluna gidip bölünerek iki veya daha fazla kutba ayrılıp, diğer oyuncuların olası stratejilerini belirleyip buna göre yine kendi stratejilerini belirlerler.

İş birliği ve rekabet durumlarına göre oyunlar ise işbirlikçi ve işbirlikçi olmayan oyunlar olmak üzere ikiye ayrılır. İşbirlikçi oyunlarda en önemli faktör oyuncuların birbirlerini tanıması, birbirleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve arada güven unsurunun varlığıdır. Daha önce taraflar arasındaki bir oyunun varlığı, bir sonraki oyun hakkında diğerlerine bilgi verebilir ve karşılıklı güven oluşturabilir. Bunun yanı sıra eğer oyuncular arasında birbirlerini önceden tanımış olmanın verdiği bir güven unsuru söz konusuysa oyuncular iş birliğine daha açık hale gelmekte, stratejilerini belirlerken bu güven dahilinde ortaklaşa daha fazla kazanç elde etme yoluna gidebileceklerse bunu değerlendirebileceklerdir. Tabii bu iş birliğinin gerçekleşebilmesi için tarafların kendi aralarında bir iletişimin varlığı gereklidir, ve iletişim dahilinde birbirlerinden aldıkları bilgiye göre iş birliği daha çok kazanç getirecektir. Bu karşı taraftan edinilebilecek bilgi iş birliğinde olduğu kadar, işbirlikçi olmayan oyunlarda da oldukça önemlidir. Yine bir rekabet ve çatışmanın olduğu durumlarda oyuncular, diğer oyuncunun durumuyla ilgili bilgi sahibi olarak, onun olası stratejisini değerlendirip ona göre karar vermektedir.

Oyuncuların kazançlarına göre; önce kazancın neler olabileceğini irdelersek ; “Kazanç veya ödemeler, oyun sonucunda oyuncuların elde ettikleri olarak tanımlanabilir. Oyunun sonucu kazanma, kaybetme veya oyundan çekilme olabilir. Her sonuç veya ödeme, negatif, pozitif ve sıfır olmak üzere her oyuncunun rakibine karşı kazancını veya kaybını gösterir.” Oyun teorisini değerlendirdiğimizde bunları sıfır toplamlı oyunlar ve değişken toplamlı oyunlar olarak sınıflandırabiliriz.

Sıfır toplamlı oyun modellerinde bir oyuncunun kazancı diğer oyuncunun kaybına eşit olduğundan genellikle çatışmacı bir model olduğunu söyleyebiliriz. Bu oyun modelinde oyuncular, kendi kazancını azamiye çıkarmanın yanında diğerinin kazancını da en aza indirmeye çalışırlar ki diğer oyuncu kazanmadığı ve hatta kaybettiği için, söz konusu oyuncu daha da yüksek bir kazanç elde edebilmiş olsun. Artı kazancı elde etmeye çalışan oyuncu için diğerinin başarısızlığı o kadar önemlidir ki, bazen maksimum artı değere ulaşmak yerine karşıdaki oyuncuyu maksimum eksi değere sürüklemeyi tercih eder. Çünkü rakip oyuncunun

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

kaybettikleridir, bu oyuncunun asıl kazandıkları. Oyundaki bir oyuncunun kazancı ile diğer oyuncunun kaybının toplamı “0” a eşittir. Bunun en basit örneği futbol oyunudur. Bir futbol maçında takımlardan biri 1-0 galip ise diğer takım da aynı zamanda 1-0 mağluptur. Sonuç olarak birinin kazancı +1 diğerinin kazancı ise -1 olduğuna göre, oyunun toplamı $(+1-1)=0$ olacaktır.

Oyun Teorisi’nde oyuncuların oyun hakkındaki bilgi durumlarına göre, oyunlar “*kusurlu bilgili oyunlar (games with imperfect information)*” ve “*kusursuz bilgili oyunlar (games with perfect information)*” olmak üzere de ikiye ayrılmaktadır. Oyuncuların aynı anda karar vermeyerek, diğerinin hareketinin sonucunu görebildikleri oyunlara “kusurlu bilgili oyunlar” denilmektedir. Buna karşılık oyuncuların aynı anda karar verdikleri ve birbirlerinin hareketlerini göremedikleri oyunlara da “kusursuz bilgili oyunlar” denilmektedir. Yani aynı zamanda Mükemmel Bilgi olarak da adlandırılan kusursuz bilgi durumu; oyuncuların hareketlerini tam olarak görebildikleri durumlardır. Mükemmel olmayan bilgili oyunlar ise statik oyunlardır. Oyuncular nerede olduklarını göremiyor demektir. Bilgi yani kimin ne bildiği Oyun Teorisi’nde çok önemlidir.

Oyundaki bilgi durumuna göre oyunlar aynı zamanda “*eksik bilgili oyunlar (games with incomplete information)*” ve “*tam bilgili oyunlar (games with complete information)*” olarak da ikiye ayrılmaktadır. Bir oyunda herkes diğerinin bildiğini biliyor ve diğer oyuncular da bütün oyuncuların bildiklerini biliyorlarsa, yani ortak bir bilgi söz konusuysa, bu tür oyunlara “tam bilgili oyunlar” denilmektedir. Oyuncuların oyundaki diğer oyuncular ve kazançları hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığı oyunlara ise “eksik bilgili oyunlar” adı verilmektedir.

(2) Tam Bilgili Statik Oyunlar, Gösterimi ve Oyun Modelleri

Oyuncuların oyundaki hareket anlarına göre oyunlar, “dinamik oyunlar” ve “statik oyunlar” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Statik oyunlar, bütün oyuncuların aynı anda hareket ettikleri oyunlardır. Tam bilgili statik oyunlarda, oyuncuların tam bilgiye sahip olarak, aynı anda hareket ettikleri varsayılır. Buradaki tam bilgi ile anlatılmak istenen ise; oyundaki her oyuncunun belirledikleri hareketler sonucundaki kazançlarının tüm oyuncular tarafından bilinen ortak bir bilgi niteliğinde olmasıdır. Bu oyunların aynı anda oynanması ise; kronolojik olarak zaman kavramından ziyade; oyuncuların hareket etmeden önce bir diğerinin hareketini görememesidir. Yani, bir oyuncu daha önce hareket etmiş olsa bile ki bu mümkündür; diğer oyuncu bu hareketi gözlemleyememektedir.

TASNİF DIŞI

(a) Stratejik Biçimli Gösterim

Oyun Teorisi'nde oyuncuların tam bilgi ile (oyundaki her oyuncunun seçtikleri hareketler sonucunda elde ettikleri kazançları belirleyen fonksiyonu bilmesi) aynı anda hareket ettikleri oyunlara “stratejik-biçimli oyunlar” denilmektedir. Böyle bir oyunun matrislerle gösterimine de “stratejik biçimli gösterim” adı verilmektedir. “Stratejik biçimli gösterim” oyunların oyuncular kümesi, stratejiler kümesi ve fayda değerini içerir.

Oyuncular kümesi; $N=\{1, \dots, i, \dots, n\}$ olarak gösterilir.

Strateji kümesi her oyuncunun sahip olduğu bir strateji kümesini anlatmakta olup, i oyuncusunun strateji kümesi S_i olarak gösterilir. s_i stratejisi S_i kümesinin bir elemanı olup, tüm oyuncuların olası tüm stratejilerinden oluşabilecek stratejiler profili ise Kartezyen çarpım ile gösterilir: $S = S_1 \times S_2 \times \dots \times S_n$

Herhangi bir i oyuncusunun fayda değeri ise $u_i: S_1 \times S_2 \times \dots \times S_n \rightarrow R$ 'dir.

Bu doğrultuda stratejik biçimli bir oyun da $G=\{S_1, \dots, S_n; u_1, \dots, u_n\}$ ile gösterilmektedir.

Aşamalı bir oyunda basit bir matris gösterimi aşağıdaki gibi yapılabilir;

	∞	β
∞	B-	A
β	C	B+

Tablo 1a: Birinci oyuncunun kazancı

Yukarıdaki matriste 1. oyuncu satır oyuncusu, 2. oyuncu ise sütun oyuncusudur ve 1. oyuncunun kazançları gösterilmiştir. 1. oyuncu ∞ 'yı oynadığında ve 2. oyuncu da ∞ 'yı oynarsa 1. Oyuncun B- kazanacaktır. Eğer 1. oyuncu ∞ 'yı oynar, 2. oyuncu da β 'yı oynarsa 1. oyuncu A'yı kazanacaktır. 1. oyuncu β 'yi oynayıp, 2. oyuncu ∞ 'yı oynadığında 1. oyuncu C kadar kazanç elde edecek, 1.oyuncu β 'yi, 2. oyuncu da β 'yi oynadığında 1. oyuncu B+ kadar kazanacaktır.

TASNİF DIŞI

	∞	β
∞	B-	C
β	A	B+

Tablo 1b: 2. oyuncunun kazancı

İkinci oyuncunun kazançlarının gösterildiği bu matriste ise, 1. Oyuncunun kazancından farklı olarak 1. oyuncu ∞ 'yı, 2. oyuncu β 'yı oynadığında 2. oyuncu C kadar kazanacak; 1. oyuncu β , 2. oyuncu ∞ stratejisini seçtiğinde ise 2. oyuncu A kadar kazanç elde edecektir.

İki matrisi birleştirdiğimizde aşağıdaki şekilde gösterilir:

	∞	β
∞	B-,B-	A,C
β	C,A	B+,B+

Tablo 1c: İki Oyuncunun çıktıları

Matriste görüldüğü gibi, 1. oyuncu satır, 2. oyuncu sütun oyuncusu olup, her bir hücredeki ilk harf oynanan stratejilere göre 1. oyuncunun kazançlarını, 2. harf ise 2. oyuncunun kazançlarını göstermektedir. Örneğin; 1. oyuncu ∞ , 2. oyuncu β 'yı oynadığında, 1. oyuncu A kadar, 2. oyuncu C kadar kazanacaktır.

Yukarıdaki basit bir matris gösteriminin ardından Oyun Teorisi'nin temel kavramlarından olan, oyuncuların farklı strateji bileşimlerinden kazanç ve kayıplarını belirten "ödemeler matrisi"ni de gösterebiliriz:

$$\begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & a_{m3} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Tablo 2:Ödemeler Matrisi

Yukarıdaki matrisin elemanları pozitif, negatif veya sıfır olabilir. Herhangi bir eleman negatif olduğu takdirde satır oyuncusu sütun oyuncusuna eksideki miktar kadar ödeme yapmaktadır. Fakat elemanlardan biri pozitif ise, sütun oyuncusu satır oyuncusuna aynı miktar kadar ödeme yapacaktır. Amaç 0'a tamamlamaktır ve

TASNİF DIŞI

dolayısıyla bütün elemanlar 0 ise, hiçbir oyuncu diğerine ödeme yapmamaktadır. A oyuncusunun stratejileri satırda, B oyuncularının stratejileri sütunda gösteriliyor olsun. A oyuncusunun (1,2,...,m) sayıda, B oyuncusunun da (1,2,...,n) sayıda stratejisi vardır. Sütundaki A oyuncusunun, satır oyuncusu B'ye yaptığı ödeme, elemanların ödeme matrisinde kesiştikleri yerdeki eleman tarafından belirlenmektedir.

(b) Mahkûmlar Çıkmazı

Yukarıda baskın ve makul stratejileri açıklarken anlatmış olduğumuz Mahkûmlar Çıkmazı oyununu bütünüyle ele alalım. İki kişi hırsızlık yaparken yakalanmıştır. Polis, kişileri ellerinde çalıntı malla yakalamıştır fakat ellerinde bu kişilerin hırsızlık yaptıklarına dair yeterli kanıt olmadığı için mahkûmlara suçunu itiraf ettirmeye çalışmaktadır. Mahkûmlar iki ayrı hücrede sorgulamaya alınır. Savcı, mahkûmlardan birinin itiraf edip diğerinin sessiz kalması durumunda, itiraf edenin 2 yıl, sessiz kalanın ise 7 yıl yatacağını söyler. Eğer her ikisi de itiraf ederse, her ikisi de tutuklanacak ve 5 yıl yatacaklardır. Fakat her ikisi de itiraf etmezse, savcı kişilerin hırsızlık yaptığını kanıtlamayacak, söz konusu kişiler sadece çalıntı mal bulundurmaktan 3'er yıllık bir cezaya mahkûm edebilecektir. Sanıklar karşılaştıkları bu durum karşısında rasyonel davranış gereği sadece kendi alacakları cezayı düşünmektedirler.

	Sessiz kal (A)	İtiraf et (B)
Sessiz kal (A)	-3,-3	-7,-2
İtiraf et (B)	-2,-7	-5,-5

Tablo 3: Mahkûmun İkilemi Matris Gösterimi

Yukarıdaki matriste 1. Oyuncu satır oyuncusu, 2. Oyuncu ise sütun oyuncusu olmakla beraber; matrisin iki satırı birinci oyuncunun hareketlerini, matrisin iki sütunu ikinci oyuncunun davranışlarını göstermektedir. Ayrıca sessiz kal stratejisi "(A)" ile; itiraf et stratejisi ise "(B)" ile gösterilmiştir. Burada görüldüğü gibi, eğer 1. Oyuncu diğer oyuncunun da sessiz kalacağından emin olup sessiz kalırsa, 2. Oyuncu da buna uyarsa, mahkûmlar hırsızlık ile suçlanamayarak 3'er yıllık cezaya mahkûm edileceklerdir. Mahkûmlardan biri diğerine güvenmez veya daha az ceza almak için sözünden cayarak itiraf etme yolunu seçerse bu mahkûm 2 yıl, sessiz kalan mahkûm ise 7 yıl ile cezalandırılacaktır. Bunun yanı sıra iki oyuncu da

TASNİF DIŞI

diğerinin itiraf edeceğini düşünüp itiraf etme yolunu tercih ederlerse 5'er yıl ile cezalandırılacaklardır.

Mahkûmlar çıkmazı oyununu stratejik-biçimli gösterim notasyonlarıyla ifade etmemiz gerekirse;

Oyuncular Kümesi : $N=\{1,2\}$

Strateji Kümesi: $S_1=S_2=\{A,B\}$

Fayda fonksiyonları: $u_1(A,A)=-3$, $u_1(A,B)=-7$, $u_1(B,A)=-2$, $u_1(B,B)=-5$, $u_2(A,A)=-3$, $u_2(A,B)=-2$, $u_2(B,A)=-7$ ve $u_2(B,B)=-5$ ve oyunun kendisi $G=\{S_1,S_2;u_1,u_2\}$ olarak gösterilir.

	S_1	S_2
S_1	$u_1(S_1,S_1), u_1(S_1,S_1)$	$u_1(S_1,S_2), u_1(S_1,S_2)$
S_2	$u_1(S_2,S_1), u_1(S_2,S_1)$	$u_1(S_2,S_2), u_1(S_2,S_2)$

Tablo 4: Oyuncuların Faydaları

(c) Minimax Teoremi

Von Neumann'ın ürettiği, Oyun Teorisi'nde çok başvurulan bir teorem olarak ortaya çıkan Minimax Teoremi, oyuncuların her birinin memnun kalacağı ortak bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Örneğin;

	B_1	B_2
A_1	21	7
A_2	18	9

Tablo 5: Minimax Teoremi Matris Gösterimi

Yukarıdaki Matriste A satır oyuncusu, B ise sütun oyuncusudur. A oyuncusu A_1 veya A_2 stratejilerinden birini oynayacak, B oyuncusu ise B_1 veya B_2 stratejilerinden birini oynayacaktır. Matristeki A oyuncusunun kazancı kadar B oyuncusunun kaybı olacaktır. Bu yüzden A oyuncusu 21 birim kazanmak isteyecek fakat B oyuncusu en düşük kayıp olan 7 birim kaybetmek isteyecektir. A oyuncusu 21 birim kazanmak amacıyla A_1 stratejisini oynamak isteyecektir. B oyuncusu da bunu tahmin ettiği için 21 birim kaybetmek istemeyecek ve ancak 7 birim kaybetmek

TASNİF DIŞI

umuduyla B_2 stratejisini oynayacaktır. A oyuncusu B oyuncusunun B_1 stratejisi yerine B_2 stratejisini oynayacağını gördüğünde A oyuncusu stratejisini değiştirerek A_2 stratejisini oynayacaktır. Fakat B oyuncusu 9 birim kaybetmenin yine de 18 birim kaybetmekten daha iyi olduğunu düşünerek seçmiş olduğu B_2 stratejisinden caymayacaktır. Böylelikle denge 9 birimde sağlanmış olacaktır.

Görüldüğü gibi A oyuncusu B oyuncusunun da rasyonel düşündüğünden hareketle kazanabileceği minimum kazançlardan en büyük olanını kendisine kazandıracak stratejiyi seçer. Bu noktaya “*maximin*” adı verilmektedir. B oyuncusu için ise aynı durum A’nın da kendisi gibi rasyonel düşündüğünden hareketle maksimum kaybının en düşük olduğu stratejiyi seçecektir ve buna da “*minimax*” adı verilmektedir.

A oyuncusu için maximin ; $a = \max_i \min_j a_{ij}$ şeklindedir.

B oyuncusu için ise minimax; $b = \min_i \max_j a_{ij}$ şeklindedir.

Kesiştikleri noktaya, yani yukarıda 9 birime denk gelen noktaya ise “oyunun değeri” adı verilmektedir.

(ç) Nash Dengesi

Her oyuncu, elinde bulunan mümkün stratejilerden birini seçmiş olsun. Bir oyuncu için seçilmiş eylem, diğer oyuncuların seçtikleri eylem gözetebildiğinde oynanabilecek (getiri anlamında) en iyi eylem ise ve bu özellik tüm oyuncular için sağlanıyorsa, bu eylemler bir Nash Dengesi oluşturur.

Aşağıdaki şekilde gösterilir:

$G = \{N, (S_i), (u_i)\}$ oyununda eğer her i oyuncusunun s_i^* stratejisi diğer $(n-1)$ oyuncunun, $(s_1^*, \dots, s_{i-1}^*, s_{i+1}^*, \dots, s_n^*)$ stratejilerine en iyi tepki ise;

$s^* = (s_1^*, \dots, s_n^*)$ profili pür strateji Nash Dengesi’dir. Aşağıdaki gibi gösterilir:

$$u_i(s_1^*, \dots, s_{i-1}^*, s_i^*, s_{i+1}^*, \dots, s_n^*) \geq u_i(s_1^*, \dots, s_{i-1}^*, s_i, s_{i+1}^*, \dots, s_n^*), \forall s_i \in S_i$$

$$\text{Kısaca: } u_i(s_i^*, s_{i-1}^*) \geq u_i(s_i, s_{i-1}^*), \forall i \in N, \forall S_i$$

TASNİF DIŞI

(d) Cinsiyetler Savaşı

Akşam bir faaliyet yapmak isteyen bir çiftten kadın sinemaya gitmek isterken, erkek maça gitmek istemektedir. Tercihleri farklı olan bu çift, birbirlerine olan sevgilerinden dolayı gerekirse tercihlerini değiştirebilecektir.

	maç	sinema
maç	2,1	0,0
sinema	0,0	1,2

Tablo 6: Cinsiyetler Savaşı Matris Gösterimi

Eğer kadın erkeğin maça gitmeyi seçtiğini düşünürse, kendisi de maça gitmeyi tercih edecektir. Erkek kadının maça gitmeyi seçtiğini gördüğünde maça gitmeyi tercih etmeyi sürdürecektir. Aynı durum erkeğin kadının sinemaya gittiğini düşünüp sinemaya gitmeyi tercih etmesinde de görülebilir. Taraflar tam olarak tatmin olmasalar bile birlikte hareket etmenin ayrı ayrı hareket etmekten daha fazla fayda sağlayacağını görerek birlikte hareket etmeyi tercih eder. Burada hem (maç,maç), hem de (sinema, sinema) seçenekleri Nash dengesini gösterir ve görüldüğü gibi bu oyunda iki adet Nash Dengesi mevcuttur.

(e) Eşleşen Paralar

Bir madeni parayı iki kişi atarak, paranın geleceğini tahmin ettikleri yüzü üzerine iddiaya giriyor. Eğer ikisi de yazı veya ikisi de tura gelirse, 2. oyuncu 1. oyuncuya 1 lira veriyor. Biri yazı biri tura gelirse, 1. oyuncu 2. oyuncuya 1 lira veriyor. Yani görüldüğü gibi, 1. oyuncu her iki paranın da aynı yüzünün gelmesini isterken, 2. yuncu her iki paranın farklı yüzlerinin gelmesini ister. Çıkarlar zıttır.

	tura	yazı
tura	1,-1	-1,1
yazı	-1,1	1,-1

Tablo 7: Eşleşen Paralar Matris Gösterimi

Bir oyuncu için iyi olan diğer oyuncu için kötü olduğu için bu oyunda bir Nash dengesi bulunmamaktadır. Çünkü 1. oyuncu eğer 2. oyuncunun turayı seçtiğini düşünürse kendisi de turayı seçecektir. 2. oyuncu ise 1. oyuncunun turayı

TASNİF DIŞI

seçtiğini düşünürse yazıyı seçecektir. Bu tip, birinin kazancının diğerinin kaybı olan oyunlara sıfır toplamlı oyunlar denmektedir ve hepsinin toplamı 0'a eşit olur. Şu şekilde gösterilir: $\sum_{i=1}^N u_i(\cdot) = 0$

(f) Geyik Avı

İkiden fazla oyuncunun yer aldığı bu oyun modeline göre; oyuncu olan avcılar beraber bir geyik avına çıkarlar. Acıkmış olan avcılar bir geyikle hep beraber doyacaklarken, iş birliğinden vazgeçip yandan geçen bir tavşanın peşine düşen bir avcıyla beraber, geyik kaçabilecek ve avlanamamış olacaktır. Burada oyuncu olan her bir avcının düşünmesi gereken nokta tavşanı da tek başına yakalayamayabileceği ihtimali olup, tavşanın peşinden giderse geyikten de olabileceğidir. Oysaki azami iş birliğiyle bütün avcıların beraberce bir geyiğin peşinden gitmesi durumunda geyiğin avlanabilme ihtimali oldukça yükselecektir.

	geyik	tavşan
geyik	2,2	0,1
tavşan	1,0	1,1

Tablo 8: Geyik Avı Matris Gösterimi

Matriste görüldüğü gibi her oyuncunun strateji kümesi {geyik, tavşan} olarak gösterilir. Her oyuncu diğerinin de geyik avlamayı tercih edeceğini düşünerek, kendisi de geyik avlama stratejisini tercih edecektir. Tavşan avına giderse de kazanabilir fakat geyik avından kazandığı kadar kazanamayacaktır. En kötü tercih ise, diğer oyuncu tavşan avına giderken, kendisinin geyik avlamayı tercih edip, hiçbir kazancının olmamasıdır. Geyik avı oyununda 2 Nash Dengesi mevcuttur. Bunlar; (geyik, geyik) ve (tavşan, tavşan) strateji profilleridir. İlk olarak (geyik, geyik) stratejisine baktığımızda, oyunculardan biri diğerinin de geyik stratejisini seçeceğini düşünerek kendisi de geyik avını tercih edecek ve diğer oyuncu da bu oyuncunun geyik stratejisinde kalacağını düşünerek kendisi de geyik stratejisinde kalacaktır. Diğer denge noktası olan (tavşan, tavşan) strateji profilinde ise diğer oyuncu tavşan peşinden giderse, öteki oyuncu da tavşan peşinden gidecek ve bunu gören diğer oyuncu tavşan stratejisinde kalmaya devam edecektir.

(g) Tavuk Oyunu

1955 yılında Asi Gençlik (*Rebel Without a Cause*) isimli filmde esinlenerek geliştirilmiş tavuk oyun modelinde, iki sürücünün bir yolda giderken sürücülerden birinin diğerine çarpmamak için şerit dışına çıkarak bu davranışından ötürü arkadaşları tarafından 'tavuk' olarak adlandırılıp oyunu kaybettiği, şerit değiştirmeyen oyuncunun ise oyunu kazandığı varsayılmaktadır. Bu oyun modelinde, olası stratejilerden birincisi, her ikisinin de iş birliğine giderek şerit dışına çıkarak herhangi bir kaza olmaması ve kimsenin 'tavuk' olarak nitelendirilmemesiyken, bir diğer strateji her ikisinin de şerit değiştirmeyerek kaza yapıp ölüme sebebiyet verebilmesi, bir üçüncü strateji de ölümlü göze alarak şerit değiştirmeyip diğerini şerit değiştirmeye ikna ederek tavuk olmaktan kurtulup 'kahraman' olmaktır. Burada oyuncular karar verirken bir diğerinin şerit değiştirip değiştirmeyeceğini göz önüne alarak, aslında birbirleriyle iletişime geçerek her iki taraf da şerit değiştirip, iş birliğiyle uygun bir kazanç elde etme yoluna gitmeleri uygun düşmektedir. Yoksa sonu ölüm gibi çok büyük bir zararla bitebilmektedir.

	Şerit dışına çık	Şerit dışına çıkma
Şerit dışına çık	0,0	-1,1
Şerit dışına çıkma	1,-1	-10,-10

Tablo 9a: Tavuk Oyunu Matris Gösterimi

Oyunda her iki oyuncu da diğerinin şerit dışına çıkmasını isteyecek olup bu oyunda 2 Nash Dengesi mevcuttur. 1. oyuncu diğer oyuncunun şerit dışına çıkacağını düşündüğünde, kendisi şerit dışına çıkmayacak ve diğer oyuncu da 1. oyuncunun şerit dışına çekilmediğini gördüğünde artık yine de şerit dışına çıkacaktır. Bu durumda Nash dengelerinden biri (şerit dışına çık, şerit dışına çıkma) olarak karşımıza çıkar. 1. oyuncu diğer oyuncunun şerit dışına çıkmayacağını düşünürse bu sefer kendisi şerit dışına çıkacaktır. Bunu gören diğer oyuncu şerit dışına çıkmamakta ısrar edecek ve "kahraman" olarak yarışı tamamlayacaktır. Bu noktada ikinci Nash Dengesi (şerit dışına çıkma, şerit dışına çık) olarak ortaya çıkar.

Bu oyunun bir diğer benzeri ise Atmaca-Güvercin Oyunu (*Hawk-Dove Game*) 'dur. Tavuk Oyunu ile aynı mantıkta işleyen Hawk-Dove oyununda ise, bölünmek istenmeyen bir kaynak üzerinde her iki hayvanın mücadelesi anlatılmaktadır. John Maynard Smith ve George Price tarafından 1973'te "*The Logic of Animal Behaviour*" isimli makalede dile getirilen bu oyun modelinde; yırtıcı olan ve

TASNİF DIŞI

çatışmacı bir oyuncuyu modelleyen atmaca'ya karşı barışı temsil eden güvercin uysal bir hayvan olma niteliğini göstererek işbirlikçi bir oyuncu modelini sergilemektedir. Çatışmacı olan atmaca olayın üzerine giderken, uysal olan güvercin geriye doğru adım atmaktadır. Önemli olan "çatışmacı olan atmaca gibi mi, yoksa uzlaşmacı olan geri çekilen bir güvercin gibi mi strateji belirleyeceğin" konusudur. Eğer her ikisi de atmaca gibi çatışmacı olmayı seçerse, savaşır, çatışır ve bu çatışma biri ölüp diğeri mağlup olana kadar devam edebilecektir. Yani bu durumda sonuç olası bir felakettir. Eğer sadece bir oyuncu atmaca stratejisini seçerse, güvercin stratejisi ile yaklaşan diğer oyuncuyu çatışıp, yenecek ve mağlup etmiş olacaktır. Eğer iki oyuncu da güvercin gibi davranırsa, oyunun sonucunda bir beraberlik olur ve bu durumda her ikisi de atmaca gibi çatışmaktansa, işbirlikçi bir tutum sergileyerek geri çekilecek ve her ikisi de kazanacaktır. (Kural, 2007)

	güvercin	atmaca
güvercin	1,-1	0,0
atmaca	2,2	-1,1

Tablo 9b: Güvercin-Atmaca Oyunu Matris Gösterimi

(ğ) Şişelenmiş Domuz Oyunu (Boxed Pigs)

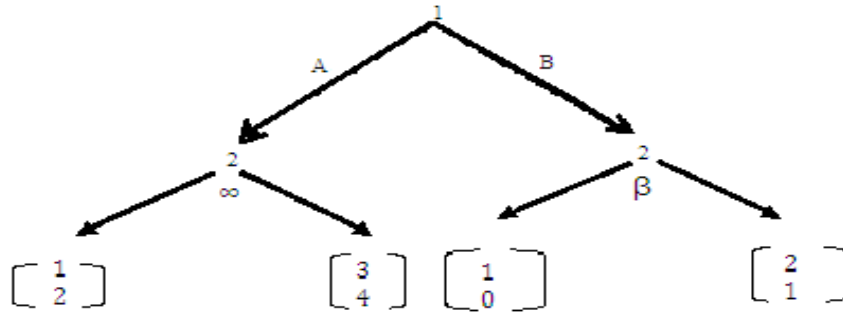
Şişelenmiş Domuz Oyunu örneği hayvanlar için kullanılan psikolojik bir örnektir. Buna göre; biri büyük biri ise küçük iki tane domuz büyük bir kutu içine konulur. Kutunun bir ucunda kontrol paneli bulunur ve diğer ucunda ise yiyecek gereksinimi olan bu iki domuz için yiyecek dağıtıcısı bulunmaktadır. Domuzlardan biri kontrol panelindeki düğmeye basar ve yiyecek dağıtıcısında 10 birim olarak varsaydığımız yiyecekler domuzlara dağıtılır. Fakat domuzlar yiyeceğe ulaşmak için o tarafa gidinceye kadar da 2 birimlik yiyecek değerinde bir enerji tüketmektedirler. Bu durumda bu 2 birim, bir taraftan diğer tarafa giden düğmeye basan domuz olduğu için, düğmeye basan domuz tarafından sarf edilecektir. Eğer büyük domuz ilk olarak yiyeceğe ulaşırsa 9 birimlik yiyeceği yiyecek ve küçük domuza sadece 1 birimlik bir pay kalacaktır. Büyük domuzun dominant olması yiyeceğin çoğunu yiyebilmesine yol açmaktadır. Eğer, küçük domuz yiyeceğe ilk olarak ulaşırsa 4 birim değerinde yiyeceğe sahip olacaktır. Eğer bu iki domuz aynı anda dağıtıcıya ulaşırlarsa küçük domuz 3 birim değerinde yiyecek sahibi olacaktır. Bu yüzden, örneğin, büyük domuz düğmeye basma stratejisini seçerse, büyük domuz büyük olduğundan küçük domuz da dağıtıcıya yakın olduğundan aynı anda yiyeceğe ulaşabileceklerini düşünürsek; bu durumda küçük domuz 3 birim elde ederken, büyük domuz ise harcadığı enerjiyi de hesap ettiğimizde ancak 5 birim değerinde bir

TASNİF DIŞI

yiyeceğe sahip olacaktır. (10-3 birim küçük domuzun sahip olacağı yiyecek - 2 birim panelden dağıtıcıya gitme maliyeti = 5). Burada eğer büyük domuz küçük domuzun düğmeye basacağına inanırsa, beklemeyi; küçük domuzun bekleyeceğine inanırsa, düğmeye basmayı tercih eder. Fakat büyük domuz her şekilde kazanacağından illa ki beklemeyi tercih etmesine gerek yoktur. Sadece 2 birimlik yiyeceği ulaşma maliyeti için beklemeyi tercih edebilir. (Kural, 2007)

(3) Tam Bilgili Dinamik Oyunlar

Oyuncuların hareketlerinde ardıcılık olduğu, yani önce birinin hareket edip, diğerinin onun hareketini görmesi üzerine stratejisini belirlediği oyunlar dinamik oyunlardır. Burada yine ardıcılıktan kasıt, kronolojik zaman değil, oyundaki oyuncuların diğer oyuncunun hareketini görmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda buradaki tam bilgili kavramı da herkesin oyunun yapısını bildiği anlamına gelmektedir. Bu tür oyunlarda bütün oyuncular oyunun yapısını bildiği gibi oyunun sonunda kimin ne kadar fayda aldığı da bilinmektedir. Bu tür oyunlara genişleyen-biçimli gösterim veya ağaç oyunu da denilebilmektedir. Çünkü dinamik oyunların matrisle gösterimi oldukça zor olduğundan, bu oyunlar ağaç formu ile gösterilir. Burada 1. oyuncu ilk hareket eden oyuncudur ve dallar 1. oyuncunun stratejileridir. 2. oyuncunun stratejileri ise alt dallarda gösterilmiştir.

Şekil 1a: Oyun Teorisi Ağaç Formu

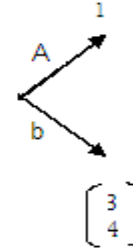
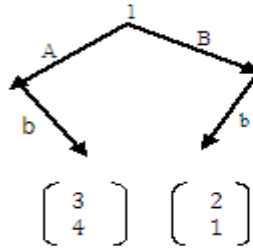
Yukarıdaki ağaç formunda şeklin dallarını birleştiren 1 ve 2 noktaları “karar noktaları”, A ve B “oyuncu stratejileri”, 1,3,1,2 çıktıları 1. oyuncunun, 2,4,0,0 çıktıları ise 2. Oyuncunun faydalarını göstermektedir. Eğer 1. oyuncu A’yı oynarsa, 2. oyuncu a veya b’yi oynar. Eğer 1. oyuncu B’yi oynarsa, 2. oyuncu da a veya b’yi oynayacaktır. 1. oyuncunun önceden hareket etmesinden dolayı avantajı vardır.

TASNİF DIŞI

Bilgi Kümesi;

$$H_1 = \{\{0\}\}$$
$$H_2 = \{\{\infty\}, \{\beta\}\}$$

Bilgi kümesi kimin ne bildiğini anlamak bakımından önemlidir. 1. oyuncunun karar noktası 0, 2. oyuncunun karar noktaları da ∞ ve β 'dir. Terminal noktaya gelindiğinde herkes faydasını almış ve dağılmış olur. Bu oyun oynanırken herkes son noktayı görerek hareket etmektedir. Yani 1. oyuncu A'yı oynadığında 2. Oyuncunun tepkisine bakacak, "Ben A'yı oynarsam, o b'yi oynayacaktır" diyebilecek. Eğer 1. oyuncu B'yi oynarsa, 2. oyuncu yine b'yi oynayacaktır. Sonuçta 1. oyuncu A'yı, 2. oyuncu B'yi oynayacaktır.

Şekil 1b: Geriye Doğru Çıkarsama

Şekil 1c: Geriye Doğru Çıkarsama

Yukarıdaki oynanmayacak stratejilerin elenip, oynanacak stratejilerin tek tek ağaç form ile gösterilmesi yöntemine "geriye doğru çıkarsama" yöntemi denir. Çünkü bu metotta ileriye doğru gidilip, sonuç öngörerek geriye doğru gidilir. Bu yöntemle ağaçları budamak da denilebilir.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE RASYONALİTE

Bireyler hedeflerine en iyi şekilde ulaşabilmek için sürekli bir karar alma süreci içinde yaşamaktadırlar. Kararlarını alırken değişik alternatifler arasında ikilemler yaşayabilirler. Fakat yine de seçeneklerin içinden kendilerini en iyi sonuca götürecek olan kararı almak durumundadırlar. Bazı kararlar kısa dönemde iyi sonuçlanmış gibi görünse de, aynı karar uzun dönemde kötü sonuçlara yol açabilir. Örneğin, bir kişinin bir aylık maaşını bir günde eğlence için harcıyıp, sonraki günlerde parasız kalması, o gün için iyi dakikalar yaşamasını sağlarken, sonrası için çok kötü sonuçlar getirebilecektir. Oysaki bu birey için hedef, maaşıyla bir ayı geçirmektir. Bu noktada bireyin sadece eğlencenin yol açacağı bir günlük mutluluk gibi duygularıyla

TASNİF DIŞI

hareket etmektense, ayın geri kalan günlerini de düşünerek mantıklı karar vermesi gerekmektedir. Bu noktada “rasyonalite” devreye girmektedir. Sözlüklerde kısaca “ussallık” ile eşanlamlı olarak nitelendirilen rasyonalite kavramı “Akla dayalı olanın niteliği” ve “bir amaca en etkin biçimde ulaştıracak araçları kullanmayı gerektiren tutum” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2011). Türk Dil Kurumu’nun bu tanımının yanı sıra rasyonalite kavramını “sadece duygularla hareket etmek yerine, karar almak için akıllı kullanma niteliği” olarak da tanımlanmaktadır (Oxford Wordpower Dictionary, 1996).

Her birey farklı ailelerde ve çevrelerde yetişip farklı eğitimler alıp, farklı hayatlar yaşadığı ve dolayısıyla farklı amaçları olacağından, her birey için rasyonel olan bir değerinin rasyonel olanından farklılık gösterebilecektir. İkişer tane iş görüşmesi arasında kararsız kalan iki kişiyi düşünelim. İşlerden biri sadece hafta içi sabah 8’den akşam 17:00’ye kadar çalışma için 2000 TL, diğeri ise sabah 08:00 akşam 20:00 çalışma için sadece Pazar günleri tatil olmak üzere 3500 TL maaş teklif ediyor olsun. Kişilerden biri için para zamandan daha önemli olabilir ve 3500 TL maaşlı işi tercih ederken, diğeri için para o kadar önemli olmayıp, çalışma saatleri daha önemli olabilir. Bu durumda kişilerden biri için rasyonel olan para iken, diğeri için zamandır.

Dar anlamda “rasyonalite” kavramı üzerinde iki görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi, bireylerin tercihlerini analiz etmede ve bunların tutarlılıklarını sağlamada bir problem olmasıdır. Bu problem ilk bakışta çok kolay gibi görünse de aslında o kadar kolay bir çözümü yoktur. İkinci olarak “rasyonel inanç” konusunda problem mevcuttur. Bireyler olumlu sonuçlara yol açacak rasyonel inançlara sahip olmalıdırlar. Kararlar tipik olarak emin olunmayan bir ortamda alınır, bu durum bir takım olanakların farkında olmayı icap eder. İlk olarak tercihler sorununu düşündüğümüzde; rasyonel bir birey, bir seçimin yol açabileceği tüm olağan seçeneklerin sonuçlarını düşünür ve en çok tercih ettiğinden en az tercih ettiğine kadar tercihlerin çıktılarını sıraya koyar. Bu tercih sıralamasına “tercih düzenlemesi” adı verilmektedir. Bu düzen; “A’yı B’ye, B’yi C’ye ve nihayetinde A’yı C’ye tercih ederim” şeklinde olmalıdır. Bu düzen, “geçişlilik kuralı” olarak adlandırılır. Tabii bu tercih analizi önemsiz ve görüldüğü kadar kolay olmayabilir. Karar verici, karmaşık durum içinde yanlış kararlar alabilir; problem risk altında ve kesin olmayan durumlar içerebilir. Örneğin; bir kişi İstanbul’dan Ankara’ya giderken, uçakla gidebilir, otobüsle gidebilir, trenle gidebilir, kendi otomobiliyle gidebilir. Kişi seçimini yaparken ücret, yol süresi, güvenliği, konforu gibi birçok farklı alternatifi de göz önünde bulundurarak tercihini yapmak durumundadır. Kişi için hem ücret hem de zaman önemli olabilir.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Kişiyi zorlayıcı bir problem olarak karşısına çıkan bu durum yine de çözülemez değildir. En iyi alternatif kişinin tercihleri ve en uygun seçenekler dahilinde belirlenir. Alternatifler değerlendirilirken öncelikle kişinin Ankara'ya ne için gitmek istediğinden başlanmalıdır. Ankara'ya gitmekteki amacı kişinin tercihlerini etkileyebilmektedir ve bu amaç dahilinde öncelikleri olabilir. Bu çözüm kavramı karar teorisinin merkezidir fakat çatışma problemlerini düşündüğümüzde bir takım problemlere neden olan bir çözümdür (Nicholson, 1997).

Rasyonel inanç olan bir diğer problem, bizi memnun edecek ve memnun etmeyecek çeşitli seçeneklerin sonuçlarında şansı ve olasılıkları bilmek istememiz noktasında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir yolculuğa çıkacaksak o gün yağmurun yağıp yağmayacağını merak ederiz. Burada hem şans hem de olasılık faktörü devreye girmektedir. Eğer daha önceden aynı havada sonradan yağış olduğuna şahit olduysak, o gün de havanın yağacağı tahmininde bulunuruz ve bu noktada bizim inancımız oluşur. Bu ve benzer durumlarda biz hemen “yüksek risk” ve “düşük risk”leri göz önünde bulundurur ve bu riskleri arttırıp azaltacak noktaları değerlendiririz.

Kararlar alınırken değerler inkâr edilemez, ancak yine de rasyonaliteye ihtiyaç vardır. Örneğin Voltaire; bir grup insanın dinine göre, küçük yaştaki çocuklarının vaftiz edildiklerinde doğrudan cennete gideceğine inanmış ve onları hemen vaftiz ettirip öldürdüklerini anlatmıştır. Bu gruba göre yaptıkları oldukça rasyoneldir. Genellikle dinsel inanışlardan yola çıkan etik kurallar, bizi rasyonalitede etiğin boyutunu tartışmaya götürmektedir. Rasyonel davranan insanlar bu yüzden, ahlak kurallarından arınmış, duygusal olmayan, soğuk insanlar olarak görülmektedir. Bu noktada “eğer rasyonel bir toplum inşa edeceksek, ruhsuz, hissiz bir toplum inşa etme tehlikesiyle mi karşı karşıyayız?” sorusu sorulabilir. Çoğu zaman duygular ve rasyonalite birbirinin zıttı gibi görünse de aslında her ikisi de beraber kullanılabilir. Örneğin; birbirini seven fakat ayrı şehirlerde yaşayan bir çiftin, birbirlerini göremeyeceklerini düşünerek ayrılmaları gerekmez. Çift, ayrılmak yerine iyi bir seyahat planı ile görüşmeler ayarlayarak ya da iyi bir zaman planlaması ile aralarındaki uzaklık sorununu çözüp istedikleri gibi bir ilişki yaşayabilir. Ya da iş değiştirme olanağı olan, bu seçeneğini kullanarak partnerinin bulunduğu şehre taşınabilir. Rasyonalite aslında budur ve aynı zamanda hem duygusal hem de rasyonel olunabilir. Bir başka örnekte de mesela; hükümet seçimlerinden sonra seçilenlerin yanlış yöneticiler olduğunu düşünüyorsam, onların hata yapmalarını elbette isterim. Ancak yapmalarını istediğim hatalarda yine de sınırlar mevcuttur. Çünkü bazı hatalar herkese olmadık zararlar verebilmektedir (Nicholson, 1997).

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Uluslararası ilişkiler rasyonel aktörlerin hesaplarının diğerleriyle etkileşimi olarak düşünülebilir. Bir çok görüşe göre, uluslararası ilişkiler disiplininde devletler, temel rasyonel aktörlerdir ve özellikle savaş ve barış konularında, birbirleriyle olan etkileşimleri oldukça önemlidir. Devletler dışında uluslararası alandaki diğer aktörler olan çok uluslu şirketler, bölgesel örgütler gibi aktörleri de ele aldığımızda uluslararası ilişkilerin aktörlerinin hesaplarının, amaçları doğrultusunda rasyonel olarak davranışı temel ilke olarak aldıkları karşımıza çıkmaktadır.

Rasyonalite, genellikle “rasyonel seçim teorisi” üzerine çalışanlar tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda minimalist görüşe göre, insanlar sadece en çok arzuladıklarını seçerler. Fakat bu görüş, “rasyonel seçim” konusunda biraz uç noktada kalmaktadır. Çünkü rasyonel olan, her zaman en çok istenilen olmayabilir. O anda en çok arzulanan, daha sonra belirli sorunlara yol açabilir ve böyle bir durumda en çok arzulanan rasyonel olmaktan çıkar.

Bireylerin rasyonel davranışlarının dışında, uluslararası ilişkilerde rasyonalite kavramı özellikle realist teorilerde sıkça kullanılmaktadır. Realist Teori'ye göre, uluslararası ilişkilerin aktörü olan devletler rasyonel varlıklardır ve çıkarlarına ulaşmak için rasyonel kararlar almak durumundadırlar. Realist teoriler içinde, uluslararası ilişkilerin tek aktörü devletler olduğunu düşünen teoriler var olduğu gibi, uluslararası örgütler gibi diğer aktörleri kabul eden teoriler de mevcuttur. Fakat her durumda uluslararası ilişkiler aktörleri kendi çıkarları için rasyonel davranmaktadırlar. Her bireyin hedefleri ve çıkarları farklı olabileceği gibi, her devletin veya uluslararası aktörün de hedef ve çıkarları farklı olabilir. Genellikle devletlerin en büyük çıkarı bekalarını devam ettirmek ve ardından değerlerine sahip çıkmak ve refahı sağlamaktır. Devletler stratejilerine bu doğrultuda yön verirler. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde ise devletlerin amaçları farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Realizm'e göre, devletlerin amacı güç elde etmek iken, Neo-realizm'e göre devletlerin asıl amacı güvenlik elde etmektir ve güç sadece güvenliği elde etmek için bir araçtır. İster güç elde etmek için ister güvenlik elde etmek için olsun her devlet kendi amaçlarına ulaşabilmek için, duygusal davranmak yerine çıkarlarına dayalı hareket etmektedir ve rasyonel olan budur. Devletlerin rasyonel davranan aktörler olduğunu savunan teorilerin yanı sıra, devletlerin her zaman çıkış noktasının rasyonalite olmayacağını savunan görüşler de mevcuttur. Bu görüşlere göre; dış politika değerden arındırılmaz ve değerler tercihleri doğrudan etkileyen unsurlardır. “En iyi”, “adil” gibi değerleri niteleyen kavramların, dış politikadan çıkartılamayacağını iddia etmektedirler (Viotti & Kauppi, 1993, s. 538). Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndaki can kaybına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

devletlerin duygularıyla değil, çıkarları doğrultusunda davrandığının en güzel örneklerinden biridir. Diğer bir örnek vermek gerekirse, Irak'a demokrasi götürüleceğini iddia eden ABD'nin, değerleri öne sürdüğü fakat aslında Irak müdahalesinde kendi çıkarlarının ön planda olduğu görülmektedir.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE OYUN TEORİSİ

a.Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi'nin Uygulanma Alanları

Davranışsalci yaklaşım çerçevesinde uluslararası ilişkiler alanında da değerlendirilebilecek olan Oyun Teorisi, davranışsalci yaklaşımın “katı bir pozitivist perspektifle, sosyal bilim dallarındaki bilimsellik ölçütlerinin doğa bilimlerindekilerle aynı olduğu, dış politika analizinde karar-alma yaklaşımına önem vermesi, verilerin nicel olarak ölçülebilir hale getirilmeleri ve bilimsel analizlerde sınırlı sayıda değişken üzerinde durularak daha çok sayıda hipotez testine ve deneye yönelmesi gerekliliği” inançlarında değerlendirilebilir (Kurubaş, 2008). Çünkü Oyun Teorisi'nde kararlar stratejilere eştir ve sonuçlar için büyük önem arz etmektedir. Veriler nicel olarak ölçülebilir niteliktedir. Karar alıcı olan oyuncular, oyundaki kendi ve diğer oyuncuların olası kazançlarını nicel olarak belirleyerek, John Nash'in “oyunun başından sonuna dek ortaya çıkabilecek bütün durumlar için oyuncuların tercihlerini belirten kararlar bütünü” olarak tanımladığı stratejilerini buna göre belirlerler (Nash, 1951). Oyuncuların stratejilerini belirlerken dört soruya cevap vermeleri gerekir: “Oyuncular kimlerdir? Mümkün stratejiler nelerdir? Kazançlar nelerdir? Oyunun kuralları nelerdir?”. Bu soruları en iyi şekilde cevaplandırabilen oyuncunun kazanç ihtimali artacaktır, çünkü James M. Buchanan ve Geoffrey Brennan'ın da söylediği gibi ; “İyi bir oyun iyi oyunculardan ziyade iyi kurallara dayanır.”(Aktan ve ark.,bt). Ayrıca değişkenlerin azaltılması karar vericiyi daha kolay bir şekilde strateji belirlemeye götüreceğinden Oyun Teorisi'nde de değişkenler azaltılmaktadır. Bu durumda, davranışsalcılığa getirilen birçok eleştirinin aynı zamanda Oyun Teorisi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Oyun teorisi bir taraftan da davranışsalcıların eleştirdiği realizmin bir uzantısı olarak görülmektedir. Fakat davranışsalcıların, realizm eleştirisi uluslararası ilişkiler de dahil her şeyi doğa bilimleriyle açıklamaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Realist Teori'ye göre; aktörlerin temel amacı çıkarlarını maksimize etmek ve Oyun Teorisi'nin aktörleri olan oyuncuların da olduğu gibi en fazla kazancı elde

TASNİF DIŞI

edebilecekleri en iyi stratejiyi diğer oyuncuların davranışlarını dikkate alarak hesapladıklarını görmekteyiz. Oyuncular stratejilerini rasyonel olarak belirlerler. Bu duruma teoride “stratejik karşılaşmaların tam karşılığı oyuncuların getirileri birbirlerinin hareketlerinden karşılıklı olarak etkilendiği çekişme ya da çatışmaları” anlatan “statik karşılaşmalar” denmektedir.

Bu bağlamda realizm ile ortak olan bir diğer nokta da; Oyun Teorisi’ndeki “sıfır toplamli oyunlar”daki oyunculardan birinin kazancının diğer tarafın kaybına eşit olması anlayışıdır. Özellikle realizmin çatışmacı anlayışını, sıfır toplamli oyunlardaki çatışma durumuyla örtüştürebiliriz. Realizm nasıl devletleri temel aktör olarak kabul ediyorsa, uluslararası ilişkilere uyarlanan Oyun Teorisi’nde de; oyuncular devlet veya devletlerdir. Günümüz uluslararası ilişkiler disiplininde artık örgütler, uluslararası terörist gruplar, çok uluslu şirketler gibi, devletlerden başka aktörlerin de var olduğunu düşünürsek aslında oyun teorisinin o kadar da Realizm’e bağlanmaması gerektiğini de düşünebiliriz.

Yine Oyun Teorisi’ndeki belirsizlik ve güvensizlik duygusunun doğrudan Realizm’in de içinde bulunan unsurlar olduğunu düşünsek de; bu unsurlar genellikle tarafların iletişim halinde olmadığı, bilgi eksikliği içersinde olduğu veya çatışma durumunda oldukları durumlarda geçerlidir. Bu tür oyunlar teoride “oyunculardan bir ya da daha fazlasının diğer oyuncunun ya da oyuncuların getirilerini bilmeden oynadıkları oyun” demek olan “Eksik bilgili oyunlar” ve “oyuncuların birbirlerinin strateji seçimlerini göremedikleri ve sanki aynı anda karar veriyorlarmış gibi oynadıkları oyun” anlamına gelen “kusurlu bilgili oyunlar” adı verildiğine yukarıdaki bölümlerde değinmiştik.

Oyun Teorisi’nde oyuncular realizmdeki çatışma durumundan çıkarak iş birliğine de gidebilmektedirler. Ama yine de buna rağmen uluslararası ilişkilerde Oyun Teorisi genellikle ve ilk olarak çatışma durumlarını hesaplamalarda kullanılmıştır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi uluslararası ilişkilerde Oyun Teorisi; diğer bütün alanlarda olduğu gibi taraflar yani oyuncular, stratejiler, kurallar ve sonuçlar olmak üzere dört temel unsura dayanmaktadır. Her oyuncu başka oyuncuyla beraber bu oyunun içerisinde olduğu için, oyunu kontrol edebilmede ve karar almada bağımsız değildir ve kararını diğer oyuncu ve oyuncuların kararına göre alacaktır. Her oyuncu kararını alırken kendi çıkarlarına göre alacağından, diğerlerinden en fazla kazancı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

elde etmek isteyecek ve rekabet başlayacaktır. Bu doğrultuda çıkarların çakıştığı noktalarda çatışma kaçınılmazdır. Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi uygulanırken, oyundaki oyuncular bir veya bir grup devlet olabileceği gibi, artık günümüzde uluslararası hukuk tarafından da kabul edilen uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası faaliyet gösteren terörist gruplar vb. aktörler de olabilmektedir. Uluslararası ilişkilerde bu oyunlarda tarafların izleyecekleri olası politikalar ikiye indirilerek sınırlandırılıp, basitleştirilerek en iyi çıkarın sağlanabileceği strateji bulunmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra, oyuncular tek kişi, iki kişi veya – n- sayılı olabilmektedir. Her oyuncu çıkarını en yükseğe çıkarmayı tercih edeceği için, iş birliğine gitmek hatta çok kişili bir oyunda ittifaklar oluşturmak oyun teorisine dahildir.

Şu durumda Uluslararası İlişkiler disiplinde Oyun Teorisi'ni, oyuncu sayılarına göre, tarafların kazancına göre, iş birliği veya çatışma göre modelleyebiliriz.

Oyuncu sayısına göre Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi, tek, çift veya n sayılı olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Tek kişilik oyunlarda genellikle oyuncu maksimum faydaya nasıl ulaşacağına kendi durumuna göre yön verirken, çift kişilik oyunlarda ise oyuncu sayısı ikidir ve oyuncular karar alırken diğer oyuncunun hilesini, blöfünü de hesap ederek diğer oyuncunun belirleyebileceği olası stratejiye göre kendi stratejisini belirler ve genelde çatışmacı olmakla beraber iki taraf da çıkarları doğrultusunda iş birliğine gidebilmektedirler. Bununla beraber n kişili oyunlarda ise, oyuncu sayısı sonsuz olabilir. Oyuncular genelde ittifak yoluna giderek iki kutba ayrılıp, diğer oyuncuların olası stratejilerini belirleyip buna göre yine kendi stratejilerini belirlerler. Bunun en güzel örneği, Soğuk Savaş dönemindeki doğu ve batı bloklarının farklı ittifaklar kurarak, diğer kutbu zayıf düşürmeye çalışmak oluşmuştur. NATO ve Varşova Pakti'nı da bu şekilde oluşturulmuş iki ittifak olarak nitelendirebiliriz.

İş birliği ve rekabet durumlarına göre oyunlarda, en önemli faktör oyuncuların birbirlerini tanıması, birbirleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve arada güven unsurunun varlığıdır. Daha önce taraflar arasındaki bir oyunun varlığı, bir sonraki oyun hakkında diğerlerine bilgi verebilir. Bunun yanı sıra eğer oyuncular arasında birbirlerini önceden tanımış olmanın verdiği bir güven unsuru söz konusuysa oyuncular iş birliğine daha açık hale gelmekte, stratejilerini belirlerken bu güven dahilinde ortaklaşa daha fazla kazanç elde etme yoluna gidebileceklerse bunu

TASNİF DIŞI

değerlendirebileceklerdir. Tabii bu iş birliğinin gerçekleşebilmesi için tarafların kendi aralarında bir iletişimin varlığı gereklidir, ve iletişim dahilinde birbirlerinden aldıkları bilgiye göre iş birliği daha çok kazanç getirecektir. Bu karşı taraftan edinilebilecek bilgi iş birliğinde olduğu kadar, rekabet durumlarında da oldukça önemlidir. Yine bir rekabet ve çatışmanın olduğu durumlarda oyuncular ki uluslararası ilişkilerde bunu devletler olarak değerlendirirsek istihbarat elemanlarının bir diğer devletten bilgi sağlamaya çalışması bu yönde değerlendirilebilir, diğer oyuncunun durumuyla ilgili bilgi sahibi olarak, onun olası stratejisini değerlendirip ona göre karar vermektedir.

Oyuncuların kazançlarına göre oyunlar uluslararası ilişkilerde de sıfır toplamı, sabit toplamı ve değişken toplamı olarak sınıflandırılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde özellikle iki kişilik sıfır toplamı oyunlar çatışma çözümlemelerinde kullanılmaktadır. Hatta bu oyunlar bazı kitaplarda “güvenlik oyunları” olarak da adlandırılır. Uluslararası ilişkilerde iki kişilik sıfır toplamı oyunları anlatırken Japonya ile ABD arasında 1943 yılında yaşanan Bismarck Deniz Savaşı’nı örnek verebiliriz. Japonlar Yeni Gine’deki Amerikan donanmasına saldırabilmek için Raband’da güçlerini kullanmak isterler. Raband’a sadece İngiltere’yi denizden geçerek gidebilecek olan Japonya, ya Bismarck Denizi’nin kuzeyinden ya da daha uzun bir yol olan güneyinden Raband’a ulaştırmak zorundaydı. ABD ise, Japon donanması Raband’a ulaşana kadar donanmaya mümkün olan en büyük tahribatı verebilmek için bombardıman uçaklarını hangi yöne göndereceğini belirlemek zorundaydı. Yanlış bir yön seçmesi durumunda, bombalama yapacağı gün sayısı ve dolayısı ile vereceği tahribat azalacaktı. Ancak kaynak yetersizliği nedeni ile ABD. her iki bölgeye de hava kuvvetlerini eş zamanlı olarak gönderememektedir. Bu yüzden hava güçlerini ya kuzey bölgeye, ya da güney bölgeye göndermek zorundadır. Japonya’nın amacı ise deniz yolu ile askerlerini en az kayıpla Raband’a ulaştırmaktadır. Bunun için Bismarck Denizi’nin ya kuzeyini ya da daha uzun bir yol olan güneyini kullanmak zorundadır. Bu durumda iki taraf da stratejilerini belirlemek zorundadır. Eğer Japonlar Bismarck Denizi’nin kuzeyinden gitmeyi tercih ederlerse ve ABD de bombardıman uçaklarını bu yöne gönderirse, Amerikanlar Japonları iki gün boyunca bombalayacaktır. Japonlar kuzeyden giderken Amerikanların uçaklarını güneye göndermesi durumunda ise, Amerikanlar yanlış yönü seçtikleri için kuzeye dönene kadar bir gün kaybedecekler ve sadece bir gün hava saldırısı yapabileceklerdir. ABD için en güvenli strateji uçakların Bismarck’ın kuzeyine yönlendirilmesidir. Japonya ise güvenlik stratejisi olarak, gemilerini Bismarck Denizi’nin kuzeyinden göndermeyi tercih edecektir. Oyunun sonucunda da Japon gemileri 2 gün boyunca hava saldırısına maruz kalacaklardır. Bu durumda bir tarafın

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

2 günlük bombardıman kaybı diğerinin kazancına eşittir ve sıfır toplamı bir oyun olarak bu oyun iyi bir örnek teşkil edebilmektedir. (Kural, 2007)

Diğer bir yönden oyuncuların amaç ve çıkarlarının belki eşit olmasa da aynı olduğu durumlar vardır ki, işte bu noktada oyuncuların ikisi de aynı hedef peşinde olacaklarından her ikisi de kazanacaktır. Bu tür oyun modellerine ise kazan-kazan adı verilmekte ve bu oyun türleri değişken toplamı oyunlar içerisinde kabul edilmektedir. Bu tür oyunlarda her iki oyuncunun da kazanabilmesi için taraflar genellikle iş birliğine gitseler de, bazı durumlarda kazançlar arasında eşitlik yoksa bir rekabet ortamı doğabilmektedir. Örneğin; Türkiye'nin dış politikasında AB ile üyelik sürecini ele alırsak; burada Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin her iki aktöre belirli kazançlar sağlayacağını düşündüğümüzde değişken toplamı bir oyun modeli olan kazan-kazan modelini örneklendirebiliriz. Çünkü her iki tarafın da amacı, Türkiye'nin birliğe girişiyle kendi faydasını azamiye çıkarmaktır. Bunun yanı sıra; Türkiye'nin bu süreç içerisindeki AB ile olan müzakerelerine gelindiğinde artık bu oyun kazan-kazan modeli olmaktan daha çok sıfır toplamı bir oyun modeline doğru ilerleme göstermiştir. İncelediğimizde tarafların her ikisinin de birbirinden bir ödün koparmaya çalıştığını göz önünde bulundurursak bu noktada da sıfır toplamı bir oyun modelinden söz edebilmekteyiz. Çünkü özellikle Ermenistan ve Kıbrıs meseleleri konusunda hassas olan ve bu konularda çıkarları AB ile çelişen Türkiye, bu konulardaki politikalarından taviz vermek istememektedir. Vermiş olduğu her taviz dolayısıyla kendine bir eksi ve Türkiye'nin kazandığı eksi değer kadar AB'ye bir artı getireceğinden bu durum açıkça sıfır toplamı bir oyuna dönüşmüştür.

b. Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi'nin Uygulanma Biçimi

Uluslararası ilişkiler disiplininde herhangi bir çatışmanın veya iş birliğinin analizini yaparken kullanabilecek bir metot olarak ortaya çıkan Oyun Teorisi diğer bilim dallarında uygulandığı gibi uygulanmaktadır. Yani öncelikle 4 temel unsuru olmaktadır ve bunlar oyuncular, kurallar, stratejiler ve sonuçlardır.

İşletme alanında firmalar, iktisat alanında Merkez Bankası, psikolojide birey genellikle Oyun Teorisi'nin oyuncuları olarak ortaya çıkarken; uluslararası ilişkiler disiplinine uygulanırken ise genellikle devletler olmak üzere bütün uluslararası ilişkiler aktörleri oyuncu olabilmektedir. Uluslararası ilişkiler aktörleri olarak uluslararası örgütler, hükümetler üstü örgütler, çok uluslu şirketler, terör örgütleri uluslararası ilişkiler disiplininde uygulanan Oyun Teorisi'nin oyuncularından olabilir. Güney Kore ile Kuzey Kore; Avrupa Birliği ile Türkiye, İsrail ile Hamas Oyun

TASNİF DIŞI

Teorisi'nin oyuncuları olarak kabul edilebilir. Oyuncu sayısı Oyun Teorisi'nin genelinde olduğu gibi 2 veya daha fazla sayıda olabilir.

Uluslararası İlişkiler disiplinde Oyun Teorisi herhangi iki veya daha fazla sayıdaki aktörün belirli bir dönemdeki ilişkilerini analiz etmekte kullanılabilir, iki veya daha fazla aktörün sadece silahlanma durumlarını analiz etmek için kullanılabilir. Örneğin, ABD ile İran arasındaki nükleer silahlanmanın analizi bu şekildedir. Bir uluslararası Örgütün veya ittifak grubunun, ittifaktaki amaçlarının analizi için uygulanabilir.

Oyun Teorisi'nin temel unsurlarından olan kurallar; uluslararası ilişkiler disiplinde uygulanırken genellikle uluslararası sistemin durumu veya anlaşmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin; çift kutuplu bir uluslararası sistemin hakim olduğu Soğuk Savaş döneminde; ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olan bir devlet batı ittifakında olarak görülerek, öyle kabul edilirken, Sovyetler Birliği ile yakınlık içerisinde olan bir devlet, yine Sovyetler Birliği ile yakınlığını göz önünde bulundurarak hareket edecektir. Ayrıca uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğunu kabul ettiğimizde, herhangi bir kanun koyucu olmayacağı için uluslararası aktörler için herhangi bir kural olmayacak, kuralsızlık bir kuralmış gibi davranılacaktır. Anlaşmaların kurallar olarak kabul edildiği bir oyunda ise, bütün oyuncuların onayladıkları anlaşmaların maddelerine göre davranmak zorundadırlar ki bu kurallar diğer oyuncular tarafından da bilinir.

Bir diğer önemli unsur olan stratejiler uluslararası ilişkilerin kilit noktalarından biridir. Stratejiyi "amaca ulaşmak için izlenen yol" olarak kabul ettiğimizde, Oyun Teorisi'ni uluslararası ilişkiler disiplinde uygularken, oyuncu olan uluslararası aktörlerin çıkarlarına cevap verebilecek hedeflere ulaşmak için uygulanacak uzun vadeli plan olarak kendini gösterir. Devletleri oyuncu olarak kabul ettiğimizde; ulusal çıkarları elde edebilmek amacıyla belirlenen ulusal hedeflere ulaşmak için, ulusal politikanın gösterdiği yolda politik, ekonomik, sosyal ve askeri güçlerin en uygun biçimde kullanılmasını sağlayan strateji ulusal strateji olarak belirlenir ve devletlerin temel stratejileri bunlardır. Uluslararası ilişkiler, Oyun Teorisi ile açıklanırken genellikle her devletin genel iki büyük stratejisi temel alınır.

Şekil 2: Ulusal Stratejinin Boyutları

Stratejinin 3 temel unsuru olan zaman, mekan ve kuvvet dışında, Ulusal strateji ve dayandığı diğer unsurları tanımlamak gerekirse Mütercimler'in aşağıdaki tanımlarını inceleyebiliriz (Mütercimler, 2006) ;

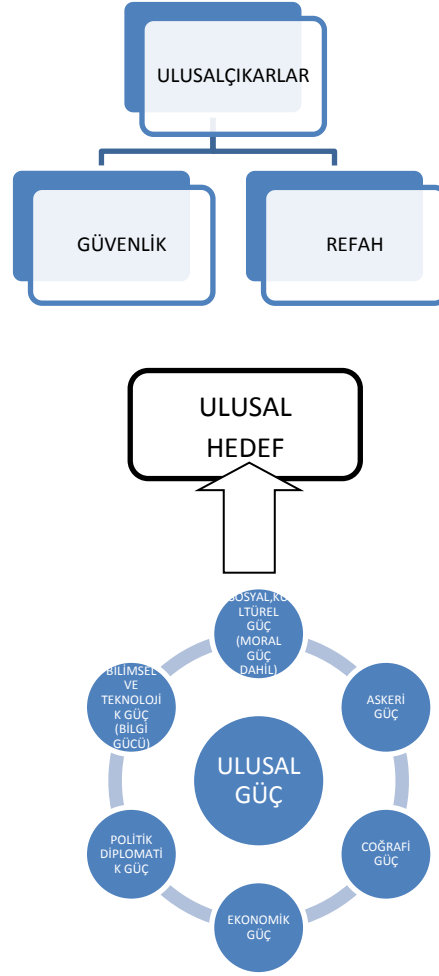
"Ulusal çıkar: Bir ulusun ve devletin, geleceği, ulusal güvenliği, refahı ve mutluluğu için zorunlu gördüğü ve inandığı hususlardır. Genellikle önce beka sonra refah olarak düşünülmektedir.

Ulusal hedef: Elde edilmesi halinde ulusal çıkarların gerçekleşmesini sağlayan ve ulusça elde edilmesi arzulanan maddesel, tinsel ve düşünce bazında planlama amaçlarıdır.

Ulusal Siyaset: Ulusal çıkarlara dayanılarak ve ulusal güç dikkate alınarak saptanmış ulusal hedeflere ulaşmak için yurtiçinde ve dışında uygulanan çaba ve eylemlerin dayandığı yönetim felsefesidir.

Ulusal strateji: Ulusal politikanın gösterdiği yolda ulusal hedeflerin elde edilebilmesi için politik, ekonomik, sosyal ve askeri güçlerin savaşta ve barışta en uygun bir biçimde kullanılmasını sağlayacak planlama eylemi ve yönetilmesi sanatıdır.

Ulusal Güç: Bir devletin stratejik, askeri, ekonomik ve politik bakımlardan sahip olduğu olumlu ya da olumsuz, kuvvetli ve zayıf yönlerinin toplamıdır. Ulusal güçten; devletin uluslararası ilişkilerde oynayacağı rolün önemli bir belirleyici olması nedeniyle, "yüksek strateji" ye uygun olarak öteki ülkelerin davranışlarını istenen şekilde sınırlandırabilme yeteneğidir."

Şekil 3:Devletlerin Ulusal Çıkarlara Ulaşma Yolu

Oyun Teorisi'nin diğer temel unsuru olan sonuçlar ise, görüldüğü gibi uluslararası ilişkilerde çıkarlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda devleti, Oyun Teorisi'ndeki bir oyuncu olarak kabul ettiğimizde; ulusal gücüyle beraber bir devlet oyuncu, kurallar uluslararası sistem ve ulusal siyaset, strateji ulusal hedeflere ulaşmak için izlenecek ulusal strateji ve sonuç da ulusal çıkarlar olarak ortaya çıkmaktadır.

c. Oyun Teorisi Modelleriyle Uluslararası İlişkiler: Örneklendirmeler

Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi genellikle oyun modelleriyle anlatılmaktadır. Çatışmanın sık olduğu uluslararası ilişkilerde, özellikle çatışma alanında mahkûmun ikilemi oyun modeli kullanılıyor olup, iş birlikçi oyun modelleri de kullanılmaktadır.

(1)Tavuk oyunu Modeli

Kuramsal çerçeve bölümünün Oyun Teorisi Türleri kısmında anlattığımız hem tavuk oyun modeline hem de muadili olarak görülen güvercin-atmaca oyun modeline uluslararası ilişkilerde verilebilecek en iyi örneklerden biri 1962 Küba Krizi'dir. Soğuk Savaş dönemindeki ABD ve SSCB'nin çatışma halindeki iki kutup olarak düşündüğümüzde, tarafların bu krizde karşı karşıya oldukları iki strateji vardı. Bunlardan biri geri çekilmek, diğeri ise kararlı bir şekilde politikalarında ısrar etmektir. Eğer her iki taraf da politikasında ısrara devam etseydi, tavuk oyunundaki oyuncular gibi sonucu bir felakete doğru gidebilecekti. Yani söz konusu taraflardan her ikisi de atmaca gibi davransaydı, sonuna kadar çatışacaklardı. Ve bu durumda oyuncular iş birliğini seçerek her iki tarafın da güvercin olmayı tercih etmesiyle, iki taraf da geri çekilmeyi tercih etti ve bir felakete gidilmesi önlenmiş oldu. (Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 2002)

(2)Geyik Avı Modeli

Çalışmanın Kuramsal Çerçeve kısmında detaylıca yer verdiğimiz Geyik Avı oyun modelini Oyun Teorisi'nin uluslararası ilişkilere uygulanmasında örneklendirecek olursak; Avrupa Birliği'nin Tek Pazar haline gelip, bütün üye devletlerin ticaret hacmini hep beraber geliştirerek, hep beraber kazanmalarını gösterebiliriz. Avrupa Birliği'nin üye devletlerini avcılar, geyiği de Ortak Pazar olarak düşünersek; ortak pazarın üye devletlere getirisinin, kendi bireysel ticaretlerinden daha iyi getirileri olabileceği ve bu yüzden devletlerin iş birliğini tercih ettikleri görülebilmektedir.

(3)Mahkûmun İkilemi

Diğer bir oyun modeli olan ve yine çalışmanın Kuramsal Çerçeve kısmının Oyun Teorisi Türleri kısmında açıkladığımız uluslararası ilişkilerde en çok kullanılan bu oyun modeli; özellikle silahlanma yarışının olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Türkiye-Yunanistan arasındaki silahlanma yarış ve hatta Kardak Krizi ile aralarında tırmanan çekişme bu oyun modeline iyi bir örnek teşkil edebilmektedir. Bunun yanı sıra ABD ile İran arasında tırmanan nükleer kriz de mahkumun ikilemi oyunun örnekleri arasında sayılabilir.

(4)Şişelenmiş Domuz Oyunu (*Boxed Pigs*)

Uluslararası ilişkiler alanında örneklendirebileceğimiz bir diğer oyun modeli, domuz oyununu örneklendirecek olursak; Kuramsal Çerçeve bölümünde psikolojik

TASNİF DIŞI

bir oyun olduğunu belirttiğimiz Şişelenmiş Domuz Oyunu'dur. Uluslararası ilişkilerde bu oyun modeli için, kıt kaynaklara sahip olma yolunda girişilen mücadeleleri d Ő enebiliriz. Örneğin; ABD'nin Irak'a müdahalesini değerlendirdiğimizde, Orta Doğu petrol kaynaklarını yiyecek, ABD'yi baskın olan büyük domuz, ABD ile Irak'a girerek pastadan pay almaya  alıŐan UK'ı da küçük domuz olarak değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi müdahalenin arkasından her iki devletin de petrol Şirketleri buradaki petrol kaynaklarını ele geçirmiŐlerdir. Oyundaki her iki domuzun da olay yerine aynı anda gittiği takdirde küçük domuz 3 birim kazanç sağlayacağından yani burada UK; bu durumda; düğmeye basan büyük domuz olan ABD, Irak'taki petrol kaynaklarının 5 birimini ele geçirecektir. ABD büyük domuzu temsil ettiğinden her halükarda bu oyundan kazançlı çıkacaktı, bu yüzden UK, ABD'nin düğmeye basmasını bekledi ve ABD nasılsa kazanç sağlayacağını d Ő unerek düğmeye basan taraf olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. OYUN TEORİSİ YAKLAŞIMINDA BİRER OYUNCU OLARAK İRAN ve TÜRKİYE

Oyun Teorisi yaklaşımıyla uluslararası ilişkilerde bir oyunun incelenebilmesi için öncelikle oyuncuların belirlenip, belirlenen oyuncuların iyi tanımlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, İran ve Türkiye ilişkilerini Oyun Teorisi ile incelerken de öncelikle bu oyundaki oyuncular olan İran ve Türkiye'nin tanımlanması gerekmektedir. İran ve Türkiye'yi, ikisi arasındaki ilişkileri bakımından incelemek için, öncelikle "bir başkasını etkileyebilme kapasitelerine" yani birinci bölümde açıklanan ulusal gücün unsurları olan ekonomik, askeri, sosyal, politik, coğrafi ve teknolojik güçleri tanımlanarak, ulusal hedef ve çıkarlarını bilmek gerekmektedir.

İki ülkenin dünya üzerindeki genel konumuna bakıldığında İran'ın yer aldığı bölge genelde Orta Doğu olarak adlandırılmakta olup Türkiye ise Avrasya adı verilen coğrafya da yer almaktadır. Bu iki ülke kendi bölgelerinde değerlendirilirken İran ve Türkiye'nin beraber yer aldığı coğrafyaya Güney Batı Asya adı da verilmektedir. Güney Batı Asya Bölgesi Orta Doğu ve Kafkaslar'ın bir bölümünü kapsayan bir bölge olup; bölgede Türkiye ve İran dışında Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan, Bahreyn, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Gürcistan, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen ve Birleşik Arap Emirlikleri de yer almaktadır. Fakat Türkiye ve İran bölgenin en önemli iki devleti olup, bölgenin en önemli gücü olma çabasında başa baş ilerlemektedirler.

a. İran'ın Oyuncu Olarak Özellikleri

Kuramsal çerçeve bölümünün Uluslararası İlişkilerde Oyun Teorisi'nin kullanım biçimleri kısmında değinildiği üzere; devletler, ulusal hedeflerine ulaşabilmek için elde etmeye çalıştıkları ulusal çıkarları, ulusal güçlerine dayanarak sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, Türkiye ve İran olan iki oyuncudan öncelikle İran bir oyuncu olarak incelenecek olursa, ulusal gücünü oluşturan unsurlar olan sahip olduğu coğrafyasına, ekonomisine, sosyo-kültürel özelliklerine, askeri yapısına, siyasi yapısına, teknolojisine ve enerji kaynaklarına göre, bir diğer oyuncuyu etkileyebilme kapasitesi anlaşılabilir.

(1)İran'ın Coğrafyası

Harita 1a: İran'ın genel görünümü (Kaynak:

http://menkibeler.blogspot.com/2009/03/turklerin_bugunku_durumu_ve_yayilma.html)

İran 25-39 kuzey enlemi ile 44-63.39 doğu boylamında 1.648.195 km²'lik alana sahip bir Güney Batı Asya ülkesidir. Yüzölçümünün 116.600 km²'si deniz, 1,531.595 km²'si ise karadan oluşmaktadır. İran'ın kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve batısında da Türkiye ve Irak mevcuttur. Toplam sınır uzunluğu 5440 km olan İran; Azerbaycan ile 432 km, Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile 179 km, Irak ile 1458 km, Pakistan ile 909 km, Türkiye ile 499 km ve Türkmenistan ile 992 km'lik sınır paylaşmaktadır. Hazar Denizi'nde ise 740 km'lik bir sahil uzunluğu vardır (CIA, 2011). Coğrafi konumu itibariyle görüldüğü gibi İran, tüm dikkatlerin üzerinde olduğu Orta Doğu bölgesinde önemli bir yer kaplamaktadır. Orta Asya devletleriyle olan sınır komşulukları bölgede İran'ı nüfuz kurma mücadelesine iterken, diğer yandan sorunlarla uğraşan Orta Doğu ülkelerinin sorunlarına da kayıtsız kalmamayı gerektirmektedir. Ayrıca Hazar Denizi'ne olan sınırı nedeniyle, bölgedeki enerji kaynaklı tartışmaların ortasında yer almaktadır.

(2)İran'ın Etnik ve Kültürel Yapısı**Harita 1b: İran'ın Etnik yapısı (Kaynak:**

http://www.gonewalkabout.com/gut/images/maps/map_iran.gif&imgr.html)

1 Nisan 1979'daki Şah Devrimi ile İran İslam Cumhuriyeti adını alan ülke devrimle beraber tamamen teokratik bir yönetim şekliyle yönetilmeye başlamıştır. Başkenti Tahran olan ülkenin nüfusu 2011'de %1,248'lik büyüme oranı ile 77.891.220 kişiye ulaşmıştır. Nüfus en çok 7,19 milyon kişiyle başkent Tahran'da yoğundur ve ülkenin nüfusu %51'i Fars, %24'ü Azeri, %8'i Gilaki ve Mazandarani, %7'si Kürt, %3'ü Arap, %2'si Lur, %2'si Baloh, %2'si Türkmen ve %1'i ise diğer etnik kökenden oluşmaktadır (CIA, 2011).

Gayri resmi olarak yaklaşık 30 milyon Azeri Türkü ve bunun yanında Türkmenlerin de bulunması, İran'ın nüfusunun %45'inin Türk kökenli olduğunu düşündürmektedir (Yel, 2003). Müslümanlığın resmi din olarak benimsendiği ülkede, nüfusun %89'u Şii, %9'u Sünni olmak üzere %98'i Müslümanlardan oluşmaktadır. Kalan %2'lik kısım ise diğer dinleri benimsemektedir. Ayrıca nüfusun %58'i Farsça, %26'sı Türki, %9'u Kürtçe, %2'si Lurce, %1'i Arapça, %1'i Balohce, %1'i Türkçe ve %2'si de diğer dilleri konuşmaktadır. 2008 yılı itibariyle ülkede gayri safi milli hasılanın %4,8'i eğitime harcanıyor olup, 2002 yılı itibariyle toplumun %77'si okur-yazar grubundadır. Eğitim harcamaları sıralamasında dünya da 80. ülke konumundadır (CIA, 2011).

İran'da yaşayan nüfusun etnik kökenleri farklılık gösterse de, İranlı olmak Fars milliyetçiliği üzerine kurulmuştur. Fars Milliyetçiliği ise Batı karşıtlığını da beraberinde getirmiştir. Bununla beraber özellikle din ve Batı karşıtlığının baskın

TASNİF DIŞI

unsur olduğu Fars milliyetçiliği ile İran, bulunduğu bölgedeki halkları Farslaştırmaya çalışmıştır (Blaga, 1997, s. 130). Ayrıca İran, sadece etnik köken faktörünü değil, din olgusunu da yayılcı biçimde kullanmaktadır. Bu bağlamda 1979 İslam Devrimi sonrası uygulamış olduğu “devrim ihracı politikaları” oldukça önemlidir. İran, öncelikle komşu ülkelerinden başlayarak İslami yönetim biçiminin yayılmasını amaçlamıştır. Humeyni; amacının “İslami bir dünya düzeni kurmak” olduğunu söyleyerek, devrim ihracı düşüncesini açık açık dile getirmiştir. Humeyni’ye göre, bu görev, “ahir zaman” da gelecek olan “mehdi” (on ikinci imam) gelinceye kadar, İslam ülkelerini yönetmek kendilerine aitti. İran’ın devrim ihracı politikaları bütün komşu devletleri tarafından artık tehdit niteliği almaya başlamıştı. Örneğin; 24 Aralık 1981’de İranlı Hacılar ile Suudili polisler arasında bu konuda bir çatışma yaşanmıştır ve sonucunda yakalanan İranlılar rejimi yıkmak istediklerini gerekçesiyle sınır dışı edilmişlerdir. Haşimi Rafsancani de yaptığı açıklamalarda bu olayların İran’ın devrim ihracı politikalarının bir parçası olduğunu açıkça dile getirmiştir. Ayrıca İran, devrim ihracı politikasını uygularken bir taraftan da Batı karşıtlığını kullanarak iki unsuru da birleştirmeye çalışmıştır ve “Müslümanların Hac dolayısıyla bir araya geldiklerinde İsrail ve Amerika aleyhinde olmadıkça hacı da olamayacaklarını” dile getirmiştir. İran’ın kendi milliyetçiliğini yayması İslam ve Batı karşıtlığı ile birlikte kullanılmıştır (Arı, Irak,İran,ABD ve Petrol, 2007, s. 363-364).

(3) İran’ın Siyasi Yapısı

Ülkenin siyasi özelliklerine ve yönetim şekline değinecek olursak, tam adıyla İran İslam Cumhuriyeti olarak bilinen İran,1979 İslam Devrimi’nden beri teokratik cumhuriyet ile yönetilmektedir. Başkenti Tahran’dır ve ülke 31 ostan adı verilen eyaletten oluşmaktadır.

İran, devrimin ardından yönetimin peygamberlerden imamlara, imamlardan da kendilerine geçtiği inancı olan “velayet-i fakih” ile yönetilmektedir. Velayet-i Fakih’e göre, yasama, yürütme ve yargının tüm gücünü elinde bulunduran “velayet-i fakih” (rehber) vardır. Bu dini lider devletin bütün organların başındadır. Bu organ dışında, başbakan, cumhurbaşkanı, Kabine, 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi, 270 üyeli bir parlamento yönetimdeki diğer organlardır (Cankara, 2005, s. 60-61).

Yönetim biçiminin yanı sıra, devrimle beraber 2-3 Aralık 1979’da hazırlanan İran Anayasa’sı, 1989 yılında yeniden gözden geçirilmiştir. Ülkenin hukuk sistemi Şer-i hukuk esasına göre belirlenmiştir. 3 Ağustos 2005’ten beri Mahmud Ahmedinecad oyların %62,6’sını alarak cumhurbaşkanı görevini devam ettirmektedir

TASNİF DIŞI

ve 13 Ekim 2009'dan beri de Muhammed Rıza Rahimi başbakan olarak görev yapmaktadır (CIA, 2011).

Görüldüğü gibi İran'da siyasal hayat tamamen din üzerine endeksli ve din adamlarının elindedir. Böyle bir ortamda İran'ın devrim ihracı anlayışı daha da netlik kazanmaktadır. İran'da özellikle devrime kadar çok başarılı bir siyasal hayat yaşandığı söylenemez. Tarihte özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği, yakın tarihten beri de ABD'nin sürekli müdahalelerine maruz kalan İran'ın iç siyaseti bu müdahalelerden oldukça etkilenmektedir. İstikrarsız bir iç politikanın dış politikayı etkilememesi de imkânsızdır. Özellikle din kökenli yaşanan sorunlar ve Batılı devletlerin müdahaleleri İran'da Batı karşıtlığını oluşturmuş ve tetiklemiştir.

(4) İran'ın Ekonomik Yapısı

Bir devletin ulusal gücünü oluşturan en önemli faktörlerden biri olan İran'ın ekonomik yapısını inceleyecek olursak, 2010 yılı itibariyle 863,5 milyar dolar satın alım gücü, gayri safi milli hâsılası ile beraber dünya da 19. sırada yer aldığı görülmektedir. 2009'da %1,5'lik büyüme oranı gösteren ekonomi, 2010 yılında ise %3'lük bir büyüme göstermiştir. Gayri safi milli hâsılanın %11'i tarımdan, %45,9'u sanayiden, % 43,1'i ise hizmet sektöründen elde edilmektedir. 25,7 milyon iş gücü kapasitesiyle dünya sıralamasında 22. sırada yer alan İran, 2010 yılı itibariyle %14,6'lık işsizlikle dünya üzerinde 147. ülke konumundadır. 105,7 milyar dolar bütçe geliri olan ülkenin, 98,83 milyar dolarlık bütçe harcaması vardır ve dolayısıyla bütçe fazlası ortaya çıkmaktadır. Gayri safi milli hâsılanın %16,2'lik kısmı kamu borçlanması olan ülke dünya da 116. sıradadır. %11,8'lik enflasyon oranı ile de 204. sırada yer almaktadır. Buğday, pamuk, pirinç, şeker kamışı, meyve, fındık önemli tarım ürünleridir. Petrol, petrokimya, yanıcı soda, gübre, tekstil, inşaat malzemeleri ve silah gelişmiş, önemli sanayi alanlarıdır. 2009'da 69,04 milyar dolar ihracatı olan İran, 2010 itibariyle yaklaşık 78,69 milyar dolar ihracatla rakamı yükseltmiştir. Bu ihracatın %80'ini petrol, geriye kalanını kimyasal ve petrokimyasal ürünler, meyve, fındık ve halı oluşturmaktadır. 2009 verileri ile ihracatının %16,8'ini Çin ile gerçekleştiren İran, %11,9 ile Japonya'ya, %7,54 ile Güney Kore'ye, %4,36 oranında da Türkiye'ye gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra 58,97 milyar dolar ithalat gerçekleştiren İran, en çok endüstri ham maddeleri ve ara mallar, sermaye malları ve teknik servis ithal etmektedir. İthalattaki en büyük partneri %15,4 oran ile Uluslararası Enerji Ajansı'dır. %13,48 ile Çin bunu takip ederken, Almanya %9,66, Güney Kore %7,16, İtalya %5,27, Rusya %4,81, Hindistan ise %4,12'lik bir orana sahiptir (CIA, 2011).

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

En büyük gelirini enerji kaynaklarından özellikle de petrolden elde eden İran her ne kadar petrol gelirleri sayesinde ekonomik sıkıntı içinde görünmese de, zaman zaman aynı petrol İran'ı darboğaza da sokabilmektedir. Ekonomisini istikrarlı iletmeye çalışan İran, bunun için ekonomik ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerle bağlarını koparmamak durumundadır. Fakat uluslararası sistemin büyük gücü ABD, İran'ı gerek örgütler vasıtasıyla gerek diğer ülkeleri de etkileyip uygulattığı ambargolarla ekonomik zorluklara sürükleyebilmektedir.

(5) İran'ın Enerji Kaynakları

İran'ın enerji kaynakları, ülkenin en önemli özelliği olarak kendini göstermektedir. Özellikle nükleer enerji üretme faaliyetleri, uluslararası politikanın gündemini meşgul eden en önemli konulardan biridir.

(a) Petrol Kaynakları

Petrol üretiminde dünya da 4. sırada yer alan İran, 2009 yılı rakamlarıyla günlük 4,176.64 milyon varil üretim yaparken, bunun 1,691 milyon varilini tüketmektedir (EIA, 2010). 2010 verileri ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una denk gelen 136,5 milyar kanıtlanmış rezervleri olduğunu iddia eden İran, bu rezervlerle dünya da 3. sıradadır (CIA, 2011). İran, petrol ihracatından 55,60 milyar dolar kazanmaktadır (OPEC, 2009).

OPEC'in en büyük ikinci petrol üreticisi olan İran 32 adet petrol üretim alanına sahiptir. 1973 yılına kadar Batılı petrol şirketlerinin elinde bulunan petrol işletim hakkı, devrimle beraber tamamen Petrol Bakanlığı'na bağlı dört kuruluş tarafından yürütülerek devlet tekeline geçmiştir (Cankara, 2005, s. 66). En önemli geçim kaynağı petrol olan İran'da iç tüketim de oldukça fazla olmakla beraber, petrol üretimini daha da arttırmayı planlamaktadır. "Göl mü, deniz mi?" olduğu tartışılan Hazar'a kıyısından dolayı, buranın göl olduğunu öne sürerek, buradaki enerji kaynaklarının da beş kıyı ülkesi arasında paylaşılması gerektiğini savunan İran, bu şekilde Orta Asya'daki petrol rezervlerine de ulaşma çabasıdadır.

(b) Doğal Gaz Kaynakları

2009 verilerine göre 200 milyar metreküp doğal gaz üretimi bulunan İran yine dünya sıralamasında 3. sırada yer almaktadır. Fakat bu üretimin 140 milyar metreküpünü tüketime harcayarak doğal gaz tüketiminde de dünya sıralamasında 4. gelmektedir. 5,4 milyar metre küp doğal gaz ihracatı ile 26. sırada, 5,2 milyar doğal gaz ithalatı ile de dünya da 31. sıradadır. 2010 yılı itibarıyla yaklaşık 29.61 trilyon

TASNİF DIŞI

metre küp kanıtlanmış doğal gaz rezervi bulunan İran, bu rakamla dünya üzerinde 2. sıraya yerleşmiştir (CIA, 2011).

Çok büyük miktarda doğal gaz rezervlerine sahip olan İran, tam olarak bu rezervleri işletmemektedir. Bu yüzden iç tüketimi üretimle başa baş olup, hala doğal gaz ithali gerçekleştirmektedir. Türkmenistan'dan doğal gaz ithalatı yapan İran, aynı zamanda bir doğal gaz ihracatçısı olduğu için üretimi fazlalaştırma gayesindedir.

(c) Elektrik Enerjisi

Ülke 212,8 milyar kvh elektrik üretimine karşı 206,7 milyar kvh tüketim ile hemen hemen ürettiği elektriği harcamaktadır. 6.15 milyar kvh elektrik ihraç edilirken, 2.06 milyar kvh elektriği ithal etmektedir (CIA, 2011).

(ç) Nükleer Enerji

1 Mayıs 2010 itibariyle İran'ın 915 Megavat'lık 1 adet inşa edilen nükleer santrali, 2 adet 1900 Megavat'lık planlanan santrali ve 1 adet 300 Megavat'lık planlanan santrali mevcuttur (TAEK,2010).

İran; nükleer enerji üretiminde ilk aşamada uranyum madenini yer altından çıkartmaktadır. En zengin uranyum yatağına sahip, çöl kıyısındaki Yezd eyaletinden uranyum (u308) çıkarıldıktan sonra eşit olarak parçalanarak Erdekan tesislerindeki teknik değirmenlere gönderilmektedir. Teknik değirmenlerden sonra, uranyum Netenz Tesislerinde yabancı maddelerden ayrıştırılarak "Sarı Kek" adı verilen nükleer reaktörlerde yakıt olarak kullanılan katı uranyum elde edilmekte olup, İsfahan Tesisleri'nde ise bu katı haldeki uranyum gaz haline dönüştürülmektedir. Gaz haline dönüştürülen uranyum da, 40 Megavat'lık Erak Nükleer Tesisleri'nde kullanılmaktadır (Karaağaçlı, 2010).

İran'ın Buşher şehrindeki nükleer santrali hafif suyla çalışan reaktöre sahipken, Erak nükleer santrali ise ağır suyla çalışan reaktöre sahiptir. Ağır suyla çalışan bu reaktörü çalıştırmak için uranyumu %5 daha zenginleştirmek gerekmektedir. Zenginleştirme aşaması da yine İran'ın Erak Tesisleri'nde yapılmaktadır ki, İran teknolojik açıdan bu işlemi gerçekleştirebilen dünyadaki 9. ülke konumundadır. Bu tesislerde yılda 16 ton ağır su üretilmektedir (Karaağaçlı, 2010).

TASNİF DIŞI

İran'ın nükleer enerji üretim aşamaları bu şekilde gerçekleşmekte olup, elde edilen nükleer enerji elektrik, tıp ve tarımsal araştırmalarda kullanılmakta olduğu iddia edilmektedir. Türkiye sınırındaki Doğu Azerbaycan Eyaleti merkezi Tebriz'in yakınlarındaki Binab Nükleer Araştırma Merkezi ve Tahran'ın kuzeyindeki Kereç'teki Heştgerd Nükleer Tıp ve Tarım Araştırmaları Merkezi en önemli nükleer bilimsel araştırma merkezlerindendir (Karaağaçlı, 2010).

Harita 1c: İran'ın Nükleer Tesisleri (Kaynak: <http://www.pusula.tv>)

Ayrıca 1974 yılında kurulan İran Atom Enerjisi Kurumu, devletin desteklediği bir kurum olarak nükleer enerji faaliyetlerini düzenlemektedir. Kurumun amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

- a) Nükleer bilimin gelişmesini ve alt yapısını sağlamak;
  - b) Tarım, tıp ve hizmet sektörlerinde nükleer teknoloji ve bilimden faydalanmak;
  - c) Ülkenin elektrik ihtiyacının bir kısmını karşılamak doğrultusunda nükleer santrallerden faydalanmak;
  - d) 20 bin Megavat'lık nükleer reaktör ve araştırma reaktörleri için uzun vadeli hazırlıklar yapmak ve yakıt tedarik etmek;
  - e) Nükleer atıkların toplanması, saklanması işlemini gerçekleştirmek;
  - f) Uluslararası kurallar çerçevesinde halk ve çevreyi radyoaktif ışınlardan korumak;
  - g) Nükleer enerji konusunda güncel bilim ve teknolojiyi takip etmek.
- (Karaağaçlı, 2010)

TASNİF DIŞI

Oldukça büyük doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip, yüksek enerji potansiyeli bulunan İran'ın nükleer enerji üretme konusundaki faaliyetlerine uluslararası toplum tarafından kuşkuyla bakılmaktadır. Zaten yüksek enerji potansiyeline sahipken ve daha fazlasına ihtiyaç duymayacak durumda olan İran'ın nükleer faaliyetleri başta ABD olmak üzere özellikle Batılı ülkeler tarafından tehdit olarak algılanmakta olup, nükleer silah üretme çabasında olduğu düşünülmektedir. İran ise her defasında nükleer silah ürettiğini veya üreteceğini inkâr etmekte olup, nükleer enerji üretmesinin ise en doğal hakkı olduğunu savunmaktadır.

(6)İran'ın Askeri Gücü

İran ordusu Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları (Sepah-e Pasdaran-e Enqelab-e Eslami, IRGC) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki orduda da kara, hava ve deniz kuvvetleri yer almaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı'na Rehber adı verilmektedir ve komutanlar rehber tarafından atanmaktadır. Hem Nizami Ordu hem de Devrim Muhafızları ordusu Rehber'in mutlak idaresi altındadır ve her iki ordunun da kendi Genelkurmay Başkanları mevcuttur. Bunun yanı sıra her iki ordunun da faaliyetlerini koordine etmek için Silahlı Kuvvetler Müşterek Karargâhı kurulmuştur (Cankara, 2005).

Bu iki ordunun yanı sıra İran'ın seferberlik zamanlarında çağrı yoluyla kısa süreli silah altına geçirdiği bir de Besiç (Seferberlik Güçleri) denen gönüllüleri mevcuttur. Ülkede ortalama 1 milyon civarında Besiç olduğu söylenmektedir. Ayrıca zorunlu askerlik yaşı 19 olup, gönüllüler için 16'dır. Askerlik süresi de 18 aydır. Toplamda 20.149.222 erkek 16-49 yaş arasında herhangi bir durumda silah altına girebilecek durumdadır. Yıllık 715,111 kişi askere alınmaktadır.2006 yılı verilerine göre gayri safi milli hasılanın % 2,5'lik kısmı askeri harcamalara ayrılmaktadır (CIA, 2011).

(a)Kara Kuvvetleri

İran'da düzenli ordunun 350.000, Devrim Muhafızları ordusunun ise 100.000 kara kuvvetlerine bağlı asker bulunmaktadır. Düzenli Orduya bağlı 4 Kolordu Karargahı vardır ve bu karargahlar her biri 3 zırhlı, 1 mekanize tugay ve 4-5 topçu taburundan oluşan zırhlı tümen, 4 piyade tümeni ve 1 komando tümeni ile sair bağımsız birliklerden oluşmaktadır. İran'da T-72C ve PDM-2 tipli tanklar üretilmeye çalışılmaktadır (Cankara, 2005).

(b)Deniz Kuvvetleri

Ordunun deniz kuvvetleri toplam 20.600 kişiden oluşurken, Devrim Muhafızları ordusunun ise 20.000 denizci ve 5000 deniz piyadesi mevcuttur. Düzenli Ordunun hava kuvvetlerinde üçü 1992-1993 yıllarında Rusya'dan alınmış olan Rus Kilo tipi olmak üzere 6 adet denizaltısı bulunmaktadır ve bu denizaltılar İran Körfezi'nde yer almaktadır. Ayrıca 3 muhrip, 2 korvet, 20 füzeatar, 42 kıyı güvenlik, 14 mayın arama tarama, 9 çıkartma, 25 destek ve sair tipte 2000 mevcutlu ve 17 helikopterden oluşan bir deniz hava kuvveti mevcuttur. Ayrıca 2 tugay halinde örgütlenmiş 2600 deniz piyadesi bulunmaktadır (Cankara, 2005).

İhtilal öncesinde deniz kuvvetleri Amerikan teknolojisinin en ileri muhrip ve sair tekneleri ile İngiliz yapısı howercraftlara sahipti fakat ABD'nin Irak müdahalesi ve devrimle beraber çoğu kullanılmaz hale gelmiştir.

(c)Hava Kuvvetleri

Düzenli ordunun toplam hava kuvvetleri mevcudu 50.000'dir. 300 savaş uçağı var olmakla beraber, 39 adet Bell helikopterleri silahsızdır. Filolar halinde örgütlenmiş 50 adet F-4 D/E, 60 adet F5E/F, 30 adet Su-24, 60 adet F-14, 24 adet F-7, 30 adet MİG-29 savaş, 15 adet RF-4E keşif, 5 adet C-130 Hercules ve değişik tiplerde Boeing nakliye uçakları mevcuttur. 1990 yılında İran, Rusya'dan MIG-29 uçaklarından 14 adet satın almıştır.1994 yılında teslimatı ile sayıları 30'a çıkmıştır ve 50 adeti daha teslim edilecektir. SU-24 serisi 25 uçak teslim almış ve TU-22 uzun menzilli stratejik bombardıman uçağı da sipariş edilmiştir (Cankara, 2005).

İran gerek Batılı devletlerle olan anlaşmazlıkları, gerekse kendi rejim ihracından dolayı tehdit etmiş olduğu ülkelere karşı kendini savunmak için askeri gücüne oldukça önem vermektedir. Fakat buna rağmen, İran gibi gözlerin üzerinde olan bir ülkenin askeri gücünün çok yeterli olduğu söylenemez. Askeri gücünü geliştirmek için özellikle Rusya ile yakın iş birliği geliştirmeye çalışan İran, Rusya'dan know-how teknolojisi de transfer etmeye çalışmaktadır.

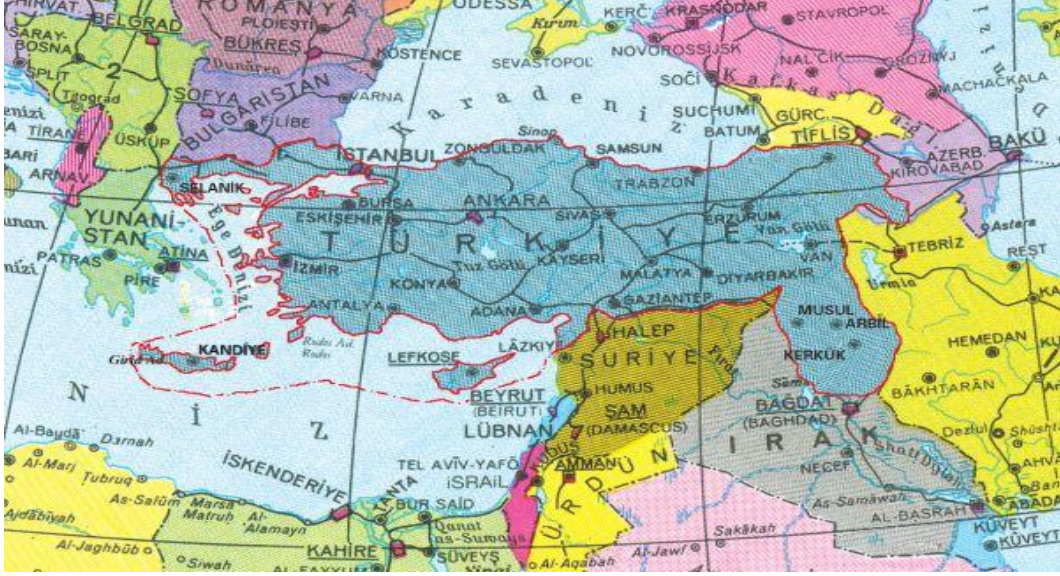
İran'ın ulusal gücünü oluşturan unsurlar olan coğrafyası, kültürel ve etnik yapısı, ekonomisi, enerji kaynakları, siyasi ve askeri yapısı, bir arada değerlendirildiğinde İran, ekonomisi ve enerji kaynakları ile ulusal gücü açısından dikkat çekici bir ülke olmakla beraber, istikrarsız bir siyasi yapıya sahip olması ise, İran'ın ulusal gücünü oluştururken bir dezavantaj sağlamaktadır. Ayrıca coğrafyası nedeniyle, kendi enerji rezervleri yanı sıra, diğer enerji kaynaklarına da yakınlığı olan İran'ın konumu da bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır.

TASNİF DIŞI

b. Türkiye'nin Oyuncu Olarak Özellikleri

İran'ın yanı sıra Türkiye'nin de ulusal gücünü oluşturan faktörler olan coğrafyası, etnik ve kültürel yapısı, enerji potansiyeli, siyasi ve askeri yapısı birer oyuncu olarak ele aldığımız Türkiye ve İran'ın birbirleri üzerine etki edebilme kapasitelerini anlamaya yardımcı olabilecektir.

(1) Türkiye'nin Coğrafi Özellikleri

Harita 2: Türkiye'nin Genel Görünümü

(Kaynak: <http://yukselugurlu.com/Fileupload/op30932/Resim/turkiye.html>)

Türkiye 1923 yılında milli kahramanı Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Güney Batı Asya'da Osmanlı Devleti'nin miras toprakları üzerine kurulmuş dünyadaki altı bağımsız Türk devletinden biridir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının tam kesişme noktasında bulunan Türkiye'nin doğusunda Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan ve İran, batısında Bulgaristan ve Yunanistan, güneyinde Suriye ve Irak yer almaktadır. Ülkenin kuzeyinde Karadeniz, batısında Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz olmasıyla beraber ülkenin üç tarafı denizlerle çevrilidir. Bu üç denizin yanı sıra Marmara Bölgesi'nde Marmara Denizi yer almaktadır ve bu denizi Karadeniz ve Ege Denizi'ne bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahiptir. 36-42 kuzey enlemleriyle 26-45 doğu boylamları arasında yer alan Türkiye, 769,632 kilometre karesi kara, 13,930 kilometre karesi deniz olmak üzere toplam 783.602 kilometre karelik bir yüzölçümüne sahiptir. Komşuları ile karşılaştırıldığında İran'dan sonra en büyük yüzölçümüne, dünya üzerinde ise 37. büyük yüzölçümüne sahiptir. Bu

TASNİF DIŞI

yüzölçümünün %3'ü Avrupa topraklarında, geriye kalan %97'si ise Asya topraklarında yer almaktadır (Doğan, 2010, s. 15-16).

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası olarak görülen ve Osmanlı Devleti'nden kalma topraklar üzerine kurulmuş olan Türkiye bu imparatorluğun izlerini hala taşımaktadır. "Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun rejimini reddetmiştir, devletini değil". Türk Dış Politikası'nda imparatorluktan kalma bir gurur kendini sürekli göstermektedir (Oran, 2005).

Türkiye'nin jeostratejik konumu, bölgesel güvenlik çemberleri ve dünya güç eksenleri Türk Dış Politikası'nı etkileyen diğer faktör olan stratejik boyutun içinde yer almaktadır. Türkiye'nin sanayileşmiş Batı ile enerji kaynaklarının arasında yer alması Türkiye'yi uluslararası alanda önemli kılmaktadır. Bu önem neticesinde Türkiye kazanç elde edebileceği gibi aynı zamanda Türkiye'ye güvensizlik duygusunu da getirmekte ve dış politikasına yön verirken güvenlik faktörünü ön planda tutmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda sekiz adet sınır komşusuna sahip olması yine Türkiye'yi dış politikasında güvenlik endişelerine itmektedir. Çünkü bir ülkenin sınır sayısı arttıkça o ülkenin saldırıya uğraması, tehdit edilmesi ve birden fazla cephede savaşa girme olasılığını arttırır. Yine büyük bir stratejik öneme sahip olan Boğazlar da Türkiye'yi dış politikasında güvenlik faktörünü önemsemesini gerektirmektedir. Bütün bu faktörler Türkiye'yi bölgesel güvenlik çemberlerinin ortasında ikilemlere götürmektedir. Çünkü Türkiye güvenliğine bu kadar dikkat ederken ittifaklarda bulunmak durumunda kalmakta ve taraflar arasında denge sağlamak zorunda olmaktadır. Günümüzde bunun en güzel örneklerinden biri Türkiye'nin, ABD ile önemli bir stratejik ortaklık noktasındayken, Orta Doğu'daki ABD ile son derece uyuşmazlık içinde bulunan İran ile de ipleri koparmaması gerektiği için yaşıyor olduğu ikilemdir. Türkiye, Soğuk Savaş öncesi Doğu-Batı eksenini doğrultusunda arada kalmış ve Batı tarafını tercih etmiş ve Soğuk Savaş sonrasında da oluşmuş olan Kuzey-Güney eksenini arasında ikilem yaşamaktadır.

Özellikle iki kıtada da toprakları bulunması sayesinde Türkiye Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi görmektedir. Ülkenin coğrafyasının sabit olup, bu coğrafyadan dolayı uygulanan politikalara ve coğrafyanın yol açtığı diplomatik boyuta baktığımızda, Türkiye'nin jeopolitik açıdan birçok avantaj sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü Türkiye, güç mücadelelerinin gerçekleştiği doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinin kesiştiği bölgede yer almaktadır. Balkanlar ve Kafkaslar'ın ortasında özellikle Boğazlar ile doğu-batı ekseninde doğu ile batı arasında, Afrika ile Avrupa kıtası arasında da Avrasya olarak kuzey-güney ekseninde kuzey ile güney

TASNİF DIŞI

arasında bir geçiş noktası oluşturur. Bu özelliği de Türkiye'ye uluslararası alanda avantajlar sağlamaktadır ve Türkiye jeopolitik konumunu özellikle diplomatik toplantılarda kullanmaktadır (Davutoğlu, 2011 , s. 116).

Türkiye, Ermenistan ile 268 km, Azerbaycan ile 9 km, Bulgaristan ile 240 km, Hırvatistan ile 252 km, Yunanistan ile 206 km, İran ile 499 km, Irak ile 352 km, Suriye ile 822 km olmak üzere toplam 2.875 m kara sınırı ve 8.333 km deniz sınırına sahiptir. 6 km Ege Denizi'nde, 12 km Karadeniz ve Akdeniz'de kıta sahanlığı olup, münhasır ekonomik bölgeye ise sadece Karadeniz'de sahiptir. Çok fazla sınır komşusunun olması Türkiye'yi sınır güvenliğine özel bir önem vermeye götürmektedir. Örneğin, Türkiye aynı anda birkaç komşusuyla geçimsizlik yaşamamak zorundadır. Bu yüzden, Yunanistan ile sorun yaşarken Bulgaristan ile iyi geçinmek, Bulgaristan ile uyuşmazlık yaşıyorsa Yunanistan ile iyi geçinmek durumundadır. Her ikisi ile de geçimsizlik olması, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısını kapatabilir. Buna rağmen Türkiye, Yunanistan ve Ermenistan ile ilişkilerinde sıkıntılar yaşarken, bir yandan Irak'taki istikrarsızlıktan da etkilenmektedir. Bir tarafında Batı, bir tarafında Orta Asya ve Rusya'ya uzanan topraklar, bir tarafında da Orta Doğu'ya açılan bir kapısı olan Türkiye, bölgeler arasındaki uzlaşmazlıklar arasında denge politikasını uygulamaya çalışırken, kendisi de bulunduğu bölgede bölgesel güç olma çabasındadır.

Kömür, demir, krom, altın, bor, magnezyum, mermer, sülfür önemli doğal kaynaklarıdır. Türkiye Alp-Himalaya kuşağı üzerinde önemli bir deprem bölgesinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Süphan, Nemrut ve Tendürek dağları volkanik dağlarıdır (CIA, 2011). Bu coğrafi özelliği Türkiye'nin büyük depremler sonucu yıkımlarla karşılaşmasına ve ekonomisinin zarar görmesine yol açabilmektedir.

(2)Türkiye'nin Etnik ve Kültürel Yapısı

Türkiye'nin nüfusu 31 Aralık 2010 itibarıyla 73.722.988 kişiye ulaşmıştır. Türkiye, bu nüfus yoğunluğu ile dünya da 17. sıradadır. Nüfus yoğunluğu 20010 sayımına göre %18'lik bir oranla 13.255.685 kişiden oluşan İstanbul şehrinde en yoğunudur (TUİK, 2011). Toplam nüfusun %70-75 kadarı Türklerden oluşmaktadır.%18'i Kürtlerden ve kalan kısmı da diğer etnik kökenlerden oluşmaktadır. Ülkede yaşayan insanların %99,8'i Müslüman olup, geriye kalan %0,02'lik kısmı ise Hristiyan çoğunlukta olmak üzere diğer dinleri benimsemektedir. Türkçe resmi dil olup, Kürtçe ve diğer diller de konuşulmaktadır. Ülke nüfusunun %87,4'ü okur yazar olup, eğitim harcamaları 2006 yılı rakamlarına göre toplam gayri safi milli hâsılanın %2,9'u kadardır (CIA, 2011).

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Türkiye'nin çok kültürlü yapısı dikkat çekmektedir. Asya, Avrupa, Orta Doğu ve bölgede etkin olan İslam dini ülke üzerinde etki oluşturabilen kültürlerdir. Türkiye topraklarının %97'sinin Asya'da bulunmakta ve geçmişten gelen göçebe ve feodal toplumun izleri hala devam etmektedir. Bu özellik çabuk sinirlenme ve mevcut durumla orantısız tepki gösterme olarak Asyalı kimliğinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, dış politika uygulayıcılarında “masadan çekilme” ve “küsme” olarak kendini göstermekte ve dış politikaya yansımaktadır. Bunun yanı sıra Orta Doğu halkının yoğunlukla Arap kimliğinden oluşması ve Türkiye'yi bu kategoriye sokmamasının yanı sıra, halkının %99,8'i Müslüman olan Türkiye'de, İslam dünyasını etkileyen olaylara karşı önemli bir kamuoyu oluşturmaya yol açmaktadır. Diğer yandan laik bir devlet olarak Türkiye, Orta Doğu bölgesinde İsrail ile beraber tek demokrasidir ve bölgede yine İsrail ile beraber Batı'ya en yakın ülkedir.

Türkiye Cumhuriyeti varlığını herhangi bir etnik kökene indirgememektedir. Atatürk; milliyetçilik anlayışında “millet” tanımını özellikle “milli kültür”e dayandırmıştır. Atatürk'e göre; “Dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyet”, “millet”e tekabül etmektedir. Ya da kısaca “aynı kültürden oluşan insanlar topluluğu”na “millet” adı verilmektedir (Sezer, 2003, s. 437-438). Bu anlayış Türkiye'de farklı etnik kökenlerin de aynı duygularla Türkiye Cumhuriyeti altında eşit haklara sahip olma hakkı tanımaktadır. Fakat, Türkiye özellikle 1980'lerden beri toprak talebinde bulunan bölücü terör örgütü PKK ile uğraşmaktadır. Dışarıdan da gelen desteklerle beraber birçok Türk vatandaşının can kaybına sebep olan bölücü terör örgütü PKK, aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik zarara da uğratmaktadır. İdeolojik ve özel faktörler de iç yapısal boyut olarak Türk Dış Politikası'na yön vermektedir. Türkiye'deki ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın faaliyetleri ve bu doğrultudaki Kürt milliyetçiliği Türk Dış Politikası'nın uygulanırken statükocu olunmasına yol açmakta olan bir özel faktör olarak gösterilebilir.

(3)Türkiye'nin Siyasi Yapısı

Resmi adıyla Türkiye Cumhuriyeti olan Türkiye, parlamenter demokratik cumhuriyet ile yönetilmektedir. Başkenti Ankara olup, 81 vilayetten oluşmaktadır. 29 Ekim 1923 ülkede cumhuriyetin kuruluş tarihidir ve bu tarih resmi bayram olarak kutlanmaktadır. Ülke yasama, yürütme ve yargı erkleri olmak üzere kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlıdır. Ülkede sivil hukuk sistemi uygulanmakta olup, mahkemeler bağımsızdır ve Türkiye ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi üyesidir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olup, Uluslararası Ceza Mahkemeleri'ni

TASNİF DIŞI

ise kabul etmemiştir. Seçimle işbaşına gelen 550 milletvekili ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ülkenin yasama organıdır. Şu an cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül ülkenin en üst düzey yetkilisidir. En son yapılan 2007 seçimlerinden Adalet ve Kalkınma Partisi %46,7 oranında oy alarak 2. dönemde de iktidara gelmiştir ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a ikinci kez hükümeti kurma görevi verilmiştir. 2002-2009 arası büyükelçilik ve başbakan danışmanlığı yapan Ahmet Davutoğlu ise 2009'dan beri Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmektedir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ), Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT) gibi çeşitli kuruluşlara üye olan Türkiye, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik müzakerelerini yürütmektedir (Doğan, 2010).

(4)Türkiye'nin Ekonomik Yapısı

Ülke ekonomisine baktığımızda, 2009 yılında 893,1 milyar dolarlık gayri safi milli hasıla satın alım gücüne sahip olan Türkiye, 2010 yılına gelindiğinde %7,3'lük büyüme oranı ile beraber 958,3 milyar dolarlık gayri safi milli hasılaya sahiptir. Bu milli hasılanın %8,8'i tarım, %25,7'si sanayi, %65,5'i ise hizmet sektöründen oluşmaktadır. 24.73 milyon işgücü kapasitesine sahip olan Türkiye'de nüfusun 1,2 milyonu yurtdışında çalışmaktadır. 2010 verilerine göre nüfusun %12,4'ü işsizdir. 159,4 milyar dolar bütçe hasılatı olan Türkiye ekonomisi, 189,6 milyar dolar bütçe harcamaları karşısında bütçe açığı vermektedir. Ülke yine 2010 verileriyle %8,7 enflasyon oranına sahiptir. Tütün, pamuk, şeker pancarı, yağ ve fındık ülkenin önemli tarım ürünleridir. Ayrıca, kömür, çelik, tekstil, otomobil, elektronik, inşaat, petrol, kâğıt da önemli sanayi ürünleridir sahiptir (CIA, 2011). Türkiye 2011 Mayıs ayında yılında yaklaşık olarak 10.948 milyon dolar ihracat, 21.005 milyon dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Motorlu kara taşıtları, kazanlar, makine ve cihazlar, demir-çelik, örme ve giyim eşyaları önemli ihracat ürünleri iken, mineral yakıt ve yağlar, demir-çelik, motorlu kara taşıtları sırasıyla en önemli ithalat ürünleridir (TUİK, 2011). En büyük ihracat partneri %9,6'lık bir oranla Almanya'dır. %6,1 ile Fransa, %5,8 ile İngiltere, %5,8 ile İtalya, %5'lik oran ile Irak diğer önemli ihracat yaptığı ülkeler arasındadır. %14'lük oranla Rusya en önemli ithalatçısı konumundayken, bunu %10'luk bir dilimle Almanya, %9 ile Çin, %6,1 ile Amerika, %5,4 ile İtalya ve %5 ile Fransa takip etmektedir. 31 Aralık 2010 tarihi itibarıyla yaklaşık olarak 270,7 milyar dolar dış borcu bulunan Türkiye, en borçlu ülkeler sıralamasında 27. sıradadır ve sadece 16,42 milyar dolarlık dış yatırıma sahiptir (CIA, 2011).

TASNİF DIŞI

Türkiye'nin kalkınma modeli de dış politikasını etkilemektedir. Çünkü bir ülke hangi kalkınma modelini uygularsa, aynı modeli uygulayan diğer ülkelerle ittifaka girebilir. Örneğin, kapitalist bir modeli uygulayan ülke ile sosyalist modeli benimsemiş iki ülkenin kalıcı ittifaklar oluşturabilmesi oldukça zordur (Oran, 2005).

(5)Türkiye'nin Enerji Rezervleri

Türkiye'nin mevcut enerji potansiyeli İran'a göre oldukça düşüktür. Bu yüzden Türkiye enerji alanında dışa bağımlı bir ülke olarak kabul edilmektedir.

(a)Türkiye'nin Petrol Rezervleri

Ülkenin 2009 yılı sonu itibariyle petrol rezervleri 44,3 milyon ton; aynı yıl petrol üretimi ise 2,4 milyon tondur. Türkiye'nin petrol tüketimi, petrol üretiminde fazla olması sebebiyle, bu enerji açığına ihracat yoluyla kapatmaktadır. Türkiye 3.636 km petrol boru hattına sahiptir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010).

(b)Türkiye'nin Doğal Gaz Rezervleri

Türkiye, 6.088 milyar metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile dünya üzerinde 86. sırada yer almaktadır. Ülkenin 2010 yılında 24 milyar metreküp doğal gaz tüketimi ve 1,346 milyar metreküp doğal gaz üretimi mevcuttur (EIA, 2011). Türkiye 10,630 km doğal gaz boru hattına sahiptir.

(c)Türkiye'nin Elektrik Enerjisi

2010 verileri ışığında Türkiye'de toplam elektrik enerjisi üretimi 46.126 Megavat seviyelerine ulaşmıştır. 2009 yılında elektrik üretiminin, %48,6'sı doğal gazdan, %28,3'ü kömürden, %18,5'i hidrolikten, %3,4'ü sıvı yakıtlardan ve %1,1'i yenilenebilir kaynaklardan elde edilmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010).

(ç)Türkiye'nin Nükleer Enerjisi

Türkiye'de şu anda çalışan bir nükleer santral bulunmamakta fakat Mersin-Akkuyu'da bir nükleer santral yapımı planlanmaktadır. Bu doğrultuda Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun 2007 yılı içerisinde çıkartılmış ve 2010'un Mayıs ayında Türkiye ile Rusya arasında Akkuyu'da nükleer santral yapımına ilişkin hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. 20 milyon dolarlık harcama yapılacak olan bu nükleer santral ile beraber Türkiye, yıllık 6 milyar metreküp ve 2,5

TASNİF DIŞI

milyar dolar kadar doğal gaz ithalatının azaltacağını düşünmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010).

(6)Türkiye'nin Askeri Yapısı

Türkiye'nin savunma sistemine bakıldığında Türk Silahlı Kuvvetleri; Türk Hava Kuvvetleri, Türk Deniz Kuvvetleri ve Türk Kara Kuvvetleri'nden oluşmaktadır. Askerlik yaşı 20 ve 2005 yılı itibarıyla gayri safi milli hasılasının yaklaşık %5,3'ünü savunma harcamalarına ayırmakta olan Türkiye, yapmış olduğu bu yüksek savunma harcamaları ile dünya da 15. sıradadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; Genelkurmay Başkanlığına bağlı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı ile barış döneminde İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapan ve sefer durumunda Kara ve Deniz Kuvvetleri komutanlıkları bünyesine dâhil olan Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığından meydana gelmektedir.

(a)Türkiye'nin Kara Kuvvetleri

Türk Kara Kuvvetleri Türkiye'nin en büyük ordusudur ve resmi olmayan kaynaklara göre ortalama 525.000 silahlı personel ve 2422 adet ana muharebe tankından oluşmaktadır (Nationmaster, 2011). Ayrıca Türkiye NATO'ya da üyesi olduğu dolayısıyla ordusunu ileri silahlarla donatmaya özen göstermektedir. Türkiye'nin ordusu NATO'nun ikinci büyük ordusu konumundadır.

(b)Türkiye'nin Deniz Kuvvetleri

Türk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı 17 adet firkateyn, 6 adet korvet, 14 adet denizaltı, 27 adet hücum botu, 11 adet mayın avlama gemisi, 9 adet mayın tarama gemisi, 29 adet tank çıkarma gemisi, 16 adet mekanize vasıta çıkarma aracı, 2 adet okul gemisi, 6 adet karakol gemisi, 10 adet avcı botu, 8 eğitim botu, 2 açık deniz tankeri, 4 akaryakıt tankeri, 1 adet kuru yük gemisi, 5 adet su tankeri, 3 kurtarma gemisi, 5 açık deniz römorkörü, 1 adet römorkör, 2 adet ağ gemisi, 4 adet araştırma gemisi, 1 adet de nakliye gemisi bulunmaktadır. Ayrıca 6 adet deniz karakol uçakları ve 7 adet de eğitim uçağı mevcuttur. 7 adet SEA HAWK S-70 marka helikopterleri ve Agusto Bell 212 marka 14 adet helikopteri bulunmaktadır. 56 000 personeli mevcuttur (Türk Deniz Kuvvetleri, 2011).

(c)Türkiye'nin Hava Kuvvetleri

Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı olarak ortalama 63.000 personel ve 1049 hava taşıtı mevcuttur. Bu hava taşıtlarından 300 adeti av bombardıman uçağı, 26 adeti keşif uçağı, 7 adeti tanker uçağı, 84 adeti nakliye uçağı, 159 adeti eğitim uçağı, 16 adeti akrobasi uçağı, 10 adeti insansız hava aracı, 7 adeti VIP uçak, 39 adeti helikopterdir (Nationmaster, 2011)

Kurtuluş Savaşı sonucu kurulmuş olan Türkiye, büyük bir savaş ile kurulması gereği ve çok fazla sınır komşusu olup, dolayısıyla fazla güvelik gerektirdiği için silahlı kuvvetlerine özel bir önem vermektedir.

2. BİR OYUN OLARAK TÜRKİYE ve İRAN İLİŞKİLERİNDE KURALLAR

Oyun Teorisi'nde bir durumun oyun niteliği alabilmesi için ikinci unsurun kurallar olduğunu belirtmiştik. Bu durumda Türkiye-İran ilişkilerini Oyun Teorisi yaklaşımıyla inceleyebilmemiz için oyunu belirleyen kuralları da tam anlamıyla önceden bilmemiz gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde, uluslararası aktörler arasındaki ilişkilerin kuralları kendi hedefleri doğrultusunda belirledikleri dış politika kurallarına, uluslararası sistemin yapısına, sistemin durumuna ve uluslararası hukuka bağlı olarak aktörlerin imzalamış olduğu anlaşmalara göre farklılık göstermektedir.

a.Tarihsel Süreç içinde Türkiye ve İran Dış Politikalarını Yönlendirici İlke ve Kurallar

Uluslararası alanda oyuncular olarak belirlediğimiz Türkiye ve İran ilişkileri bir oyun olarak değerlendirildiğinde, oyunun kurallarını her iki oyuncunun da kendi hedefleri doğrultusunda belirlediği dış politika tutumları oluşturmaktadır. Oyuncu olarak her devlet, kendi hedefleri doğrultusunda çıkarlarına ulaşmak için çabalayacak ve bu hedeflere ulaşmak için belirledikleri temel ilkelere de uymak zorunda olduğu kuralları ifade edecektir. Bu bağlamda, Türkiye ve İran'ın dış politikalarının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

(1)Türk Dış Politikası

Türk Dış Politikası iki temel ayak üzerine oturtulmuştur. Bunlardan ilki statükoculuk diğeri ise batıcılıktır.

Statüko, "mevcut düzen" anlamına gelmekle beraber, statükoculuk ise "mevcut düzeni devam ettirme" anlamına gelmektedir. Türkiye, hassas konumu dolayısıyla

TASNİF DIŞI

kendini sürekli olarak koruma ihtiyacı hissettiği için, dış politikasında mevcut durumunu değiştirmeden, devam ettirmeye özen göstermektedir. Bu durum Türk Dış Politikasında mevcut sınırları sürdürme, mevcut dengeleri sürdürme stratejileri ile kendini göstermektedir (Oran, 2005).

Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan Antlaşması ile oluşturulmuş sınırlarını korumak üzerine politikalar sürdürmektedir. Türkiye'nin mevcut sınırlarını koruması dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı toprak kaybına hiçbir şekilde izin vermeyeceği gibi aynı zamanda bir diğer devletin topraklarına da kendi müdahalesi olmayacağını ifade etmektedir. Yani bu ifadeye göre; Türkiye hiçbir şekilde irredentalizm amacıyla olmayacaktır. Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözü üzerine kurulmuş olan bu politika, aynı zamanda Atatürk'ün 1 Aralık 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki şu sözleriyle de desteklenmektedir: "Efendiler, (...)büyük hayaller peşinden koşan (...) insanlardan değiliz. (Koşmak yüzünden) bütün dünyanın (...) garazını (...) bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlarımız da 'yaptırmamak için bir an önce öldürelim' dediler. Panturanizm yapmadık! 'Yapıyoruz, yaparız' dedik, 'yapacağız' dedik, yine 'öldürelim' dediler (...) Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak (düşmanlarımızı çoğaltmak yerine) haddimizi bilelim (...) biz hayat ve istiklal seven milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı (harcarız)." (Atatürk'ün söylev ve demeçleri, 1, s.201)

Türk Dış Politikası böyle bir düşünce üzerinde herhangi bir toprak talebinde bulunmadan ve herhangi bir toprak kaybına göz yummadan kendi sınırları içerisinde yaşama ve mevcut olan bu sınırları koruma ilkeleri üzerine kurulmuştur. 1939 yılındaki Hatay ilhakı bu duruma bir istisna gibi gözüküyor olsa dahi, Hatay'ın mevcut sınırlara dahil edilmesi silahsız ve anlaşmalar yoluyla gerçekleştirildiği için, "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikalarının dışına çıkmadığı görülebilir.

Mevcut sınırları korumanın yanı sıra, mevcut dengeleri korumak da Türk Dış Politikası'nda statükoculuk temel ilkesinin en önemli özelliklerinden biridir. Türkiye, dış politikasına yön verirken mevcut dünya düzeni içerisinde her zaman dengeleri sağlamaya veya sürdürmeye özen göstermektedir. Türkiye bu doğrultuda 2 farklı tür denge uygulama doğrultusundadır. Bunlardan ilki; Türkiye'nin Batılılık gereği Batı ile, jeostratejik konumu gereği Batı karşısındakiler arasında denge sağlamaktır. İkincisi ise; Batı'yı oluşturan ögeler arasında denge sağlama girişimleridir.

Türk Dış Politikası'nda aynı zamanda bir süreklilik olan batıcılık ise, Türkiye'nin sadece Batılı devletlerin bir sempatizanı olması anlamına

TASNİF DIŞI

gelmemektedir. Bundan ziyade Türkiye Batı ile yakın iş birliği içinde onun bir parçası olma ve böyle kabul edilme demektir. İlk olarak Atatürk 19. yüzyıl Avrupa'sının ulus-devlet modeline uygun bir ülke inşa etmeye çalışmış ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkma amacıyla Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler içinde, Avrupa'nın çağdaş değerlerini benimseyerek modernleşme yolunu göstermiştir (Oran, 2005).

(a)2003 Öncesi Türk Dış Politikasının Tarihsel Gelişimi

2003 yılı öncesi Türk Dış Politikasını dönüm noktaları bakımından, 1923-1939 arası dönem, 1939-1945 arası dönem, 1945-1960 arası dönem, 1960-1980 arası dönem ve 1980-2002 arası dönem olarak beş tarihsel bölüme ayırabiliriz.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde yeni kurulmuş bir devlet olarak kendi ayakları üzerinde durmanın yollarını arayıp, uluslararası alanda varlığını göstermeye başlarken, bir yandan da savaşın yaralarını sarmak için uğraşmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığını yaptığı bu dönemde Türkiye, İran ile 1926 ve 1932 yıllarında, Fransa ile 1926'da Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi, İngiltere ile yine 1926'da Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalamıştır. Ayrıca 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı'nı imzalayan Türkiye, böylece doğusu ve güneyiyle ilişkilerini düzenlemiş bulunmaktaydı. Batıda ise, 1926'da yine İngiltere ile Musul sorununu çözmüş bulunmakta, 1930'da Yunanistan ile dostluk ilişkilerinin kurulması yolunda bir anlaşmayla ve 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılımıyla ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde özellikle İtalya'dan tehdit algılayan Türkiye, 30 Mayıs 1928'de İtalya ile Roma'da Tarafsızlık, Uzlaşma ve yargısal Çözüm Anlaşması'nı imzalamış ve 1932'de bu anlaşmanın 3 yıl daha uzatılması kararı alınmıştır. Türkiye, bu iki savaş arası dönemde Avrupa'daki gergin bir ortamda denge politikası sağlamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, Türkiye siyasi açıdan İngiltere ve Fransa'nın yanında olurken, bir diğer yandan İtalya ile 1926 yılında %28'e ulaşan ihracatıyla da ekonomik açıdan iş birliği yaparak denge kurmaya çalışmıştır. Diğer taraftan, Türkiye, SSCB ile 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, 1927'de Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nı imzalayarak Rusya ile de ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.

Türk Dış Politikası'nın bu dönemi için "haysiyetli dış politika" denilmektedir. Bunun nedenleri; savaştan yeni çıkmış, sanayisi tamamen çökmüş, yeni kurulmuş olan Türkiye'nin tüm zorlamalara rağmen dış ticaretini gerçekleştirmiş olması, Sovyetler Birliği'nin politikalarını iç politikada reddederek, dış politikada Sovyetler ile

TASNİF DIŞI

ilişkiler kurmakla denge sağlaması, büyük bir Duyun-i Umumiye borcunun üstesinden gelmeye çalışması, Hatay'ı kurallara uygun olarak geri alması, Türkiye'nin başvurusuyla değil, MC'nin davetiyle MC'ye katılmış olması ve 1935'te Uluslararası Adalet Divanı'nın yasasına katılmış olmasıdır (Oran, 2005).

1939 ve 1945 arası döneme bakıldığında Türk Dış Politikasında İkinci Dünya Savaşı'nın döneme damga vuran olayı olarak, Türkiye için zorlu bir dış politika sınavı olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye, dış politikasında benimsemiş olduğu denge politikasını oldukça güzel bir şekilde uygulamıştır. Türkiye bu savaş ortamında tüm baskılara rağmen "savaş dışı" kalmayı becerebilmiştir.

1945 ve 1960 dönemleri arasında ise öncelikle Türkiye'nin NATO üyeliği dikkat çekmektedir. Truman Doktrini ve ardından Türkiye'nin NATO üyeliği Türkiye'nin batılılık politikası doğrultusunda ABD ile ilişkilerinin geliştirdiğinin en önemli göstergesidir ve Türkiye'nin Batı bloğunda olduğunu en güzel şekilde doğrulayan örnektir. Ayrıca Türkiye 1954-1960 yılları arasında hem ihracat hem de ithalatının üçte birinden fazlasını Almanya ve ABD ile gerçekleştirmiştir. Türkiye bu dönemde Batılılık politikasını devam ettirirken, denge politikasından biraz sapmış görünmekte ve sadece ABD yönlü politikalar ilerletmiştir.

1960 ile 1980 yılları arası dönem, ABD yönlü politikalardan çıkılarak, Türk Dış Politikasında daha kararlı olunan bir dönem olarak görünmektedir. 1974 Kıbrıs çıkarması ile Türkiye, ABD'nin istemediği bir harekatta bulunmuş ve ABD'ye U-2 uçuşlarını yaptırmamıştır. Türkiye'nin bu hareketi Batı'da oldukça tepkiyle karşılanmış ve özellikle ABD ile ilişkilerine zarar vermiştir. Bu dönemde denge politikası gereği Batı'ya karşı Sovyet kartını kullanan Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerine önem vermiştir.

Türkiye bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken bir taraftan da İslam ülkeleri ile ilişkilerine önem vermiştir. Bu doğrultuda 1967 Arap-İsrail savaşında Arap dünyasına destek vermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca 1969 yılında oluşumuna başlanan İslam Konferansı Örgütü'ne katılımı her ne kadar ikilemde kalsa da 1970'li yıllarda örgütün toplantılarına katılmaya başlamıştır.

1980 ile 2002 yılları arası döneme gelindiğinde; 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Irak-İran Savaşı ve İran'da Ayetullah Humeyni'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin konumu ABD için oldukça önemli hale gelmiştir ve ABD ile Türkiye arasında "Savunma ve Ekonomik İş birliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bunun yanı sıra 1963 yılında AB ile imzalanan Ankara Anlaşması ile beraber, AB

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

üyeliği yolunda ekonomik ve siyasi ilişkilerin ilerletilmesi ve tam üyelik yolunda çalışmalara gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde, 1990'ların ardından artık Türkiye, batı ile ilişkilerini tekrar gözden geçirmeye başlamış, yeni arayışlara da yönelmeye başlamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber artık Batı için bir tehdit ortadan kaybolduğundan Türkiye de eski önemini de yitirmiştir. Fakat yeni ortamda Kafkaslar ve Orta Doğu'daki sorunlar sebebiyle Türkiye'nin önemi tekrar anlaşılmıştır. Türkiye'nin stratejik öneminin tekrar farkına varılması sebebiyle ABD-Türkiye ilişkileri tekrardan ilerlemeye başlamış ve ABD, Türkiye'yi stratejik ortağı olarak nitelendirmiştir. Türkiye ABD'nin bu nitelemesine karşılık vermeye özen göstermiştir. ABD'nin rol model olarak Türkiye'yi Orta Asya ülkelerine örnek göstermesiyle beraber Türkiye de Orta Asya Cumhuriyetleri ile beraber iş birliğine özen göstermeye başlamıştır. Fakat bütün bunlara rağmen Türkiye, . AB'ne üyelik yolunda hala sorunlarla karşılaşmakta, Kıbrıs konusunda herhangi bir destek bulamamakta ve bölücü terör örgütü PKK ile olan mücadelesinde de herhangi bir yardım almamaktadır. Türkiye'nin 1987 yılındaki AB'ye tam üyelik müracaatı 2,5 yıl sonra reddedilmekle kalmamış, ikili arasında iktisadi sorunların yanında özellikle insan hakları ve demokrasi konularının yer aldığı siyasi problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1997 yılında Lüksemburg'taki AB zirvesinde tam üyelik alacak ülkeler arasında yer almayan Türkiye, Batı konusunda bir hayal kırıklığına uğramış ve Batı'nın yanı sıra kendisi başka alanlara da yönlendirmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bir taraftan batı ile ilişkilerine önem verirken, herhangi bir karşılığını alamaması da Türk Dış Politikası'nda yeni yönelimlere de önem vermesi gerektiğini göstermektedir (Sarıay, 2000).

(b)2003 Sonrası Türk Dış Politikası

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle beraber Türk Dış Politikası'nda yeni bir dönem başlayıp, dış politikada farklı çıkış yolları aranmaya başlanmıştır. Bu yolda bölgesel bir güç olarak kendini göstermeye çalışan Türkiye bir taraftan Batı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken bir taraftan da Batı'ya mahkûm olmamaya ve çevresi ile ilişkilerini de geliştirebilmek için açılımlar yapmaya girişti. 1 Mart 2003 Tezkeresi'ne ABD'nin Irak'a müdahalesi için asker gönderilmesini onaylamayan Türkiye, aynı zamanda 2008'de Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında ABD'nin Karadeniz'de donanma bulundurma isteğini de Montrö Anlaşması'na aykırı olacağını söyleyerek onay vermemiştir. Orta Doğu'daki gelişmeler, Bosna ve Kosova'daki olaylar ve ABD'nin müdahalesinin ardından Irak'ın durumuyla beraber artan

TASNİF DIŞI

öneminin farkında olan Türkiye, bu avantajını kullanmak için harekete geçti. Kendinin bu önemini fark etmesiyle beraber İran ile Batı arasındaki nükleer krizde de arabuluculuk rolü üstlenen Türkiye, benzer hassasiyeti Kosova'nın bağımsızlığı için de göstermiştir.

Türkiye'nin kısmen farklılaşan bu dış politikası 2009 ve 2010 yıllarında “eksen kayması” kavramının ortaya çıkmasına yol açarak, uluslararası politikada en çok tartışılan konulardan biri haline getirmiştir. 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesi için TBMM'den tezkerenin onaylanmamasıyla öne çıkan süreç, Ocak 2009'da Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı ile Türkiye Başbakanı arasındaki gerginlik sonrası “eksen kayması” kavramı tamamıyla Türkiye gündemine oturmuştur. Türkiye üzerinde yaşanan bu tartışmanın konusu Türkiye'nin Batı'dan koptuğu ve giderek bir Doğulu gibi davranmaya başlamasının iddia edilmesidir.

“Eksen” ve “eksen kayması” kavramlarının kökenine baktığımızda “Eksen” kelimesi Türk Dil Kurumu'nda “Bir cismi iki eşit parçaya bölen çizgi, mihver” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük, 2011). Ayrıca ilk anlamı dışında “Üzerinde pozitif bir yön varsayılan sonsuz doğru”, “Dingil”, ve “Çizgi” olarak da tanımlanan bu kelime, uluslararası ilişkilerde bu anlamından yola çıkarak farklı nitelikte kullanılmaktadır. *The Penguin Dictionary of International Relations* sözlüğünde özel olarak 1936'da; İspanya'daki Cumhuriyetçiliğe ve genellikle komünizme karşı olan devletler olan Alman-İtalyan paktına tekabül ettiği anlatılmaktadır. 1939'da Çelik Paketi olarak kurulmuştur ve daha sonra 1940'ta Japonya'ya kadar genişletilen müşterek savunma amaçlı 1939'da imzalanan Çelik Paketi için kullanılmaktadır. Kavram jeopolitik ve jeostratejik alanda kullanılmaya başlamıştır (Berlin-Roma-Tokyo ekseni gibi). Kilit bir merkezi ifade etmek için dünya politikasında bu merkezin etrafındaki diğer devlet kümelerinin niyetlendiği ittifakları anlatmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Mussolini tarafından uluslararası ilişkilere yaygın Nazi-faşist yaklaşımı ifade etmek için kullanılmıştır (Evans ve Newnham, 1998). Daha sonra “eksen kayması” daha da genelleştirilerek uluslararası ilişkilerde bir paktın tarafındayken, diğer pakta geçmek olarak kullanılmaya başlamıştır. Fakat öncelikle bu paktları birbirinden keskin şekilde ayıran çizgilerin olması gerekmektedir. Bu noktada belirli ölçütler olmalıdır. Örneğin, iki kutuplu dünya da Kapitalist Batılı Blok ile Sosyalist Komünist Blok arasında keskin bir ideolojik ayrım bulunmaktadır. Fakat günümüzde iki kutuplu sistemin hâkimiyetini yitirmesiyle beraber, bu kadar keskin çizgilerle birbirinden ayrılan iki blok bulunmamaktadır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Son dönem Türk Dış Politikası için kullanılan “eksen kayması” kavramı da, Türkiye’nin Batı ekseninden doğu eksenine kayarak, doğu ile hatta özellikle de İslam ülkeleri ile ilişkilerine daha çok önem verdiği olarak yorumlanmaktadır. Türkiye’nin ekseninin kaydığını savunanların temel kaynaklarının ilki 2009 Davos toplantısında İsrail ile Suriye arasındaki arabuluculuğun İsrail tarafından sabote edilmesinin rahatsızlığını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Şimon Peres’e “*siz adam öldürmeyi çok iyi bilirsiniz*” diyerek sinirlice bir çıkış göstermesidir. Bu sözleri söylemeden önce kendi konuşmasının moderatör tarafından müdahale edilmesinden rahatsız olan Erdoğan’ın “*one minute*” diyerek moderatöre de sert bir çıkış göstermesi, olayın zihinlerde “one minute vakası” olarak kalmasına yol açmıştır. İkinci olarak; Türkiye’den Gazze’ye içinde 700’den fazla insan olan Mavi Marmara yardım gemisine açık sulara İsrail askerlerinin saldırısı sonucu Türkiye’nin İsrail’i kınadığını açıklaması ve konuyu BM’ye taşıması da yine eksen kayması tartışmalarının çıkış kaynağı haline gelmiştir. Son olarak, Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a uygulanacak yaptırımlara karşı verdiği “hayır” oyu eksen kayması yönündeki tartışmaların en büyük dayanağı şeklindedir (Erdoğan, 2010).

Özellikle 2009’da Dışişleri Bakanlığı görevine gelen Ahmet Davutoğlu’nun politikaları ile yeni bir dönem içine giren Türk Dış Politikası’nı Davutoğlu 3 temele dayandırmıştır. Bunlar; “komşularla sıfır sorun”, “pro-aktif dış politika” ve “diplomaside çok boyutluluk”tur. Bu temellerden ilki olan “komşularla sıfır sorun” ilkesi gereğince Ermenistan, Suriye, Yunanistan ve İran ile var olan problemlerini yok ederek, yeni iş birliği yollarına yönelen Türkiye’nin özellikle Ermenistan için yaptığı tek taraflı açılım sonrasında kazanç elde ettiği söylenemez. İkinci temel nokta olan “pro-aktif dış politika”, Türkiye’nin Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya gibi bölgelerinde aktif hale gelmesi ve Türk Dış Politikası’nın bu bölgelerde daha etkin şekilde sürdürülmesidir. Bu ilke de 5 alt ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; “Siyasal Diyalog, Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık, Herkes için Güvenlik, Kültürel ahenk ve karşılıklı saygı”dır. Bu doğrultuda Suriye ile İsrail arasında arabuluculuğa soyunma, Lübnan-Suriye ilişkilerinin geliştirilmesine katkıda bulunma, Filistinli gruplar arasında arabuluculuğa girişme, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışma, Asya’da güven artırıcı önlemlere katılma gibi girişimlerde bulunmuştur. Bir diğer ilke olan “diplomaside çok boyutluluk” ilkesi gereği ise, Türkiye merkez ülke konumunda olacak ve hem kuzey-güney hem de doğu-batı arasında denge kuracaktır. Yani bir taraftan AB-ABD ile ilişkilerini iyi tutarken, bir diğer taraftan Ortadoğu ve Avrasya’da aktif politika izleyecek ve diğer taraftan da Rusya ve

TASNİF DIŞI

Afrika'ya kadar da açılacaktır. Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bu ilkeyi, Türkiye'nin jeostratejik önemi ve tarihsel kökenlerine dayandırmaktadır. Türkiye, geçmişten gelen merkez bir ülkedir ve stratejik bir coğrafyaya sahip olduğu için merkez ülke konumundadır (Erhan, 2010).

(2)İran Dış Politikası

Tarihi özellikle Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin işgalleriyle dolu olan İran, dış politikasını da bu yüzden Batı karşıtlığı üzerine oturtmuştur. Bu kadar işgal ile karşı karşıya kalan ülke, kendini uluslararası ortamdan dışlayarak, "yalnızcılık" politikası uygulamaktadır. İran dış müdahalelerden o kadar etkilenmektedir ki, yüksek enerji rezervlerine sahip olmasına rağmen ne ekonomide refaha, ne de siyasi alanda demokrasiye tam manasıyla ulaşamamaktadır (Erkan, 2010) Temel ayaklarından biri yalnızcılık olarak görülen İran Dış Politikasının, bir diğer ayağı da din üzerine kuruludur. İran, İslami Dünya Düzenini amaçlamaktadır.

(a)2003 yılı Öncesi İran Dış Politikası

2003 yılı öncesinde İran'ın dış politikasını incelerken, Türkiye gibi İran'ın da dış politikadaki dönüm noktalarına göre beş dönemde inceleyebiliriz. Bu dönemler İran'da, 1502-1732 Safevi ve 1794-1925 Kaçar Hanedanlığı dönemi, 1925-1951 Pehlevi Hanedanlığı dönemi, 1951-1953 Muhammed Musaddık dönemi, 1979-1989 Devrim sonrası Bazargan ve Humeyni iktidarı dönemi, 1989-2002 Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi dönemi olarak incelenebilir.

İlk olarak en temelden yani 1502-1732 yılları arası Safeviler ile 1794-1925 Kaçarlar döneminden başlamak gerekirse, Safeviye Tarikatı'ndan öncelikle bahsetmek gerekecektir. 1399 yılında Şeyh Safiyetin Erdebili tarafından Şii mezhebine dönüşen Safeviye tarikatı, 16. yüzyıla kadar Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'ya, Anadolu ve Suriye'ye kadar bir yayılma göstermiştir. 1494'te kabilenin başına geçen İsmail'in kendisine Şah unvanı verip, Tebriz'i almasıyla Safevi Devleti'ni kurmuştur. Devletin resmi mezhebini Şii mezhebi haline getiren ve devlette Şii hukuk sistemini kuran Şah İsmail'in bölgedeki insanları Şiileştirme çabası dış politikasına da yön vermiştir. Ardı ardına fetihlerle beraber, sınırlarına kattığı tüm topraklardaki insanları Şii olmaya zorlayan Şah İsmail ile beraber, küçük bir tarikat olan Safeviler, 1524'e gelindiğinde artık bir imparatorluk halini almıştır. Safevilerin fetihleri ve Şiileştirme çabaları artık komşu devletler açısından (özellikle Osmanlı Devleti) tehdit haline bürünmüştür. Çünkü Safeviler kendilerinin dini bir misyonu olduğunu iddia etmişlerdir. Böyle bir ortamda sürekli iç ve dış çatışmalar arasında

TASNİF DIŞI

kalan Safevi Devleti oldukça ağır toprak kayıplarına uğramıştır (Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, 2007).

Şah İsmail'in ardından, Şah Abbas'ın (1587-1629) yönetime geçmesiyle beraber kaybedilen toprakların tekrar geri alınması için 37.000 kişilik bir Gulam ordusu oluşturularak, fetih üzerine kurulmuş dış politika tekrar canlanmıştır. Kaybedilen topraklar geri alınmış olsa da, Şah Abbas'ın ölümüyle ordu istikrarını koruyamamış ve kısa zamanda dağılmıştır. Ordunun dağılmasıyla Safevi Hanedanlığı da sona ermiş ve 1722'den 1794'e kadar şimdiki İran'ın bulunduğu bölgede istikrarsızlık dönemi olmuştur.

1794 yılında Kaçar Hanedanlığı denetimi ele geçirmiş ve Ali Şah yönetimine geçmiştir. Kaçarlar, din konusunda Safevilerden daha serbest davranmışlar ve dini devletin dışında tutmuşlardır. Safevilerde hükümdarlar din hakkında karar verirken, Kaçarlar da söz ulemaya bırakılmış ve bu durum da Şiiliğin daha da gelişmesini sağlamıştır. Kaçarlar döneminde devlet merkezi bir orduya sahip olmadığı için ordu ve silah konusunda Rusya ile iş birliğine gitmişlerdir. Nasır ed-Din Şah (1848-1896) döneminde askerler Rus subaylar tarafından eğitilmiş ve Ruslardan silah alınmıştır. Fakat bu durum, İran üzerinde Rusların denetiminin fazlalaşmasına yol açmıştır. Zaten Kaçarlar döneminde Rusya-İngiltere rekabetinin hedef noktası olan İran, Rusya ile her yakınlaşması ile Rusya'ya sağladığı her imtiyazı İngiltere'ye de vermek zorunda kalmıştır. Bu durum İran'ın dış politikasına yön verirken, sıkıntı çekmesine yol açmış ve sürekli Rusya ile İngiltere arasında denge politikası uygulamaya sebep olmuştur.

1919 Anglo-Persian (İngiliz-İran) Anlaşması ile İngiltere artık İran'da tek başına denetim sahibi haline gelmiş ve bu durum ülkede hükümete karşı büyük bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Albay Rıza Han, 21 Şubat 1921'de 2500 Kozak Tugayı ile Tahran'a gelerek, birçok politikacıyı tutuklatmıştır. Ardından Ziya ed-Din Tabatabai başbakanlığa, Rıza Han da Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilmiştir. Fakat yine de halk Rıza Han'ın tüm desteğini İngiltere'den aldığını ve kendisinin bir İngiliz Piyonu olduğunu düşünmektedir. Rıza Han daha sonra Ziya Şah'ı istifaya zorlayarak denetimi ele geçirmiştir. Rıza Şah ile beraber, 1921'de Sovyet-İran Dostluk anlaşması imzalanmış, ve yabancı askerleri ülkeden temizlemeye yönelik bir politika izlenmiştir. 1925 Aralık ayında Rıza Han, Şah unvanını almış ve devletin monarşi yönetimiyle fakat Pehlevi Hanedanlığı tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece diğer bir dönem olan 1925-1951 yılları arası Pehlevi Hanedanlığı dönemine girilmiştir. Farsça bir kavram olan Pehlevi kelimesi,

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Pers Devletinin İslam öncesi bir dönemden beri yaşayan bir devlet olduğuna işaret ederek eski görkemli dönemlere dönmeye ilişkin arzuları yansıtmaktadır. Rıza Han, reformist olarak değerlendirilmiş, ülkesini Batı ölçütlerinde modern bir ülke haline getirmeye çalışmıştır. Bu yönde birçok girişimlerde bulunmuş, kılık kıyafetten cinsiyet ayrımcılığına kadar ülke içinde birçok yeniliğe imza atmıştır. Dış politikasına yön verirken, yine İngiliz ve Sovyet etkisini dengelemek için batıdan bir aktör olan Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Özellikle ekonomik alanda Almanya ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Rıza Han, ABD'den almış olduğu Millspaugh ve heyetini, kontratları bitince ABD'ye geri göndermiş, onların yerine Alman maliye uzmanı Kurt Linden Blatt getirmiştir. Rıza Han, İran'ın eski gücüne tekrar kavuşması ve Batı uygarlığı doğrultusunda bir ulusçuluk anlayışı içinde olması için uğraş vermiştir. 1941 yılına kadar Almanya ile iyi ilişkiler geliştirerek Sovyetler Birliği'ni dengelemeye çalışan Rıza Han, İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgali ile beraber iktidarını kaybetmiştir (Arı, Irak,İran,ABD ve Petrol, 2007).

1951-1953 yılları arası Muhammed Musaddık dönemi İran Dış Politikasında önemli dönemlerden bir diğeridir. 1949 yılında parlamenter demokrasiye inanması ve dış müdahalelere karşı oluşuyla tanınan Muhammed Musaddık'ın, Ulusal Cephe'yi oluşturmasıyla Şah'a karşı bir oluşum meydana çıkmıştır. 1950 yılındaki seçimlerle beraber Ulusal Cephe mecliste çoğunluğu ele geçirmiş ve 15 Mart 1951'de "İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla... tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini" öngören bir kanun çıkarılmış, ardından 28 Nisan 1951'de Muhammed Musaddık başbakan olmuş ve bu kararı onaylayarak yürürlüğe koymuştur (Arı, Irak,İran,ABD ve Petrol, 2007). Bu millileştirme kararıyla beraber "İngiliz İran Petrol Şirketi" artık ülkede etkisini kaybederken İran'ın asıl hakkına sahip olacağı düşünülmüştür. Muhammed Musaddık'ın bu kararı ile beraber İran'ın Batı'dan bağımsız olarak kendi ulusalcılığını temel alan dış politikalar kendini ilk kez göstermeye başlamıştır. İran'daki petrol şirketlerinin ülkedeki payın %40'ını alırken, bu kararın alınmasından itibaren alamayacak olması İngiltere ile İran'ın arasının bozulmasına (Durmuş, 2005).

Muhammed Musaddık'ın dış müdahalelere karşı oluşturduğu dış politikalar sonucu İngiltere ile arasının bozulmasına, ABD'den herhangi bir destek gelmemiş ve Orta Doğu ülkeleri dahi İran'a sırtını dönmüştür. İran'a petrol ambargosu uygulanmıştır. Bu ambargo İran'ı ekonomik krize doğru sürüklemiş ve Muhammed

TASNİF DIŞI

Musaddık 19 Ağustos 1953 tarihinde CIA arka planlı ikinci bir darbe ile düşürölüp tutuklanmış, Şah tekrar iktidara geçirilmiştir.

1979-1989 yılları arasında, devrim sonrası döneme de bakıldığında Bazargan ve Ayetullah Humeyni'nin iktidarını görmekteyiz. Devrim Sonrasında İran "bağılantısızlık" politikasını benimsemiştir. Muhammed Musaddık'ın dış politikası gibi Bazargan'ın da dış politikası İran'daki yabancı müdahalelerine son vermek olmuştur. Musaddık'ın İngiliz egemenliğine son vermeye çalışması gibi Bazargan da ABD müttefikliğini hemen yok etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Bazargan, ilk iş olarak CENTO'dan ayrılmış, ardından 1959 tarihli ABD-İran Savunma Anlaşmasını feshetmiş ve 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşmasının 5. ve 6. maddelerini tek taraflı iptal ettiğini açıklamıştır. Bazargan, dış politikada her ülkeyle eşit şekilde ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir, yani hem Arap Dünyası, hem ABD, hem Avrupa ve ayrıca da SSCB ile dengeli ilişkiler kurmayı planlamıştır. Dış politikada bir çok seslilik kendini göstermiştir. Rehineler Krizi olayı ile Bazargan hükümetinin istifası sonucu, bu çok seslilik de sona ermiştir. Çünkü Bazargan'ın yerine geçen radikal İslamcı bir grubun öncüsü Ayetullah Humeyni, İran'ın dış politikasını iki süper devletle de iş birliğine hayır ve devrim ihracı politikasına çevirmiştir. Ayetullah Humeyni amacının İslami Dünya Düzeni kurmak olduğunu da açıklamıştır. Humeyni'ye göre, "İslami Dünya Düzeni kurmak"; öncelikle bölgede kendi güvenliğinin sağlanması ve ardından bölge devletleri başta olmak üzere zamanla dünyaya İslami değerlerin hakim olmaya başlamasıyla gerçekleşecektir. İran'ın bu politikasının farkına varan bölge devletleri tedbirler almaya başlamış ve İran artık uluslararası toplumdan dışlanmaya başlanmıştır (Arı, Irak,İran,ABD ve Petrol, 2007).

1989 ile 2002 yılları arasında Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi'nin iktidarlığı döneminde İran, İran-ABD'nin Irak müdahalesi ile daha sonra ekonomik olarak darboğaza girmiş ve yalnızlaşmanın bu noktada daha kötü olacağını fark etmiş olmalı ki 1989'da Haşimi Rafsancani ve ardından da Muhammed Hatemi bölge devletleri ile daha güven verici ilişkiler geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Humeyni'nin ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen Rafsancani ekonominin kötüye gitmesi yüzünden önceliği ekonomik kalkınmaya vermiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonucu ABD'nin Irak'ı etkisiz hale getirmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması dış politikada İran açısından bölgedeki rakibinden kurtulmuş ve Sovyetler yerine kurulan Rusya ile ilişkilerine baştan yön verme avantajları elde etmiştir. Böylece İran tüm devletlere eşit mesafede olduğunu göstermek istemiştir. 1992 yılında İran Kürdistanı Demokrat Partisi Genel Sekreterini iki arkadaşı ve bir

TASNİF DIŞI

tercümanı ile Almanya'da öldürülmesi sonucu mahkemede Almanya'nın öldürme emrini Rafsancani'den aldığını söylemesiyle, AB ile İran'ın arasında elçiliklerini birbirinden çekmeye kadar gidecek gerginlik baş göstermiştir. Rafsancani ayrıca Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda arabulucuk yapmaya gayret göstermiş, Tacik İç Savaşı'nda Rusya ile iş birliği yaparak savaşı bitirmeye gayret göstermiştir. Özellikle Rusya ile enerji ve askeri alanda iş birliği geliştirmeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda Rusya ile 1995'te Rusya'nın kendisine nükleer yakıt verip, kullanılmış yakıtı Rusya'ya geri vermek üzere anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ABD'yi endişelendirmiş ve İran'daki yabancı şirketlerin 40 milyon dolardan fazla enerji alanında yatırım yaptıkları takdirde ambargo uygulanacağını söyleyerek İran'ın enerji alanında büyük yatırımlar yapması engellenmeye çalışılmıştır (Durmuş, 2005).

Hatemi'nin yumuşama politikaları bölge ülkeleri ile ilişkileri biraz olsun toparlamış olsa da, hala şüphe ile karşılanmıştır. 2000 yılının Mart ayında yaptığı konuşmada İran'ın yumuşama politikasının taktik gereği olmadığını, bu konuda samimi olduklarını açıklamış olsa da İran ile Batı'nın ilişkileri bir daha düzelmeyecektir.

Hatemi, öncelikle İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlık üzerine bir dış politikayı benimserken her ne kadar "büyük şeytan" olarak nitelendirilen ABD'yi "büyük halk" olarak nitelendirse de, ne doğu ne batıya bağlı bir politikayı benimsemiştir. İslam Konferansı Örgütü, KİK, D-8 ve OPEC ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır ve çok yönlü bir dış politika uygulamaya çalışmış ve İran'ın tekrar uluslararası sisteme dahil olması için uğraş vermiştir .

(b)Ahmedinecad ile 2003 Sonrası İran Dış Politikası

Hatemi'den sonra Ahmedinecad'ın İran'da işbaşına gelmesiyle İran daha da radikalleşecek ve Batı karşıtlığı tekrar doruk noktasına ulaşacaktır. Irak'ın işgal edilmesiyle artık yanı başında ABD ile yüz yüze kalan İran, İsrail'in yok edilmesi gerektiği yönündeki söylemleriyle Batı'yı iyice karşısına alacak ve nükleer faaliyetleriyle tehdit olarak algılanması noktasında gündeme oturacaktır.

Mahmud Ahmedinecad dönemine gelindiğinde İran'ın dış politikanın gündemini oluşturan iki problemi göze çarpmaktadır. Bunlardan bir tanesi ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahaleleriyle İran'a komşu olarak bölgede var olması, bir

TASNİF DIŞI

diğeri de nükleer faaliyetlerinin nükleer silah üretmeye yönelik olarak algılandığı için engellenmeye çalışılmasıdır.

Irak'a ABD müdahalesiyle beraber ilk olarak ABD, Mısır ve Suudi Arabistan gibi çevre ülkelerle uzlaşmacı bir politika ilermeye çalışan Ahmedinecad bu şekilde güvenliğini sağlayabileceğini düşünmüştür fakat ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası İran'ı şer ekseninde olan ülkeler içinde sayması, İran'ı genişlemeci, saldırgan ve ideolojik olarak suçlamasıyla beraber iyi ilişkiler geliştiremeyeceğini anlamıştır. Ahmedinecad böyle bir ortamda dış politikada diplomasiyi değil, askeri gücün gösterişine inanıyor gözükmektedir. "İsrail'in bölgeden silinmesi gerektiği" gibi radikal söylemlerle Batı ile ilişkilerini iyice gerginleştiren Ahmedinecad, Rusya ve Çin'e olan güvenini onların da nükleer faaliyetlerine karşı çıkmasıyla yitirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad "İslam Devrimi" nin politikalarını benimsemeye ve o zamanın sert konuşmalarını benimsemiştir. Ahmedinecad cumhurbaşkanı olması ile beraber ülkede durdurulmuş olan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini yeniden başlatmıştır ve 9 Nisan 2006 tarihinde %3,5 oranında uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştıklarını açıklamıştır. ABD yardımıyla 1950'li yıllarda ilk olarak başlatılan İran'ın nükleer faaliyetleri artık bu şekilde ABD tarafından tehdit ve şantaj ile karşılanmamaktadır. Fakat Ahmedinecad bu tehdit ve şantajlara karşılık nükleer çalışmalarından vazgeçmemekte ve barışçıl amaçlarla üretime devam edeceğini söylemektedir. Buna rağmen, ABD'nin karşı çıkışları devam etmekte ve İran'ın nükleer silah ürettiği yönünde tüm uluslararası toplumu inandırmaya çalışıp, gerekenin yapılması için herkesin harekete geçmesini istemektedir (Barzegar, 2009).

b. Uluslararası Sistemin Yapısına Göre Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Kurallar

Uluslararası sistemin yapısı, uluslararası aktörlerin arasındaki ilişkileri anlamaya yarayan en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı uluslararası ilişkiler teorilerine göre, farklı şekillerde ele alınabilen uluslararası sistemin yapısı, Neo-realizme göre anarşik olarak nitelendirilmiştir. Anarşik olan, yani hiçbir yüksek otoritenin bulunmadığı uluslararası sistemde, dolayısıyla yüksek bir otoritenin koymuş olduğu, bütün aktörlerin uygulama zorunluluğu olan, uymadıkları takdirde bir yaptırım öngören kurallar bulunmamaktadır. Kenneth Waltz'un dikkatleri çektiği Neo-realist anlayışa göre; uluslararası ilişkilerde çatışma, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Uluslararası sistemin anarşik yapısı, yani yüksek bir otoritenin bulunmayışı, devletleri korku ve güvensizliğe itmektir ve her bir devlet

TASNİF DIŞI

kendi güvenliğini korumak amacıyla olduğundan, bir diğer devletle güvenlik amaçlı çatışma içine girecektir. Çünkü bir devletin mutlak güvenliği, diğer devletin mutlak güvensizliği olacaktır. Dolayısıyla bu güvensizlik durumu, devletler arasında çatışmaya ve silahlanmaya neden olmaktadır. Neo-realist anlayışa göre, devletler kendi güvenliklerini sağlamak ve devam ettirmek için uğraşmakta ve bu amaç doğrultusunda güce sahip olmak istemektedirler (Waltz, 1979). Fakat uluslararası aktörler, güvenlik olan amaçlarına ulaşmak için diğer aktörlerle çatışmak yerine onlarla iş birliğini de tercih edebilirler. Böyle bir durum, iş birliğinin kendi güvenlikleri açısından daha iyi olacağı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Her devletin kendi güvenliği için çaba gösterdiği bu ortamda, kanun koyucu yüksek bir otorite olmadığı için, herhangi bir kural yoktur demek yanlış olabilir. Kuralsızlık bir kural olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün aktörler yaptırım yapabilecek, kanun koyucu bir yüksek otorite olmadığını bilecek ve otorite yokluğu kuralına göre davranacaklardır.

Uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğu anlayışından yola çıktığımızda, birer uluslararası aktör olan Türkiye ve İran'ın birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlerken sistemsiz herhangi bir yüksek otoritenin kanun koymadığını söyleyebiliriz. Bu şekilde Türkiye ve İran da "kuralsızlığın bir kural olduğunu" bilmektedirler ve ona göre davranmaktadırlar. Türkiye ve İran ilişkilerini bir oyun olarak kabul ettiğimizde, oyuncu olan Türkiye ve İran için sistemin anarşik olmasının dolayısıyla "yüksek bir kanun koyucunun olmamasının" bir kural olarak ortaya çıktığını göstermektedir ve Türkiye ile İran ilişkilerine yön verirken bu kuralı göz önünde bulundurup, stratejilerini bu kurala göre belirleyip, harekete çevirmektedirler.

c. Uluslararası Sistemin Durumuna Göre Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Kurallar

Uluslararası sistemin yapısından sonra, uluslararası sistemin durumunu inceleyecek olursak, uluslararası sistemin durumu sistemi oluşturan aktörlerin niteliğine bağlıdır. Öncelikle kelimenin anlamını açıklamak gerekirse, "Sistem" kelimesi; "düzen", "bir sonuç elde etmeye yarayan yöntemler düzeni", "yol, yöntem" ve "bir aracı oluşturan düzen, düzenek, tertibat" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük, 2011). Bu tanımların yanı sıra "sistem", "aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelen değişikliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisi" anlamına da gelmektedir. Bu doğrultuda, uluslararası sistem, "temel öğelerinin belirli sınırlarla birbirinden ayrıldığı ve aralarında düzenli ve bağımlı ilişkiler bulunan devletlerin oluşturduğu bir yapı" olarak tanımlanmaktadır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Uluslararası Sistem Teorisyenlerinden olan Morton Kaplan uluslararası sistemi sayılarına ve örgütlenme durumlarına göre altı ayrı modele ayırmıştır. Bunlar; güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir. Morton Kaplan'ın sistem sınıflandırmasının yanı sıra, uluslararası sistem aktör sayılarına göre çift kutuplu, tek kutuplu veya çok kutuplu olarak üçe ayrılabilir.

Tek kutuplu sistemler; uluslararası sistemde, sistemdeki aktörleri etkileme kapasitesine sahip sadece tek bir aktörün var olduğu sistemlerdir. Böyle sistemlerde, tek bir aktör diğer aktörlerin davranışlarını etkileme kapasitesine sahiptirler. Örnek vermek gerekirse; aktörleri devletler olarak kabul ettiğimizde, uluslararası sistemde tek bir süper gücün bulunması, diğer devletleri istemeseler bile onun gücünü kabul etmek ve istemedikleri davranışları uygulamak zorunda bırakabilecektir. Süper güç de, kendisine rakip bir kutbun bulunmaması sebebiyle, kendini güvende hissedecek ve kendisi kadar büyük olmayan devletlerin davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilecektir.

Çift kutuplu sistemler, uluslararası sistemde, sistemdeki aktörleri etkileme kapasitesine sahip olan iki tane aktörün bulunduğu sistemlerdir. Yine devletleri aktör olarak kabul ettiğimizde, iki tane devlet süper güç olarak ortaya çıkmakta ve her ikisi de böyle bir ortamda bir diğeriyle üstünlük mücadelesine girebilmektedir. Bu mücadele bir süper gücün karşısında kendisi kadar büyük bir aktörün daha bulunması sebebiyle, her iki aktöre de davranışlarında çekince göstermeye sebep olabilecektir. Neo-realist Teori'ye göre, en istikrarlı olan çift kutuplu olan sistemlerdir. Çünkü aktörler, diğerinden çekindikleri için denge sağlamak zorundadırlar. Diğer devletler de böyle bir uluslararası ortamda, bir tek süper gücün istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmayacaklardır. Kutuplardan biri ile sistemdeki devletler arasında bir uyuşmazlık olduğu takdirde, devlet diğer kutba doğru kayabilecek yani diğer kutup ile ilişkilerine daha çok önem verebilecektir ve bunu bilen kutup davranışlarında çok bencilce davranamayacak dolayısıyla hareketlerini törpülemek zorunda kalacaktır. Çünkü her anlaşmazlığı olan devletin diğer kutba kayması, kaydığı kutbu daha da güçlendirebilecek ve sıfır toplamlı olarak görülen bu oyunda kendisini de bir o kadar güçsüzleştirecektir. Her iki kutup da bunun farkında olduğu için birbirini dengeleyeceklerdir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ABD'nin iki süper güç olarak sistemde baş göstermesi ve aralarındaki güç yarışı, bu tür sistem yapısına örnek teşkil etmektedir. İngiltere ile ABD, Sovyetler Birliği'nin bir kutup olarak ortaya çıkmasını önceleri önemsemezken,

TASNİF DIŞI

Sovyetler Birliği'nin bir süper güç olup diğer devletleri de yanına alma potansiyeli ABD'yi karşı bir kutup oluşturmaya itmiştir. Çift kutuplu sistemlerde, bir kutup "diğeri" karşısında ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2007, s. 7). Böylelikle ortaya çıkan Her iki süper güç de Soğuk Savaş dönemi boyunca diğer devletleri kendi bloklarına çekmek için uğraşmışlardır ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber iki kutuplu sistemin de sonu gelmiştir.

Tek ve çift kutuplu sistemlerin yanı sıra, bir de uluslararası sistemde ikiden fazla süper gücün var olduğu çok kutuplu sistemler mevcuttur. İkiden fazla büyük devlet sisteme hâkimdir ve diğer devletler de kendilerine yakın olan büyük güç ile ilişkilerini iyi tutmaya özen gösterecektir. Fakat çok fazla hâkim gücün bulunduğu bu sistemlerde devletler arasında çok değişken anlayışlar ile bölünmeler fazla olduğu için istikrarsız bir ortamın ortaya çıkması mümkündür.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber, iki kutuplu sistem sona ermiş, Soğuk Savaş'tan galip olarak çıkan ABD sistemde tek süper güç olarak kalmıştır. Fakat her ne kadar ABD'nin tek süper güç olup, hegemonyasının hala süregeldiğini düşünenler olsa da, realist söylemlerde olduğu gibi 1970 sonrası ABD ekonomisinde Marshall Planı ve Vietnam Savaşı dolayısıyla meydana gelen bütçe açığının yansımaları, 1973 OPEC bunalımı, Batı Avrupa ve Japonya'nın ABD'ye rakip ekonomiler haline gelmeleri gibi faktörlerle ekonomik gücündeki azalmayla beraber; İran'la yaşanan rehineler krizi, Vietnam Savaşı'nın başarısızlığı, Nikaragua ve İran'da radikal rejimlerin iktidara tırmanmaları siyasi hegemonyasını da kaybettiğinin önemli bir göstergesiyken, Başkan Carter'ın vatandaşlarına 'daha zayıf bir ülkenin vatandaşı olarak yaşamaya alışmalarını' söylemesi o yüksek değerlerini benimseten hegemon gücün toplumsal egemenliğini de yitirdiğini göstermektedir (Bostanoğlu,1999). Nye'e göre; ABD'nin durumu Hegemonik Çöküş Teorisyenlerinin iddialarını doğrulayacak kadar karamsar bir tablo çizmiyor olsa da, bugün gelinen noktada 2008 Lehman Brothers'ın batmasıyla patlak veren ekonomik krizinden en çok etkilenen devlet olan ABD, zaten Euro'nun Dolar karşısında tercih edilen bir para birimi haline gelmesiyle ekonomik güç olma potansiyelini düşürmüştür. Bununla beraber bugünün dünyasında Soğuk Savaş sonrası ortak tehdidin ortadan kalkmasıyla tehdit anlayışlarındaki değişiklikler sonucu, bunları bertaraf etme yöntemleriyle ilgili kendi kamuoyunun bile çok fazla desteğini alamazken, Avrupa'dan da bu konuda çok fazla destek görmediğini görmekteyiz. Bu noktada siyasi gücünün de 1945-1970 arası dönemdeki kadar etkili olmadığını gördüğümüz ABD'nin durumunun Robert Gilpin ve Robert Keohane'nin Hegemonik Çöküş Tezlerini doğruladığını söyleyebiliriz. Soğuk Savaş'tan itibaren tek süper güç

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

olarak sistemde varlığını devam ettiren ABD'nin, Vietnam Savaşı ve özellikle 11 Eylül 2001 saldırısı sonucu eski prestijini ve gücünü yitirip yitirmediği tartışılmaktadır. Artık ABD'nin eski gücüne sahip olmadığını düşünenler, sistemde yeni güçlerin var olduğunu, Rusya'nın Sovyetler Birliği dönemindeki kadar iyi olmamakla beraber hala bir süper güç olduğunu, Rusya'nın yanı sıra Çin, Hindistan, Japonya ve AB'nin de birer süper güç olarak ortaya çıktığını söyleyerek mevcut uluslararası sistemin durumunu çok kutuplu olarak değerlendirmektedirler.

Çok kutuplu olarak kabul edebileceğimiz mevcut uluslararası sistemde, diğer devletlerin davranışlarını süper gücün davranışlarını dikkate alarak yönlendirme gereksinimi duyduğunu düşündüğümüzde, İran ve Türkiye'nin stratejilerini belirlerken ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve AB faktörlerini görmezlikten gelmeme durumunda kalamamaktadırlar. Özellikle Batı çizgisinde olan ve ABD ile "stratejik ortaklık" seviyesinde iyi ilişkiler içinde olan, Rusya ile Kafkaslar'dan bağları bulunan Türkiye'nin davranışları mutlak ki öncelikle ABD'den ardından Rusya'dan etkilenmektedir. İran'ın ise enerji ve askeri alanda Çin, Hindistan ve Rusya ile oldukça önem arz eden ilişkileri mevcuttur. Çok kutuplu olan mevcut uluslararası sistem içinde, Türkiye ve İran'ı oyuncu olarak kabul edip, ilişkilerini analiz ederken, stratejilerde ABD, AB, Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya faktörlerini göz önünde bulundurmamak bir diğer kural olarak ortaya çıkmaktadır.

ç. Türkiye ve İran'ın Dahil Olduğu Uluslararası Örgütler ve Uluslararası Anlaşmaların Kuralları

Türkiye ve İran, aralarındaki ilişkilere yön veren stratejilerini belirlerken, imzaladıkları anlaşmalara aykırı davranıp, yaptırıma maruz kalmamak için, üye oldukları uluslararası örgütlerin ve imzaladıkları uluslararası anlaşmaların kurallarına uymak durumundadırlar. Uluslararası sistemde yüksek bir otorite bulunmadığını kabul etsek de, devletler kendi çıkarları için diğer devletlerle anlaşmalar yapıp, bir amaç doğrultusunda ortak çıkar için örgütler kurabilmektedirler. Örgüt içinde ve anlaşmalarda uymak durumunda oldukları kurallar, karşılığında kendileri daha fazla çıkar elde edecekleri içindir.

Türkiye; Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ), Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT) gibi örgütlere üye iken, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik müzakerelerini yürütmektedir. Bu örgütler içerisinde Birleşmiş Milletler, NATO, AB, EİT ve İslam

TASNİF DIŞI

Konferansı Örgütü Türkiye-İran ilişkilerine doğrudan etki edebilecek örgütler arasındadır. Çünkü Türkiye, uluslararası ilişkilerinde stratejilerini belirlerken üyesi olduğu NATO ve BM ile üyelik adaylığında olduğu AB'yi dikkate almak durumundadır. Bununla beraber İran da, Türkiye'nin stratejilerinde bu unsurları göz önünde bulunduracağını bildiğinden kendisi de NATO ve AB'yi göz önünde bulunduracaktır. Birleşmiş Milletler, İslam Konferansı Örgütü ve Ekonomik İş birliği Teşkilatı ise iki ülkenin de beraber üye olması dolayısıyla ilişkilerini doğrudan etkileyebilecek örgütlerdendir.

(1) Birleşmiş Milletler

1945 yılında kurulmuş olan Birleşmiş Milletler başta 51 ülkenin üye olup günümüzde üye sayısının 192'ye ulaşmasıyla beraber, dünya hükümeti olmamasına rağmen, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyici en önemli örgüt konumuna ulaşmıştır. Üye devletler Birleşmiş Milletler şartını kabul etmekle beraber, Birleşmiş Milletler'in kararlarını da aynı zamanda kabul etmek durumundadırlar. Uluslararası hukuka göre, artık Birleşmiş Milletler, üye olan tüm devletlere ekonomik ve askeri yaptırım uygulama yetkisine sahip bir kurum olarak kendini göstermektedir. Dünya üzerinde 192 ülkenin örgüte üye olduğu düşünüldüğünde, Birleşmiş Milletler'in kuralları, bir uluslararası hukuk kuralı gibi ortaya çıkmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler'in ana organlarından biri olan Güvenlik Konseyi'nin kararları, yaptırımlar konusunda oldukça önemlidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Hem Türkiye hem de İran'ın üye olduğu Birleşmiş Milletler, Türkiye-İran ilişkilerinde oldukça önem arz etmektedir. Birleşmiş Milletler'in 1957'de kurulmuş olan özerk kuruluşu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı da, örgüt içinde İran nükleer krizi konusunda en önemli aktörlerden birisidir.

İran'ın nükleer krizi BM gündemini meşgul eden ana konulardan biriyken, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın İran'ın nükleer faaliyetleri konusundaki raporları, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına yön vermektedir. Daimi üyelerin veto hakkı, diğer üyelerin ise oy hakkının bulunduğu Güvenlik Konseyi, almış olduğu yaptırım kararlarıyla İran'ı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile denetimi altına almaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, bu yaptırım olanaklarını göz önünde bulundurduğumuzda, BM Şartı Türkiye-İran ilişkilerindeki kuralları belirleyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

(2)NATO

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Bloğu ülkelerine karşı Sovyetler Birliği tarafından kurulmuş olan NATO, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin kitle imha silahları üzerinde dikkatle durarak, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bu tehdidin ortadan kalması sonrasında da yine kitle imha silahlarını odak noktası olarak tutmuştur. Müşterek savunma örgütü olan NATO, ittifak ülkelerinin güvenliğinin korunması yönünde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda kilit bir önem arz etmektedir. Özellikle 4. Maddesinde, "üye ülkelerinden herhangi birine karşı yapılan terörist saldırıya ortak karşılık verileceği" belirtilen NATO ittifakı, özellikle kitle imha silahlarının teröristlerin eline geçmesi sonrası, bunu en büyük güvenlik tehdidi kabul etmektedir.

NATO ittifakının tüm üyelerinin kabul ettiği Nükleer Silahların Yayılmasını Önlenmesi Sözleşmesi'ne uyulması konusunda incelemelerde bulunan NATO, kendi bünyesi içerisinde de Silahların Yayılmasını Önlemede Politik Askeri grup, Silahların Yayılmasını Önlemede Üst Düzeyli Savunma Grubu ve Silahların Yayılmasını Önleme Ortak Komitesi olarak komiteler oluşturmuştur. 1994'te NATO Dışişleri Bakanları "İttifak Kitle İmha Silahlarının Yayılması ile İlgili Politika Çerçevesi"ni yayımlamıştır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve bu yolla batıyla sıkı bağlar içinde olduğu NATO, İran'ın nükleer silahlanmasına olumsuz bakmaktadır. ABD ve İngiltere'nin NATO içinde en etkili üyeler olduğu düşünüldüğünde, İran'a örgüt tarafından yapılabilecek herhangi bir müdahaleye Türkiye'de ittifak kuralları gereği kayıtsız kalamayacaktır.

(3)Avrupa Birliği

Bölgesel bir güç olan Avrupa Birliği, Türkiye ile üyelik müzakerelerine devam ederken, İran ile herhangi bir üyelik durumu söz konusu olmamaktadır. Öncelikle ekonomik amaçlı bir örgüt olarak kurulmuş olan AB, son yıllarda diğer alanlarda kendini göstermek istemektedir. Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası adını verdiği politikalarla beraber dünya siyasetinde de önemli bir güç haline gelmeye çalışmaktadır.

1995 yılında AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde AB-İran Diyalogu başlamıştır ve bu diyalog 1998 yılında "Yoğunlaştırılmış Diyalog" şeklini almıştır. Diyalogda enerji, ticaret iş birliğinden kitle imha silahlarının yayılması ve insan haklarına kadar küresel sorunlar mevcuttur. Bu tarihten itibaren bahsedilen alanlarda geliştirilmeye çalışılan ilişkiler özellikle ekonomik alanda kendini

TASNİF DIŞI

göstermiştir. 2005 yılı rakamlarına göre İran 14,249 milyon Euro ile ithalatının %40,4'ünü AB ülkelerinden yapmakta ve 10,352 milyon Euro ile toplam ihracatının da %24,3'ünü AB'ye yapmaktadır. AB ihtiyaç duyduğu enerjinin yaklaşık %90'ını İran'dan karşılamaktadır. Bu ticari ilişkilerden dolayı AB de İran da birbirleri ile ilişkilerine zarar vermek istememektedirler (Dağcı, 2007). Bu yüzden ABD İran'ın nükleer politikalarına karşı daha sert bir tutum izlerken, İran konuyu diplomasi ile çözmeye çalışmaktadır ve ABD "kötü polis" rolünde iken AB "iyi polis" rolünü oynuyor görünmektedir (İşbilen, 2009).

AB'ye üye olmak için çaba gösteren Türkiye ise, üyelik müzakerelerine devam etmektedir. Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde, AB sınırları İran'a ulaşacaktır. Dolayısıyla hem İran hem de Türkiye, AB ile ilişkilerine zarar vermek istemeyecektir. Fakat AB'nin tutumu her iki ülkeyi de ilgilendireceği için Türkiye-İran ilişkilerini incelerken AB'nin tutumu da bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır.

(4) İslam Konferansı Örgütü

İslam dinini temel alarak, Müslüman toplumların ve devletlerin tek bir çatı altında toplanması amacıyla kurulmuş olan İslam Konferansı Örgütü, siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal ve bilimsel alanlar İslam dayanışmasını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlarla kurulmuş olan İslam Konferansı Örgütü, İran'ın aktif Türkiye'nin de pasif bir şekilde faaliyette bulunduğu bir örgüttür.

Türkiye'nin örgütün konferanslarına katılımı laik devlet olması sebebiyle önemli tartışmalara sebep olmuştur. Türkiye Turgut Özal'ın iktidarlığı dönemine kadar bütün toplantılara aşağı yukarı delege göndermiştir. Türkiye'nin örgüt konferanslarına başbakan düzeyindeki ilk katılımı 1981 yılında, cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk katılımı ise 1984 Kenan Evren döneminde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin laik devlet olmasının yanı sıra, İran gibi İslam hukuku ile yönetilen ülkelerin iş birliği oluşturduğu bu örgüte Türkiye'nin katılımı hala tartışılırken, örgüt İran ile Türkiye arasında bir iş birliği alanı olarak kendini göstermektedir.

(5)Ekonomik İş birliği Teşkilatı (ECO)

Ekonomik İş birliği Teşkilatı, Kalkınma İçin Bölgesel İş birliği Örgütü'nün yeniden yapılanmış biçimi olarak ortaya çıkmış, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Pakistan, Türkiye ve İran belli başlı üyeleri olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Örgüt; 27-29 Ocak 1985'te Tahran'da gerçekleştirilen toplantı sonucu Pakistan-İran ve Türkiye arasında

imzalanan protokol ile meydana çıkmıştır. Ancak; kurucu belge olarak kabul edilen İzmir Anlaşması, 11 Mayıs 1996 tarihinde Aşkabad'da yapılan toplantıda onaylanmıştır (Karluk, 2004, s. 728). Türkiye için, diğer üyelerle kültürel yakınlığı ve bölgesel iş birliği çabaları açısından örgüt önem arz etmektedir. Özellikle, bölgedeki ülkeler ile yapılan ekonomik iş birliğinin, siyasi iş birliğini de geliştireceği düşünülmüş ve örgüt hem Türkiye hem de İran için, Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde nüfuz sağlama açısından rekabet alanı da ortaya çıkarmaktadır. Türkiye ve İran arasındaki siyasal alanda yaşanan sorunlar, örgüt içinde zamanla ekonomik sorunları da beraberinde getirip, iş birliğini zorlaştırmaya başlamıştır (Kazgan, 2002, s. 437-441).

3. BİR OYUN OLARAK 2003 SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ ve OYUNCULARIN STRATEJİLERİ

Türkiye ile İran'ın 2003'ten sonraki ilişkilerinin, 2003 öncesindeki ilişkilere göre daha fazla iş birliği çerçevesinde geçtiğini söyleyebilmemiz için her iki dönemdeki ilişkileri de incelememiz gerekmektedir. Öncelikle ilişkilerin tarihine bakarak, 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerindeki değişimin boyutunu anlayabiliriz.

a. Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Perspektiften Analizi

Türkiye ve İran ilişkilerinin kökeni 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. 1639 yılında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında Kasr-ı Şirin Anlaşması imzalanmış ve aralarındaki 499 kilometrelik sınır bu anlaşmayla çizilmiştir. Böylece sınır komşusu olan iki devletin kimi zaman iş birliği kimi zaman çatışma ile seyreden ilişkiler tarihi başlamıştır. Her iki ülke de Orta Doğu ve Kafkaslar'ın bir bölümünü içine alan bölge olan, Güney Batı Asya olarak adlandırılan bölgede yer almakla beraber, aynı coğrafya da tarihi bağlara sahip olmaktadır.

15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sünnilik resmileşmiştir. Fakat büyük hoşgörü anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, hiçbir şekilde dinsel çatışma içine girip, bir diğer dine veya mezhebe sahip gruplarla ilişkilerini bozmamışlardır. Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörüye rağmen, 16. yüzyılda, Hazar Denizi'nin güneyindeki bir Şii topluluğu tarafından Osmanlı Devleti'nin içindeki bu dinsel uzlaşma bozulmaya başlamıştır. 1500'de bu Şii topluluğu İsmail Safavi önderliğinde Tebriz'i ele geçirmiştir. 1501'de ise İsmail Safevi'nin daha 14 yaşındayken kendini "İran Şahı" ilan ederek, Tebriz'i başkent yapması ile kurulan, daha sonra İran adını alacak olan Safevi Devleti, yarı-göçebe örgütlenme biçimi ile İslamiyet'in Şiilik inancını benimseyerek kurulmuştur. 1506'da tüm İran Platosu'nu, 1510'da da Bağdat'ı ele geçirerek bölgede denetim altına sahip olan Safevi Devleti, Şii propagandası ile

TASNİF DIŞI

bölgede önemsenmesi gereken bir devlet olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırında 1736'ya kadar hükümdarlığını devam ettirmek üzere ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak 12 bin Şamlı, Ustaclı, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak, Karacadağlı gibi Türkmen boyları Safevi Devleti'nde birleşmiştir. Buna karşılık bu yıllarda yerleşik düzene geçen Osmanlı Devleti ise Sünni İslam'ı temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki yerleşik düzene geçme çabasından hoşnut olmayan yarı-göçebe Şiiler tarafından kurulan Safevi Devleti'nin Şii propagandaları yüzünden Osmanlı Devleti'nin içinde de Şii ayaklanmaları başlamıştır. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, bu ayaklanmaları bastırmak üzere ve artık Osmanlı Devleti için bir tehdit niteliğine bürünen Şah İsmail ve devletini etkisiz kılmak üzere büyük bir ordu toplayarak 1514'te Çaldıran'a bir sefer düzenlemiştir (Sander, 2003, s. 123-124). Osmanlı Devleti Sultanı Yavuz Sultan Selim, 20 Mart 1514'te Edirne'den sefer için yola çıkıp, 13 Temmuz 1514'te Osmanlı-Safevi sınırındaki Çaysu'ya varmıştır. Sonunda 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Meydan Muharebesi'ni kazanarak, Tebriz'e geçen Yavuz Sultan Selim, burada dokuz gün kalıp, Yakub Camii'nde namazını kılıp, bin civarındaki bilim ve sanat adamını İstanbul'a göndermiştir. İran tarihinde bu savaşa her ne kadar Şah İsmail'in zaferiyle veya sonuçsuz olarak bittiği şeklinde yer verilmiş olsa da, kendine ve ordusuna çok güvendiği için savaştan bir gün önce sabaha kadar şarap içerek Osmanlı ordusu karşısında zafer kazanacağına inanan Şah İsmail, savaştaki yenilginin ardından kendini toparlayamamış, ruhsal çöküntü yaşamıştır. Hatta bu savaşın ardından kendini eğlenceye, şaraba ve av partilerine veren Şah İsmail on yıl sonra hayatını kaybetmiştir. Tarihe böyle bir çatışma ile giriş yapan Türkiye ve İran ilişkilerinin anlaşmazlığındaki ilk nokta olarak literatürde yerini almıştır (Sakaoğlu, Cevanşir, & Emecen, Temmuz 2010).

Esasında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'nin arasındaki bu anlaşmazlık, doğrudan bir mezhep çatışmasından ziyade, benimsenen mezheplerin yaşam biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Halifeliğin Hz. Ali'den geldiğini düşünen fakat yarı göçebe yaşam tarzını benimseyen Alevilik mezhebi, halifeliğin Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın meşruiyetini de kabul eden Sünnilik mezhebini benimseyen ve onun yaşam biçimi olan yerleşik hayat düzeninde yaşayan Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Safevi Devleti'ni kurmuştur. Osmanlılar yerleşik hayatı benimserken, bu yaşam biçiminden hoşnut olmayan yarı-göçebe Alevi mezhebi, bu yaşam biçiminin gerektirdiği üretim biçimi konusunda da Osmanlı Devleti ile ters düşmekte olup, ortaya çıkan yaşam tarzı uyumsuzluğu çatışmanın temel noktalarını oluşturmuştur. Daha sonra her ne kadar yerleşik düzene geçerek Alevilik mezhebinin yarı-göçebe örgütlenme biçimine, Şiilik mezhebinin yerleşik düzen biçimi benimsenmiş olsa da,

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

iki devlet arasındaki soğukluğun temelleri bu farklılıklarla o dönemden atılmıştır (Oran, 2005,s.205).

(1)1923-1939 Arası Dönem

1923'te Osmanlı Devleti yıkılıp, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda; İran'da Rıza Han iktidar olmuştur. Milliyetçi bir subay olan Rıza Han ile yine bir subay olan Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikadaki çıkarları birbirine denk düşmektedir. Yeni kurulmuş olan ve işgalci devletlerin üzerindeki emellerine karşı dikkatli olmaya çalışan Türkiye ile, İngiltere ve Rusya kontrolüne girmemek için mücadele eden İran, benzer korkularla dış politikalarına yön vermekteydiler. İran ve Türkiye arasındaki ilk resmi ziyaret Haziran 1922'de İran Eğitim Bakanı'nın başkanlığındaki bir heyetin Ankara'yı ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Ardından Türkiye'den bir heyetin Tahran'a gitmesiyle İran, 22 Haziran 1922'de Ankara Hükümeti'ni tanıdığını açıklamıştır. Bu tanımanın ardından her iki devlet de birbirine elçiler tayin etmiş fakat aralarında herhangi bir dostluk anlaşması imzalanmamıştır. Türkiye, İran için model bir ülke konumuna gelmiştir ancak iki ülke arasındaki eskiden kalma Sünni-Şii çatışmasının yarattığı soğukluk hala etkisini korumaktadır. Ayrıca Rıza Han'ın Fars merkezli bir yapı oluşturmaya çalışması, Türkiye'nin Azerbaycan üzerinde etki kurmak isteyebileceğini düşünmesi ve aynı zamanda İngiltere'nin İran üzerindeki baskısından dolayı İran, Türkiye ile dost olup İngiltere'nin tepkisini çekmek istememiştir. Türkiye ise İran'ın İngiltere veya Sovyetler Birliği nüfuzuna girmesinden korkmuş ve iki ülke sınırındaki Kürt aşiretlerinin yaratmış olduğu isyanlar dolayısıyla İran ile hemen bir dostluk kurulamayacağını düşünmeye başlamıştır. Türkiye'de hilafetin kaldırılmasıyla İran'da Türkiye'ye karşı geniş bir muhalefet oluşmuştur. Ancak bu muhalefet rağmen 1926 yılında Şah'ın taç giyme töreninde Atatürk'ün gönderdiği mesajı ve hediyesini ileten Türk pilotlarının gösterileri, İran halkını oldukça etkilemiştir. Buna karşılık 1934 yılında ilk yurtdışı seyahati olan Türkiye'yi ziyarete gelerek yaklaşık bir ayTürkiye'de kalan Rıza Şah'ın bu tutumu ilişkilerin geliştirilmek istendiğini iyi bir örnektir. (Oran, 2005,s.357-364). Rıza Şah'ın Atatürk'e hediye ettiği gösterişli kılıç Anıtkabir'de Atatürk'ün eşyaları arasında saklanmakta ve sergilenmektedir.

Önemli bir sorun haline gelen Kürt isyanları, Türkiye'nin içindeki Kürt grupların İran tarafına geçmeleri ile Türkiye-İran ilişkilerine zarar vermiştir.1639 yılında Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla belirlenen Türkiye-İran sınırı için daha sonra düzenlemeler yapılmış, 1913 yılında İstanbul'da imzalanan son belgenin ise onayı yapılmamıştır. Osmanlı Devleti sona erip yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu için durumdan

TASNİF DIŞI

anlaşmanın uygulanmamasından tedirgin olan Türkiye, sınırda isyan çıkartan Kürt çetelerinin de İran'a geçmesinden oldukça rahatsızdır. 1. Ağrı ve 2. Ağrı isyanlarında bazı subayların esir alınması sonucu İran'a kaçışlarını engellemek isteyen Türkiye'nin ısrarları sonucu 23 Ocak 1932'de çetecilerin kaçış için kullandıkları Küçük Ağrı Dağı Türkiye'ye verilmiştir (Gürkaş, 2007).

Fakat Türkiye'deki Cumhuriyet örneği İran'da o dönemde iktidar olan Rıza Han'ın Türkiye'yi bu konuda ülkesindeki önemli muhalefete rağmen model almasına yol açmıştır. Özellikle 1932'de Kürt aşiretlerinin yol açmış olduğu sınır sorununun çözümünün ardından, 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi' nin Türkiye ziyareti, 1932'de Milletler Cemiyeti adayı olan İran'ın, yine aday olan Türkiye'nin lehine oy kullanması, 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile önemini yitirecek, İran-Irak ve Türkiye arasında 8 Temmuz 1937'de Tahran'da bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olan "Sadabad Paktı"; 1932-1938 yılları arasındaki ikili ilişkilerin, sonraki dönemlerde örneğine rastlanmayacak şekilde iyi gitmesine yol açmıştır. 1938'de Atatürk'ün ölümüyle İran'da bir ay yas ilan edilmiştir. İlişkilerin iyi yönde olan bu gelişimleri 1941'de İran işgal edilip Şah sürgüne gönderilene kadar devam etmiştir (Oran, 2005,s.357-364).

(2) 1939-1945 Arası Dönem

2. Dünya Savaşı ile beraber Türkiye savaş dışı kalmayı başarmış, İran ise savaşın en başından tarafsızlığını açıklamıştır. Hatta Türkiye savaş dışı kalmak için sıraya dizdiği taahhütler arasında 5 Aralık 1932'de İran ile imzaladığı Dostluk Anlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İş birliği Anlaşması'ndan dolayı saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdünde bulunduğunu ve 8 Temmuz 1937'de imzalamış olduğu Sadabat Paktı ile içişlerine karışmama, sınırların dokunulmazlığına saygı ve saldırmazlık taahhüdü verdiğini belirtmiştir (Oran, 2005). İran, Türkiye'ye yakınlaşsa da, İngiltere ile Rusya'nın İran'ı 1941 yılında işgali ilişkileri sekteye uğratmıştır. Böylece Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler yaklaşık olarak 1947'ye kadar fiilen donmuş görünmektedir.

(3) 1945-1979 Arası Dönem

1941-1947 yılları arasında fiilen donmuş olan Türkiye-İran ilişkileri, daha sonra SSCB karşısında her ikisinin de Batı eksenli bir politika tercih etmeleri nedeniyle, 1951'de İran'da Muhammed Musaddık iktidara gelinceye kadar normal bir seyirde devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği'nden tehdit

TASNİF DIŞI

algılayan Türkiye, İran'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Tahran Hükümetinin Sovyetler'in etkisinden kurtulması için destek vermeye gayret etmiştir. İki kutuplu olarak ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye ve İran bu Sovyet tehdidi yüzünden Batı bloğunda yer alarak Muhammed Musaddık iktidara gelinceye dek beraber hareket etmişlerdir (Oran, 2005). Başta ABD'ye karşı olmak üzere, Batı karşıtlığı üzerine kurulu bir milliyetçilikle İran'da iktidara gelmiş olan Muhammed Musaddık'ın, petrolü de millileştirmesi Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloğunda yer alan Türkiye, İran'daki Muhammed Musaddık'ın uygulamış olduğu politikaların Sovyetler Birliği'ne nüfuz sağladığını düşündüğü için İran hakkında kuşku duymaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde İran'a karşı yapılan petrol ambargosuna destek verirken, İran da Türkiye'yi "emperyalizmin gönüllü maşası" olmakla itham etmiştir (Oran, 2005,s.648-650).

İran'da 1953 yılında Muhammed Musaddık hükümetinin düşmesiyle beraber Türkiye ile ilişkiler tekrar iyileşerek, komünizm ve Arap Milliyetçiliği karşısında Batı ekseninde beraber yer almaya başlamışlardır. 1955'te İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı kurulmuş ve 1958'de Irak'ın pakttan çekilmesiyle Bağdat Paktı'nın devamı olan ve 18 Ağustos 1959'da her iki ülkenin de üye olduğu merkezi Ankara olmak üzere Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) kurulmuştur. 1956 yılında iki ülke arasında yapılan Ticaret Anlaşması ile ekonomik ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır. İran'da sel felaketinin ardından Türkiye'nin İran'a yardımı ile iki ülke aralarındaki ticareti geliştirmek üzere 13 Ekim 1956 tarihinde Tahran'da Ticaret Anlaşması'nı imzalamışlar ve bu anlaşmayla ekonomik yakınlaşma da gerçekleşmeye başlamıştır (Yıldırım,2009). Fakat Batı ittifakı içerisinde yer almalarına rağmen, 1960'lı yıllarda iki devlet arasındaki ilişkiler yine de çok olumlu seyretmemiştir. Türkiye, 1964 Johnson Mektubu karşısında Batı ittifakı içinde olmasına rağmen Kıbrıs meselesinde kendini yalnız hissetmiş ve Sovyetler Birliği'ni Batıya karşı denge olarak almaya girişmiştir. Ardından İran'ın, Kuzey Irak'taki muhalif Kürt gruplarını Bağdat'a karşı desteklemesi ve İran'ın bunu, Kürtleri de Fars olarak gördüğü için yapmasının, Türkiye tarafından bölge istikrarı için tehlikeli görülmesi, o dönemdeki ilişkileri bozan sebeplerden bir diğeridir. Bununla beraber İran'ın Irak ile ilişkileri kötüye giderken, Türkiye'nin Irak'taki Kürtleri kontrol edebilmek amacıyla Irak ile ilişkilerini geliştirmesi İran'ın Türkiye'den kuşku duymasına yol açmıştır. Türkiye'deki darbe sonrası Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay iki ülke arasındaki kuşkuları gidermek amacıyla ilk yurtdışı seyahatini İran'a gerçekleştirmiştir. Mayıs 1967'de de Süleyman Demirel İran'a bir seyahat gerçekleştirmiş ve bu gezi esnasında Türkiye'nin İran'a karşı iyi niyetli olduğunu

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

belirtmiştir. Oysa, ABD'nin Avrasya karşısındaki ilk savunma silahları İran'da kurulmuş ve Nixon Doktrini'yle beraber İran'ın Basra Körfezi'nde, başat güç olarak bir nüfuz alanı kurulmaya başlanmıştır. İran'ın bölgede nüfuz alanını geliştirirken Türkiye'nin ise ABD'nin silah ambargosuyla beraber ekonomisinin de gittikçe kötüleşmesi ve eski nüfuzunu bölgede yitirmeye başlaması Türkiye'nin karşısında İran'ı avantajlı duruma getirmiştir. Bu durum Türkiye'yi gittikçe rahatsız etmeye başlamıştır. Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekâtıyla beraber Batı ile gittikçe kötüleşen ilişkilerine karşı, Orta Doğu ve Arap ülkeleri ile iş birliğine girişme isteğine karşın, kendisinin ekonomik sıkıntı içindeyken İran'ın zenginliği artıp bölgede bir güç olarak çıkma isteği Türkiye'yi daha çok endişelendirmiştir (Gürkaş, 2007).

İlişkilerde kuşkuya neden olan bir diğer sebep ise, İran'ın Türkiye'nin NATO'ya CENTO'dan daha çok önem verdiğini düşünmesidir. Bu düşünceler ışığında İran ile Türkiye bir çok görüşme gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin NATO komutasında olduğu için CENTO'ya askeri desteği sağlayamayacağını söylemesi üzerine, CENTO'nun askeri alanlardaki görüşmeleri arka plana atılmıştır. Fakat CENTO'nun ekonomik boyutu devam etmiştir. Ekonomik alandaki işbirliklerini geliştirmek için Türkiye-Pakistan ve İran'dan oluşan bu üç ülke 21 Temmuz 1964'te İstanbul'da, merkezi Tahran olmak üzere, RCD (Regional Co-operation and Development; Kalkınma İçin Bölgesel İş birliği) Örgütü'nü kurmuşlardır. Ancak bu örgüt de ikili arasındaki ilişkileri geliştirmede pek bir işleve sahip olamamıştır.

(4) 1979-1989 Arası Dönemi

1979'da İran'ın cumhuriyet rejimine geçmesinden, Türkiye her ne kadar memnun kalarak iki gün içinde yeni rejimi tanıdığını açıklasa da, bu tarihten sonra da yine ikili ilişkiler iş birliği içerisinde devam etmemiştir (Oran, 2005,s.801-807). Bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerine özellikle iki konu başlığı damgasını vurmaya başlamıştır. Bunlardan biri, İslamcı Hareket ile beraber Devrim ihracı düşüncesi; diğeri ise Kürt milliyetçiliğidir. Bu sebepler, Türkiye'yi İran'a karşı temkinli davranmaya itmiştir.

1980 yılında ABD ile İran arasında yaşanan 444 gün süren Rehineler Krizi için batı bloğunda yer alan Türkiye'deki Demirel hükümetinin, olayı "insanlık dışı bir olay" olarak nitelemesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin yıllar sürecektir gerginleşmesi başlamıştır. Ardından 1980 ile 1988 yılları arasındaki İran-ABD'nin Irak müdahalesi'nde Türkiye, tarafsızlığını açıklamış ve bu tavrını savaş sonuna kadar

TASNİF DIŞI

sürdürmüştür. Ancak savaş sonrasında İran'ın Türkiye'deki İranlı rejim muhaliflerini kaçırmak istemesi, ABD'nin Körfez Savaşı sonrası Türkiye sınırına yerleştirmiş olduğu Çekiç Güç'ün İran'ı rahatsız etmesi ve bunun üzerine İran'ın bölücü terör örgütü PKK'ya destek vermesi, İran-Türkiye ilişkilerini zedelemiştir. Ardından Türkiye'deki siyasi cinayetlerde İran'ın rejim ihracı düşüncesiyle yer aldığı düşünülmesi, Yukarı Karabağ konusunda İran'ın Ermenistan'a destek vermesi ve her iki devletin de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bölgede nüfuz sağlama rekabeti, Türkiye ve İran ilişkilerini defalarca gerginlik noktasına getirmiştir (Oran, 2005,s.801-807). 1984 sonrası bölücü terör örgütü ile uğraşmaya başlayan Türkiye'nin, Kuzey Irak'ta yaptığı operasyonlar İran ile aralarının bozulmasına yol açmıştır.

(5)1989-1997 Arası Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Soğuk Savaş'ın bitmesi bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen en önemli olay olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler'in yıkılmasıyla beraber doğu-batı ekseninin eski önemini kaybetmesi sonrası, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'nun öneminin artmasıyla Türkiye bölgede merkez niteliğine bürünmeye başlamış ve önemi artmıştır.

Türkiye'nin bölgede öneminin artmasıyla beraber, o zamana kadar bölgede hakim güç olma yolunda ilerleyen İran, Türkiye'yi rakip olarak görmeye başlamış ve çok geçmeden iki ülke arasında bölgede nüfuz kurma rekabeti kendini göstermiştir. İlk olarak bu rekabet Orta Asya bölgesinde ekonomik ve siyasi rekabet olarak kendini göstermiştir. İran, Türkiye'nin Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirip yakınlaşması üzerine Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın yanı sıra İsrail ile de yakın ilişkiler içine giren Türkiye'nin bu tavır karşısında İran da Suriye ile ilişkilerine önem vermiştir. Dönemde özellikle bölgedeki nüfuz kurma rekabeti iki ülke arasındaki güvensizliği üst sınırlara taşımıştır.

Her iki ülke de Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda aynı fikri benimsiyor olsalar da, ABD'nin fiilen olmasa da bölgede sürekli varlığını hissettirmesinin Türkiye yüzünden olduğunu düşünen İran, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasını önlemek için Suriye ve Türkiye ile anlaşmalar da yapmıştır. Fakat her iki ülke de Kuzey Irak'taki Kürt gruplarını kendi denetimleri elinde tutmak istemişlerdir, İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bölücü terör örgütü PKK'ya karşı yaptığı operasyonlardan rahatsızlık duyarken, Türkiye ise İran'ın kendisine karşı olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nü engellemesi için bölücü terör örgütü PKK'ya destek verdiğinden

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

şüphelenmiştir. İran bu durumu inkâr etse de, bölücü grupların Türkiye ve İran arasındaki bu durumu kullanması iki ülkenin arasını bozmaya yetmiştir.

Bu dönem içinde gerilimin üst sınırlarına ulaşan ilişkilerde büyükelçiliklerin karşılıklı çekilmesine kadar ilerlemiştir. Özellikle Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Askeri Eğitim ve İş birliği Anlaşması ve İsrail'in Lübnan'daki Hizbullah Örgütü'ne yönelik askeri operasyon İran'ı oldukça rahatsız etmiştir. 1997'de Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı Zirvesi'nde İran'ın baskısıyla Türkiye'nin İsrail ile olan yakın ilişkilerinin kınanması sonucu Süleyman Demirel zirveyi erkenden terk etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye'deki 1995 yılı seçimlerinde muhafazakar olarak bilinen Refah Partisi'nin seçimlerden birincilikle çıkması ile radikal İslamcılarının güçlenmesi, Refah Partisi genel başkanı Necmettin Erbakan'ın ilk ziyaretini İran'a yapması gözleri Türkiye'den de İran'a çevirmiştir.

(6)1997-2003 Arası Dönem

Bilindiği gibi İran'da bu dönemde Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasıyla beraber, Hatemi uluslararası politikada İran'dan yana tansiyonu düşürmeye ve medeniyetler diyalogunu uygulamaya yönelmiştir. İran diğer ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken önceliği de komşu ülkeleriyle ilişkilerine vermiştir. Türkiye tarafından İran'ın bu politikaları olumlu karşılanmış ve 1998 Mart ayında geri çekilen elçileri tekrar göndermiştir.

Fakat Türkiye'deki Nisan 1999 seçimlerinin ardından türbanlı milletvekili Merve Kavakçı'nın türbanla meclise gelmesiyle Türkiye'de yaşanan karışıklığa rağmen İran'ın Merve Kavakçı'ya destek vermesi, İran'daki 1999 Temmuz Olayları, 2000 yılında İran Dışişleri Bakanının Türkiye'de olduğu sırada başlatılan "Hizbullah Operasyonu" ve "Umut Operasyonları" İran'ın Türkiye'deki İslam hareketlerini desteklediği inancını kuvvetlendirmiş ve iki ülke arasında yeniden bir gerginliğe sebep olmuştur. Yaşanan gerginlik 2000 Haziran ayındaki Türkiye cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İran'ın başkenti Tahran'daki Ekonomik İş birliği Örgütü Zirvesi'ne katılmamasıyla beraber kriz noktasına gelmiştir (Gürkaş, 2007).

1999 yılında bölücü terör örgütü PKK'nın lideri kabul edilen Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla beraber Türkiye'deki terörist faaliyetlerini arttıran PKK militanlarının Türkiye'ye İran'dan geçiş yapmaya çalışması ilişkilerde bir diğer gerginlik noktasıdır.

2003'e kadar Türkiye-İran ilişkilerinin incelenmesi, 2003 sonrası ilişkilerin temelinde var olanları anlamaya yardımcı olma niteliğindedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye ve İran ilişkilerinin 2003 yılı öncesi döneminde rekabeti ve akabinde çatışmayı oluşturan birçok unsurun var olduğu görülmekte, bu yüzden ilişkilerin tarihsel süreç içinde hiçbir zaman fedakârlık göstererek iş birliği içinde olmadığı görülmektedir.

b.2003 Sonrası Türkiye-İran İlişkileri

2003 Sonrası Türkiye ve İran ilişkilerinin Oyun Teorisi yaklaşımıyla analiz edilebilmesi için temel unsurlardan biri olan oyuncuların stratejilerini de bilmemiz gerekmektedir. 2003 sonrasında birer oyuncu olarak Türkiye ve İran'ın birbirleriyle olan ilişkilerinde oynayıp oynamadığı fark etmeden, oynayabileceği her hareket onların stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda her iki oyuncunun da birbirleriyle olan ilişkilerini bir oyun olarak belirlerken, birbirlerine karşı mümkün olan davranışlarını strateji olarak gösterebiliriz. 2003'ten günümüz tarihi olan 2011 yılına dek olan davranışların tümünü ortak olarak değerlendirebilmemiz için öncelikle her bir alan ve durumdaki stratejilerini bilmemiz gerekmektedir. Bu yüzden, iki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik ilişkiler ve güvenlik ve siyasi yönlü ilişkiler olarak ikiye ayrılarak incelenecek, iki ülke arasındaki mevcut ticaretin büyük artış göstermesi sebebiyle ekonomik ilişkiler, ilişkilerin yönlendirici olarak öncelikle değerlendirilecektir.

(1)Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile İran arasında 2003 yılında 2.394.469 milyar dolar dış ticaret hacmi, 2009 yılında 5,42 milyar dolara, 2010 yılında ise 2009 yılı oranla yaklaşık %96 oranında artarak 10,6 milyara yükselmiştir. Bu rakamların yanı sıra kısa zaman içinde mevcut ticaret hacminin 20 milyar dolara ve 5 yıl içerisinde de 30 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

TASNİF DIŞI

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2000	235.784	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.535	839.800	1.200.336	-479.264
2002	333.962	920.971	1.254.934	-587.009
2003	533.786	1.860.682	2.394.469	-1.326.896
2004	813.031	1.962.058	2.775.090	-1.149.027
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.901	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.759	8.199.689	10.229.448	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.985	5.430.849	-1.381.122
2010	3.042.957	7.644.782	10.687.739	-4.601.825

Tablo 10: Türkiye-İran İkili Ticaret İstatistikleri (000\$)

Türkiye ile İran arasındaki dış ticarete Türkiye'den İran'a başlıca ihracat malları kazan, makine ve cihazlar, aletler, motorlu kara taşıtları, traktör, tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler, demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar olarak sıralanmaktadır. İran'dan Türkiye'ye ihrac edilen mallara bakıldığında ise, %90'lık bölümü petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

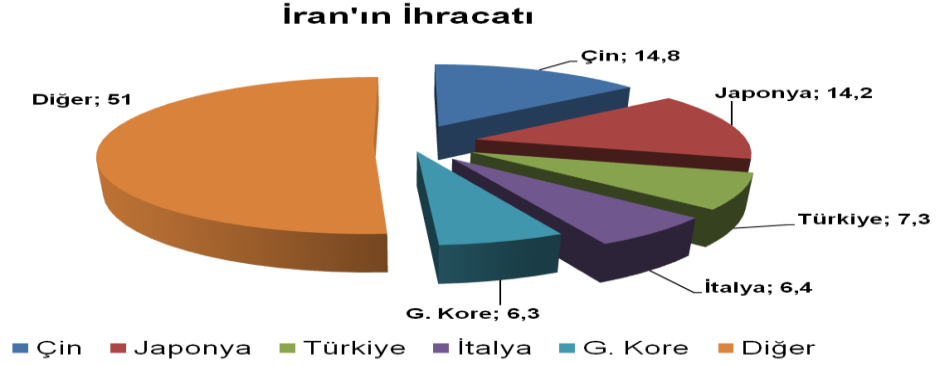
Ekonomik ve ticari ilişkiler kapsamında son dönemde;

- Türkiye-İran Sınır İlleri Ekonomik İş birliği 3. Toplantısı (27-28 Ekim 2010 - Urumiye)
- Türkiye-İran İş Forumu (16 Eylül 2010 – İstanbul),
- Turizm Ortak Teknik Komitesi Toplantısı (5-9 Şubat 2010 – Tahran),
- Türkiye - İran Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) 21. Dönem Toplantısı (1-3 Şubat 2010 – Ankara),
- Türk-İran İş Konseyi 9. Ortak Toplantısı (5-6 Ekim 2009 – İstanbul),
- Sınır Ticareti Ortak Komite 6. Toplantısı (15-18 Temmuz 2009 – Van),
- Türkiye – İran Ortak Ticaret Komitesi Toplantısı (25-27 Nisan 2009 – Ankara)
- Karma Ulaştırma Komisyonu'nun (KUK) 6. Toplantısı (28 Şubat-1 Mart 2009 – Tahran) gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

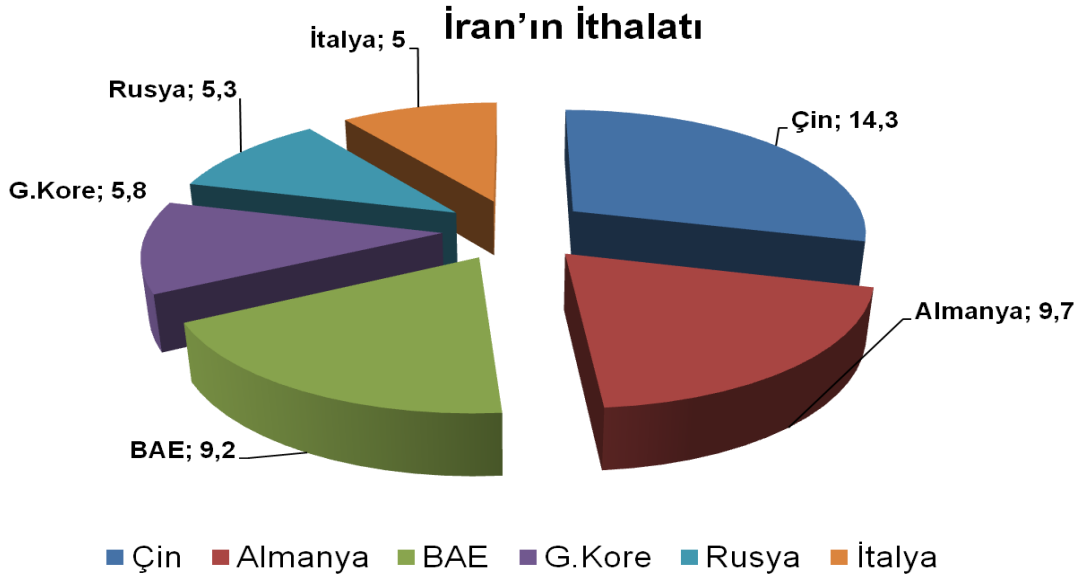
Türkiye ve İran ilişkilerinde büyük önemi olan ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilere de yön verebilmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler karşılıklı bağımlılık yaratmakta ve siyasi ilişkilerdeki gerilimlerde ekonomik ilişkiler devreye girebilmektedir. Sınır komşusu olan Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkilerinin fazla olmasında muhakkak ki bu özelliği etkilidir. Bunun yanı sıra her iki ülkenin de coğrafi

TASNİF DIŞI

konumu, ortak dil kullanabilmeleri ekonomik ve ticari ilişkilerinde her ikisi için de önem arz etmektedir. Çünkü İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya ticaretinde önemli bir konuma sahipken, Türkiye'de İran'ın batıya olan ticaretinde önemli bir coğrafi konuma sahiptir.

Grafik 1a: İran'ın Ükelere İhracat Yüzdeleri

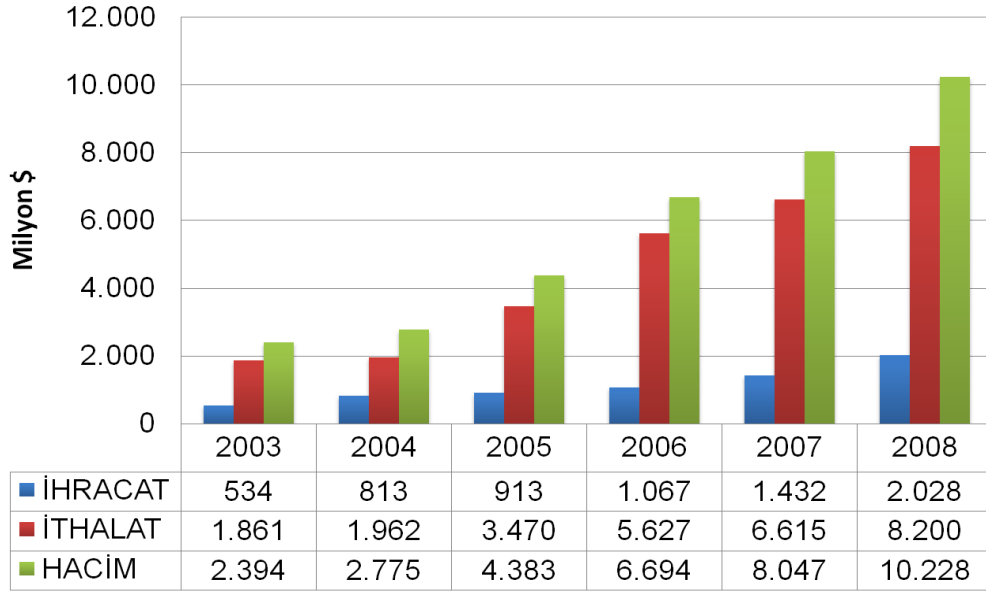

Grafik 1b: İran'ın ülkelere ithalat yüzdeleri

Türkiye'den olan ithalata baktığımızda ise büyük ithalatlar arasında Türkiye yer almamasına rağmen, Almanya ve İtalya'dan olan ithalatlardaki geçişlerde Türkiye'nin transit geçiş için önemli olduğunu söyleyebiliriz.

İran ile Türkiye arasında 2003 yılında 533.786 bin dolar olan ihracat, 2010 yılında 3.042.969 bin Dolara yükselmiştir. Aynı şekilde iki ülke arasındaki ithalat 1.860.683 bin dolardan 7.644.781 bin dolara yükselme göstermiş olup, dış ticaret hacmi 2003'ten 2010'a kadar, 2.394.469 bin dolardan 5.430.654 bin dolar seviyelerine gelmiş bulunmaktadır.

TASNİF DIŞI

İRAN İLE DİŞ TİCARETİN GELİŞİMİ**Grafik 1c: İran-Türkiye Dış Ticaret**

Türkiye-İran arasındaki ekonomik ilişkilerinde, yatırımlar konusunda bazı uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlıklardan biri Humeyni Havaalanı ihalesini alan Tepe-Akfen-Venture (TAV) konsorsiyumu ve GSM ihalesini kazanan Turkcell şirketlerinin yatırımlarıdır. Bu yatırımlardan ortaya çıkan sorunlar, siyasi sorunlar ve İran'daki reformcu-muhafazakâr kitlelerin uyuşmazlıklarından dolayı çözülmekte zorlanmaktadır. Tahran'da bulunan İran Uluslararası İmam Humeyni Havaalanının ilk terminali için 15 milyon dolarlık yatırım karşılığı İran hükümeti ile anlaşmaya varılmış, ikinci terminal için de 193 milyon dolarlık bir yatırım anlaşması yapılarak, havaalanının işletmesi de bu şirkete verilmiştir. Fakat TAV şirketinin İsrail ile ilişkisi olduğunu yönündeki düşünceleri yüzünden ulusal güvenliklerine zarar verileceğini düşünen Devrim Muhafızları Havaalanı'nın 8 Mayıs 2004'teki açılışında, havaalanını kapatarak yetkilileri dışarı çıkarmışlardır. Diğer bir yatırımlar sorunu olan konu ise Turkcell şirketi ile ilgilidir. İran'daki GSM pazarına girerek, ikinci operatör olma ihalesini kazanan Turkcell, "İrancell" adında hisselerin büyük çoğunluğu kendinde olacak şekilde bir operatör kurmak istemiştir. Bu anlaşma İran'da ilk kez cep telefonunun özelleştirilmesi demektir. Fakat devrimden sonraki en büyük yabancı yatırım olacak olan 300 milyon Euro lisans bedelli olan bu projeye muhafazakârlar karşı çıkmaktadır. Proje gereği İran'ın vergi ve diğer ayarlamaları yapması gerekirken 2004 yılında İran meclis seçimleri sonrası muhafazakârların fazla olduğu Meclis Araştırma Merkezi, Turkcell ve TAV şirketleriyle yapılan anlaşmaların milli çıkarlara aykırı olduğu ve bu durumun ulusal güvenliğe zarar

TASNİF DIŞI

verebileceğini açıklamıştır. Bildiriyle beraber meclis tarafından bir yasa çıkarılarak, yasanın onaylandığı tarihten sonra uçak seferleri hizmetleri, havaalanı hizmetleri ve ortak anlaşmaların imzalanması ile posta ve telekomünikasyon faaliyetleriyle ilgili olarak %49'dan fazla hissesi yabancılara ait olan şirketlerle anlaşma yapmadan önce meclisin onayını almak gerekmektedir. İran'daki reformcu kesim yasaya karşı çıkmış olsa da yasa 28 Eylül 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi bu olay üzerine Türkiye ziyaretini iptal etmek zorunda kalmıştır (Gürkaş, 2007). Meclisteki bir düzenleme sonrası bu Türk Şirketlerinin ve yatırımlarının İstihbarat Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi tarafından takibi kabul edilerek, İran Ulaştırma Bakanlığı'nın TAV'ın faiziyle 15,5 milyon dolar masraflarını ödeyip, havaalanını işletmeye açmaları yönünde iki yerel firmaya talimat vermesiyle havaalanı sorunu sonlandırılmış, Turkcell konusunda ise İran Ticaret Bakanı Muhammed Şeriatmedari danışma meclisinin konuya olumlu baktığını ve Turkcell'in payının %49'a düşürülerek anlaşmaya varılabileceğini belirtmiştir. Bu sorunlar arasında 2004 Mayıs ayında İran'ı ziyarete giden Türkiye Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, İran Ticaret Bakanı ile görüşerek, iki ülke arasındaki ulaştırma alanındaki çalışmaların artırılıp, ticaret hacminin de 10 milyar dolar seviyesini çıkılmasının hedeflendiğini belirtmiştir. İran'da yatırım yapmaya çalışan Türk şirketleri İran'ın milli ekonomisi ve güvenlik kaygıları nedeniyle bu tip zorluklarla karşılaşmaktadır (Gürkaş, 2007). Turkcell, İran'ın ikinci GSM operatörü olmak için %49'luk payı olmasını öngören anlaşmayı imzalamış olsa da, İrancell ile Turkcell'in birbirini lisans ücretini ödememekle suçlamasından dolayı konuyu yargıya taşıyacağını iletmiştir. 2006 Nisan ayında düzenlenen Ekonomik İş birliği Teşkilatı'nın Tahran'daki toplantısında Türkiye Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Turkcell'in İran'da yaşadığı mağduriyeti gündeme getirmiş ve bakanın konuyla ilgilenmesini rica etmiş olsa da, "Turkcell ve TAV konuları, iki ülke arasındaki mevcut iş birliğini olumsuz yönde etkileyen iki örnek olarak önümüzde duruyor. Halbuki, bu iki küçük mesele, Türkiye-İran arasındaki köklü ilişkilere hanel getirmemeli, bunlar küçük meseleler, bunları aşabileceğimizi düşünüyorum. Bu işlerin açıklığa kavuşturulması Türkiye-İran ilişkilerinin çok daha hızlı geliştirecektir. Bu konuların dostane bir şekilde karşılıklı anlayışla çözülebileceğini düşünüyorum" diyerek, Turkcell ve TAV konusunu iki ülke arasında acilen ortadan kaldırılması gereken bir cenaze olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (Hürriyet, 2006). Bakanın bu açıklaması, Turkcell ve TAV'ın İran'da yaşamış olduğu sıkıntıya dayanarak Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerine zarar vermek istemediğinin önemli bir göstergesidir.

TASNİF DIŞI

İran ve Türkiye arasında 2003 yılından sonra 13.12.2007 tarihinde Ortak Ticaret Komitesi III. Dönem Toplantısı, 17.11.2008 tarihinde Enerji Mutabakat Zaptı, 26.11.2008 tarihinde Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı, 27.04.2009 tarihinde Türkiye-İran 4. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı, 22.11.2009 tarihinde Özel Temsilciler Tarafından İmzalanan Deklarasyon, 03.02.2010 tarihinde Türkiye-İran 21. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı ve 06.02.2011 tarihinde ise Türkiye-İran 22. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.

SITC	ÜRÜN GRUBU	2009	2010	Değişim (%)
67	DEMİR VE ÇELİK	238.157.836	571.270.336	139,8
65	TEKSTİL ELYAFI VE MAMULLERİ	234.335.057	277.117.473	18,2
33	TAŞKÖMÜRÜ KATRANI VE HAM PETROLDEN ÜRÜNLER	3.828.972	176.151.104	4500,4
63	MANTAR VE AĞAÇ MAMULLERİ	143.555.652	170.303.091	18,6
77	ELEKTRİKLİ MAKİNA VE CİHAZLAR	142.597.170	165.328.813	15,9
74	DEĞİŞİK SANAYİ KOLLARINDA KULLANILAN MAKİNA VE CİHAZLAR	110.135.327	154.360.250	40,1
72	BELİRLİ SANAYİ KOLLARINDA KULLANILAN MAKİNA VE CİHAZLAR	83.714.899	146.173.892	74,6
78	KARA ULAŞIM ARAÇLARI	95.568.088	135.224.663	41,5
69	METALLERDEN NİHAİ ÜRÜNLER	98.669.631	134.147.226	35,9
82	MOBİLYALAR	73.757.983	91.074.682	23,4
	LİSTE TOPLAMI	1.224.320.615	2.021.151.530	65,11
	GENEL TOPLAM	2.024.863.314	3.042.968.860	50,3

Tablo 11: Türkiye'nin İran'a İhracatındaki Başlıca Ürünler (2009-2010/Dolar)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin İran'a olan İhracatında Demir ve çelik en çok ihrac edilen ürünler olmakla beraber, tekstil elyafı ve ham petrolden ürünler Türkiye'nin ihracatında ikinci sırada yer almaktadır. Bu ürünleri mantar ve ağaç mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar, değişik sanayi kollarında kullanılan makine ve cihazlar, belirli sanayi kollarında kullanılan makine ve cihazlar, kara ulaşım araçları, metallerden nihai ürünler ve mobilyalar izlemektedir. 2010 yılında Türkiye'nin İran'a toplam 3.042.968.860 dolar ihracatı gerçeklemiştir.

Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalata baktığımızda ise, yine ilk sırayı demir ve çelik, ikinci sırayı ise tekstil elyafı ve mamulleri almaktadır. Taşkömürü katranı ve ham petrolden ürünler, mantar ve ağaç mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar, değişik sanayi kollarında ve belirli sanayi kollarında kullanılan makine ve cihazlar, kara ulaşım araçları, metallerden nihai ürünler ve mobilyalar takip eden ithalat ürünleridir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

TASNİF DIŞI

Ülkelerimiz arasındaki ticari ilişkiler son dönemde önemli bir gelişme eğilimi göstermiştir. 2003 yılında 2,4 milyar dolar olan ikili ticaret hacmimiz, 2008 yılı itibarıyla 10,3 milyar doları geçmiştir. 2008 yılında ihracatımız 2,1 milyar dolar, ithalatımız ise 8,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1983 yılından itibaren İran'da Türk müteahhitleri de çalışmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda herhangi bir projede yer almasalar da, 2004 yılı sonrasında İran'a inşaat alanında girişen Türk müteahhit ve şirket sayısı artmıştır. 2011 yılına kadar İran'da Türk müteahhitleri tarafından 532 milyon dolar değerinde olan 22 projeye girilmiştir. 2004 yılına kadar 83,5 milyon dolar değerinde seyreden projeler, 2004 yılında 77 milyon dolar, 2005'te 40 milyon dolar, 2006'da 215 milyon dolar ve 2007 yılında ise 17 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise 100 milyon dolar değerinde bir proje üstlenilerek inşaat sektörüne Türk müteahhitlerin girişimi artmıştır. 2008 yılında İran Büyükelçiliği Ekonomi Müsteşarı Ahmad Noorani, her yıl yaptıkları 12 milyar dolarlık altyapı ihaleleri için "Her yıl ayrılan bu miktarın yüzde 80'ini Türk şirketleri rahatlıkla alabilir. Türklere öncelik tanıyacağız" açıklamasıyla Türk müteahhitleri ve iş adamlarını İran'da yatırıma davet ederek, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine istekli olduğunu göstermiştir (Hürriyet, 2008).

Ayrıca, 11 Mart 2008'de Tahran'da gerçekleştirilen Türk-İran İş Konseyi VI. Ortak Toplantısı'nda her iki taraf da iki ülke arasında bir tahkim heyeti kurulması yönünde niyet beyan etmişlerdir. Öte yandan, söz konusu Konsey vesilesiyle İran Ticaret Bakanı Mesut Mirkezami ise Türkiye ve İran'ın ortak bir banka kurması önerisinde bulunmuştur.

Türkiye'yi ziyaret eden İranlı turist sayısı son yıllarda artış eğilimindedir. 2009 yılında ülkemizi ziyaret eden İranlı turist sayısı 1.383.261 olarak tespit edilmiştir. 2010 yılında ise bu rakam 1.885.097'ye yükselmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Ekonomik ilişkilerin en büyük payını oluşturan enerji sektörüne bakıldığında Türkiye-İran arasındaki iş birliğinin temellerinden birini oluşturan faktör de enerji alanındaki iş birliği olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin artan enerji ihtiyacı ve İran'ın ikinci büyük doğal gaz rezervlerine sahip olması her iki tarafı da kazan kazan niteliği gösteren bir oyun olarak her iki tarafında kazanacağı bir iş birliğini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, batıya bağlılığı enerji iş birliği konusunda da Türkiye'yi İran ile ilişkilerinde ikilemlere götürmektedir.

TASNİF DIŞI

2003 sonrası Türkiye ve İran'ın enerji temelli ilişkilerine bakarken, her iki ülkenin de enerji politikalarını ve önceliklerini değerlendirmemiz gerekmektedir. Öncelikle Türkiye'nin enerji alanındaki politikalarını düzenlerken göz önünde bulundurduğu temel hedeflerine değinecek olursak, bu hedefleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- İçeride artan enerji talebini sürdürülebilir bir şekilde karşılamak,
- Tek bir kaynağa bağımlı olmamak için arz çeşitlendirmesini sağlamak,
- Enerji güvenliğini sağlamak,
- Ülkenin stratejik ve jeopolitik önemini arttıracakı mantığından hareketle doğu ve batı arasında enerji koridoru haline gelmek.

Türkiye ile İran arasında enerji alanında özellikle doğal gaz ticareti hakimdir. Bu doğal gaz ticaretinin temeli 1995 yılında iki ülke arasında imzalanan doğal gaz satış mutabakatıyla atılmıştır. 8 Ağustos 1996 yılında imzalanan "NIGC-İran ile Doğal gaz Alım ve Satım Anlaşması" sonucu bir doğal gaz boru hattı inşa edilmesi amaçlanmış ve İran'dan Türkiye'ye 2007 yılında yıllık 10 milyar metreküpe çıkarılmak üzere, yıllık 3 milyar metreküp doğal gaz gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 2001 yılında başlaması öngörülen bu anlaşma 25 yıllığına imzalanmıştır. Her iki ülke de bu anlaşmaya göre kendi ülkeleri üzerinden geçecek boru hattını kendisi inşa edecekti. Bu anlaşmayla beraber Aralık 2001 tarihinde doğal gaz gönderimi başlamıştır.

1995 yılındaki bu anlaşmanın ardından 13 Temmuz 2007 tarihinde, İran ve Türkmen doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda doğal gaz mutabakatı imzalanmıştır. Bu mutabakata göre İran'ın 14 milyon metreküp rezerve sahip olan Güney Pars bölgesindeki doğal gaz sahalarından üçünü "ihalesiz" olarak Türkiye'ye verecek ve Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı bu alanı geliştirmek üzere yatırımlar yapacaktır. 20 milyar metreküp doğal gaz üretilmesi planlanan doğal gazda İran'ın payına düşen kısmın verilmesinin ardından Türkiye'nin kullanabilmesi üzerine Ceyhan Limanı'na getirilmesi, kalan kısmı da Nabucco olarak adlandırılan Türkiye Avrupa Birliği Doğal gaz Hattı ile Avrupa'ya götürülmesi düşünülmektedir. 2007 yılında imzalanan mutabakatın bir yıl içinde anlaşmasının imzalanması planlanırken, müzakerelerin devam etmesine rağmen imzalanamamıştır. ABD'nin bu anlaşmaya olan tepkisi anlaşmanın imzalanamamasının temel etkenlerinden biriyken, yetkililer anlaşmanın teknik nedenlerden ötürü imzalanamadığı konusunda açıklama yapmışlardır. Bu teknik

TASNİF DIŞI

nedenlerden bir tanesi fiyat meselesi bir diğeri de İran'ın mücbir sebeplerle doğal gaz gönderiminin kesilebileceği maddesini anlaşmada yer vermek istemesi ve Türkiye'nin bunu kabul etmemesidir. Bu anlaşmazlıkların yanı sıra Türkiye'nin yaklaşık 12 milyar dolarlık bir yatırım yapması, 1800 km uzunluğundaki bir boru hattının döşenmesi, İran'dan gelecek olan gazın başka ülkelere ihraç edilmemesi ve anlaşma süresinin 2023 yılına kadar olup, sürenin bitiminde tekrar gözden geçirilmesi, her iki tarafın da mutabık olduğu konulardır. 14 Ağustos 2008 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad Türkiye'yi ziyaret etmiş fakat yine de anlaşma imzalanmamıştır. Anlaşmanın imzalanmamasında ABD'nin baskısı olduğu yönündeki söylentilere Türkiye Enerji Bakanı Hilmi Güler "Biz bağımsız bir ülkeyiz. Ülkemizin çıkarlarını korumak zorundayız. 15 gün içinde İran'a gideceğiz. Dışişleri Bakanı Babacan da olacak. 1 ay içinde çalışmaları sonuçlandırmaya çalışacağız" diyerek cevap vermeye çalışmıştır. Anlaşma imzalanamamış olsa da 17 Kasım 2008 tarihinde iki ülke arasında ikinci mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakata göre;

- Türkiye, daha önceki mutabakatta sözü geçen Güney Pars'ın 22, 23 ve 24.fazlarında yaklaşık 12 milyar dolarlık bir yatırım yapacak ve buradaki doğal gaz sahalarının geliştirilmesinde ortak olacak,
- Bu fazlardan çıkarılacak doğal gazın % 50'si Türkiye satılacak, kalan kısmı ise Türkiye rotası üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek,
- Türkmenistan doğal gazı İran üzerinden Türkiye'ye taşınacak. Bu mutabakatın hayata geçirilmesi durumunda yıllık 35 milyar metreküp İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır ki bu durum hem Türkiye hem Avrupa ülkeleri, hem de İran açısından önem arz etmektedir.

Türkiye bu proje için yaklaşık olarak 12 milyar dolar harcayacak gibi görünürken, bunun 8 milyar doları fazın geliştirilmesi için, kalan 4 milyarı ise yeni yapılacak 2000 km'lik boru hattının inşaatı için kullanılacak. Ayrıca bu yatırım sonucunda Güney Pars Asalouyeh'teki doğal gaz projesinde Türkiye'nin de ortaklığı bulunmuş olacaktır. Buradan elde edilen günlük doğal gazın 110 milyon metreküp olması beklenirken, bu rakamın 50 milyon metreküpünün Türkiye'ye satılarak geriye kalan 60 milyon metreküpünün de yine Türkiye üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi tasarlanmıştır.

Bu anlaşmayla ilgili ilk çalışmalar için İran Petrol Bakanı Nozeri Ankara'da Türkiye Enerji Bakanı Hilmi Güler ile görüşerek, "iki ülke arasında Asuluye'den Türkiye sınırına ve İran'dan Yunanistan'a kadar uzanacak iki doğal gaz boru hattı

TASNİF DIŞI

için iki ortak şirket kurulmasını Türkiye'ye İran doğal gaz havzalarında yapılacak projelerle ilgili öneriler sunduğunu ve Güler'in önerileri genel hatlarıyla kabul ettiğini" açıklamıştır (İHA, 2008).

Fakat İran ile olan siyasi anlaşmazlıklardan dolayı Avrupa Birliği İran'ı Nabucco Boru Hattı projesinden saf dışı etme kararı aldı. Nabucco Doğal gaz Türkiye üzerinden geçecek boru hattının Gürcistan ve Irak sınırlarından geçmesine, İran'da üçüncü bir boru hattının kurulmamasını kararlaştıran Avrupalı Nabucco yetkilileri, Ankara'ya gelerek Türkiye ile bu konu hakkında görüşüp, İran ile olan siyasi gerginlikleri nedeniyle üçüncü bir boru hattının İran'a kurulmamasına karar verdiklerini açıkladılar (Hürriyet, 2010).

İran'a karşı BMGK tarafından alınan yaptırım kararları Türkiye ve İran ilişkilerinde özellikle enerji temelli ekonomik ilişkileri zora sokan nedenlerden biri olarak görünmektedir. ABD'nin "ya İran, ya Biz" gibi bir tutumu olduğu gözlenmekte ve bu tutum Türkiye'yi oldukça zorlamaktadır. ABD, Türkiye'ye İran'a karşı yaptırım konusundaki uyarılarında enerji temelli ilişkileri de kapsadığı konusunda özellikle uyarılarda bulunmaktadır. 2010 Ağustos büyük kısmı ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan oluşan heyet, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, Merkez Bankası, Hazine, BDDK olmak üzere devletin yetkili birimleri ile, İstanbul'da da Türkiye'nin belli özel sektör yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Heyetin bu tutumu, ABD yetkililerinin Türkiye'nin enerji de dahil olmak üzere İran ile ticari ilişkilerini kesmediği sürece, ABD ile ticari ilişkilerde Türkiye'nin kara listeye alınacağı yönünde algılanmıştır. Türkiye, buna karşın, "BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uyacağız, bunun dışındakilerle kendimizi bağlı görmüyoruz. Çalışmalarımız devam ediyor" diyerek görüşünü ortaya koymuştur. Türkiye'yi ziyarete gelen heyet özellikle Türkiye'nin İran ile enerji ve bankacılık sektörlerinde ilişki içerisinde olan özel sektörü de incelemeye almıştır. Örneğin, İran'a yılda 300 milyon dolarlık benzin satışı gerçekleştiren Tüpraş, bu tutumdan olumsuz yönde etkilenmiş, ABD ile de yoğun ticari ilişkiler içerisinde olan Koç Holding'e ait Tüpraş, Dışişlerinden İran ile ticaretleri konusunda dikkat etmeleri için uyarılarla karşılaştı. Bunun yanı sıra İran ile 1 milyar Euro değerinde olacak olan boru hattı yapımını da onaylayan Som Petrol de, heyetin bu ziyaretinden etkilenebilecek şirketler arasındadır. Bu süreç içerisinde herhangi bir karlılık görmediği için Güney Pars Projesi'nden de çekilen TPAO da ABD'li heyete konuyu iletirken, yakınlarda da İran ile herhangi bir yatırım projesi olmadığını açıklamıştır. Bunların yanı sıra, Türkiye doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak zorunda olduğunu heyete açıklamış ve bu yüzden Botaş'ın yılda 10 milyar

TASNİF DIŞI

metreküp İran'dan aldığı doğal gazın, yaptırım kurallarının dışında tutulmasını istediğini iletmıştır (Hürriyet, 2010).

Türkiye ve İran arasında 2003'ten beri gerçekleşen ekonomik faaliyetleri değerlendirdiğimizde, hem Türkiye'nin hem de İran'ın birbirleri ile ekonomik girişimler konusunda üç türlü alternatifi bulunmaktadır. Bu alternatiflerden biri ekonomik girişimleri desteklemek ve geliştirmek olarak ortaya çıkarken, bir diğeri ekonomik ilişkileri eski düzeyinde bırakmak ve son olarak da ekonomik ilişkileri kesmek olarak belirmektedir. Böyle bir ortamda 2003 yılı sonrasında Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkilerdeki mevcut stratejileri ekonomik ilişkileri destekleyip geliştirmek, ekonomik ilişkileri kesmek ve ekonomik ilişkileri aynı düzeyde tutmak olarak sıralayabiliriz. Türkiye, İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek isterken, İran mevcut ticareti aynı düzeyde tutmak veya kesmek isteyebileceği gibi, kendisi de ekonomik ilişkileri geliştirmeyi tercih edebilir. Aynı durum Türkiye için de söz konusudur. Daha derine inildiğinde ikili arasındaki mevcut ticarete bakıldığında, örneğin demir-çelik ticaretinin kesilip, elektronik malların fazlalaştırılması gibi çok fazla sayıda strateji elde edebileceğimiz gibi, genel hatlarıyla bu çok sayıdaki strateji söz konusu 3 stratejide birleştirebiliriz.

(2) Siyasi ve Güvenlik Yönlü İlişkiler

Irak'ta ABD ve İngiltere'nin 2003 yılında gerçekleştirmiş olduğu Irak'a Özgürlük Operasyonu bölgedeki dengeleri değiştirmiş ve bölgenin güvenlik ortamında da değişiklikler getirmiştir. Daha müdahale gerçekleşmeden Türkiye-İran ilişkileri olması beklenen müdahaleden etkilenmiş, her iki ülke de sınırlarını güvenlikleştirme ihtiyacı duymuş, özellikle Türkiye'nin bölücü terör örgütü PKK-KADEK'in Urumiye'deki faaliyetlerinden rahatsız olması üzerine, İran KADEK'in faaliyetlerini engellemeye razı gelmiş ve Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki "Güvenilir Deniz Kızı Tatbikatları"na bile yorum yapmamıştır. 28 Şubat Anlaşmasıyla Irak'a düzenlenecek operasyon için ABD ile Türkiye arasında her şey hazır görünürken, TBMM'deki 1 Mart 2003 tarihinde yapılan oylama ile, 267 oy gerekirken 3 oy eksik olması üzerine tezkere Meclisten geçememiş ve ABD'nin tepkisi Türkiye'ye çekilmiştir. Buna karşılık 20 Mart 2003 tarihinde TBMM tekrar toplanarak, Akdeniz ve Karadeniz'den ABD'nin B-52, Tomahawk füzelerini ve uçaklarını geçirmesi için Türkiye'deki hava üslerini kullanabilmesi yönünde karar almıştır. Bu tezkerenin diğer maddesine göre Türk askerleri yurtdışına gönderilebilecekken, ABD bu tezkere sonrası Amerikan askerlerinin geçişine izin verilmesi karşılığında vaat ettiği 26 milyarlık anlaşmayı iptal ettiğini duyurmuştur (Olson, 2005). 27 Nisan 2003 tarihinde Paul Wolfowitz

TASNİF DIŞI

Türkiye'nin ABD'nin Irak müdahalesi faturası olarak 78,2 milyar dolara 1 milyar dolar daha ilave edilmesini ABD Kongresinden istemiş ve cumhuriyetçilerin muhalefetine rağmen Türkiye'ye kredi kongreden geçmiştir (Olson, 2005, s. 154). ABD'nin Irak'a müdahalesiyle beraber bölgeye fiilen de yerleşmesi, ABD ile ilişkileri iyi olmayan Suriye ve İran'ı tehdit etmekle beraber, bölgede İsrail'in kendine daha çok güvenmesine yol açmıştır. Türkiye ise Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunurken, ABD'nin bu konuda açık ve net davranmıyor olması ile kendi güvenliği konusunda kaygılanmaya başlamaktadır. Irak'ın etnik yapısının fazlalığı ve Kürtlerin Irak'taki faaliyetlerinin artması ile beraber Türkiye kendi güvenliğini sağlamak açısından, Irak için en fazla etkinlik sağlayabilecek olan diğer komşu ülke İran ile iş birliğine gitmesi gerektiğini düşünmüştür. ABD'nin İran'ın %60'ını oluşturan Şiiler üzerinde bir etkinlik sağlayacağını düşünmesi üzerine İran'a iyice yüklenmesi, Türkiye'nin İran ile iş birliğini zorlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İran da, ABD'nin baskıları karşısında Irak'ın komşuları karşısında özellikle Türkiye ile iş birliği yapmak istemekte, bu bağlamda Türkiye ile ekonomik iş birliği gerçekleştirmek istemekte, Türkiye ile Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda ortaklaşa hareket ederek kendisinin de rahatsız olduğu terörist grupların Irak'ta var olmasını engellemek istemektedir. İran, bu istekleri doğrultusunda 2004'te Irak'ın komşu ülkelerinin İçişleri Bakanlığı'nı Tahran'da misafir etmiştir. Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da, 27-30 Eylül arasında İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ardından İran, PKK, Kongra-Gel terör örgütlerini terörist örgüt olarak kabul ettiğini açıklamıştır. İran, Irak'taki Kürt grupların ABD tarafından kendisine karşı kullanılmasından da çekinmekte olup, Halkın Mücahitleri örgütünün Irak'tan çıkarılıp, kendisine teslim edilmesini ABD'den istemiş fakat ABD bu isteği kabul etmeyerek, örgütün sadece silahsızlandırılabilceğini iletmıştır (Gürkaş, 2007).

2003 sonrası Türkiye ile İran'ın siyasi ve güvenlik yönlü ilişkilerindeki bir diğer önemli konu ise İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgilidir. Uluslararası bir kriz niteliğine bürünen İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Türkiye devlet politikası gereği İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olması koşuluyla desteklemekte, diğer güçler tarafından askeri müdahaleye maruz kalması bir yana, İran'ın nükleer silah üretmeye yönelik kesin kanıtlar olmadığını düşünerek ekonomik yaptırımları da istememekte, konusunun diplomasi yönüyle çözümünden yana olduğunu sık sık belirtmektedir (İşbilen, 2009). 26-28 Ekim 2009 tarihlerinde Türkiye Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın İran'a yaptığı resmi ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da iyileştirilmeye çalışıldığının göstergesidir. Başbakan Erdoğan, iki ülke arasındaki nükleer yakıt değişimiyle ilgili olarak, Brezilya ve İran arasında imzalanan Ortak

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Bildiri vesilesiyle 17 Mayıs 2010 tarihinde tekrar Tahran'a ziyarette bulunmuştur. Bununla beraber 14-15 Ağustos 2008 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad da Türkiye'yi çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Ardından 9 Kasım 2009 tarihinde İSEDAK Zirvesi ve 8 Haziran 2010 tarihinde Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) Zirvesi için Cumhurbaşkanı Ahmedinecad Türkiye'yi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler Türkiye'nin İran ile siyasi ilişkilerinde yıkıcı değil, yapıcı olmak istediğinin önemli göstergeleridir.

Türkiye Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arınması istediğini her seferinde tekrarlarlarken, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji üretme isteğini sorgulamamakta, fakat nükleer silah üretmesine karşı olacağını belirtmektedir. Bu düşüncelerle İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı barışçıl ve diplomasi yoluyla çözüm bulmak gerektiğini düşünen Türkiye, 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran'da İran ve Brezilya arasında Ortak Bildiri ile düşüncelerini eyleme dönüştürmüştür. BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 sayılı İran'a ek yaptırım öngören kararına karşı "hayır" oyu ve Ortak Bildiri, Türkiye'nin İran ile ilişkilerine zarar vermek istemediğinin en büyük göstergesidir. Ahmedinecad'dan önce AB üçlüsü ile nükleer enerji konusunda müzakereler yürüten İran, Ahmedinecad'ın işbaşına gelmesiyle beraber İran hükümeti ile AB üçlüsü tarafından yürütülen nükleer enerji konusundaki müzakereler sekteye uğramaya başlamıştır. ABD'nin dünyanın ikinci doğal gaz rezervlerine sahip olan İran'ın, nükleer enerjiye gereksinimi olmadığını ve İran'ın nükleer enerji üretme çabasının nükleer silah sahibi olabilmek için yaptığını iddia ederek, NPT anlaşmasını ihlal ettiğini ve uluslararası hukuku çiğnediğini söylerken, AB daha diplomatik yollarla krizi çözmeye çalıştıysa da Ahmedinecad ısrarla nükleer enerji faaliyetlerinden vazgeçmeyeceğini yinelemiştir. Ahmedinecad; NPT anlaşmasının 4. maddesinin gereği olarak her devletin barışçıl amaçlarla nükleer enerji elde edebileceğini söylemektedir.

Türkiye önceleri kriz ortamında sessiz kalmış olsa da, sınırında yaşanan ve kendi güvenliğini de bire bir ilgilendiren yanı başındaki soruna daha fazla sessiz kalamayarak bir dış politika atağı ile Tahran'da İran ile 17 Mayıs 2010 tarihinde Nükleer Takas Antlaşması'nı imzalamıştır. "Tahran Deklarasyonu" adı verilen bu anlaşma Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amarim ve İran Dışişleri Bakanı Menuçehr Muttaki tarafından imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İran; Netenz ve Erak tesislerinde bulunan %3.5 seviyesinde zenginleştirilmiş uranyumun 2000 kg civarındaki uranyumun 1200 kg'ını Türkiye'ye gönderecek ve daha sonra Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü 'nün yakıt ihtiyacı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

için %20 zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı vasıtasıyla Türkiye İran'a teslim edecektir. Daha sonra Çekmece Nükleer Tesislerinde muhafaza edilecek olan bu uranyum ajansa teslim edilecektir (Karaağaçlı, 2010). Nükleer Takas Anlaşması'nın yanı sıra, BMGK'nin beş daimi üyesi ve Almanya'dan "5+1" ülkelerinin, İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili yapmış olduğu müzakerelere 21-22 Ocak 2011 tarihinde İstanbul'da yapılmasının ardından, İran, bir sonraki müzakerelerin de İstanbul'da yapılmasını istediğini bildirmiştir (Hürriyet, 2011)

Türkiye, "komşularla sıfır sorun" politikası gereği, diplomasi yoluyla büyük bir arabuluculuğa girişerek İran ile bu anlaşmayı imzalamasına rağmen, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2010 toplantısında İran'a karşı yine yaptırım kararı verilmiştir. Türkiye'nin "hayır" oyu vererek şaşkınlığa sebep olduğu toplantı sonucunda, sadece Türkiye ve Brezilya'nın "hayır" oyu vermesi sebebiyle, yaptırım kararı onaylanmış ve İran'a dışlayıcı tutuma devam edileceği gösterilmiştir.

Türkiye'nin sınırındaki istikrarsızlığın kendi güvenliği açısından zararlı olmasından kaynaklı olarak İran ile diplomasi tekniğini uygulaması ve arabuluculuğa soyunması, Türkiye'nin ekseninin kaydığı ve Doğu'ya yöneldiği yönünde söylentilere yol açmıştır. Özellikle, Türkiye'nin BMGK'deki "hayır" oyunun ardından, İsrail'in Türkiye'den Filistin'e yola çıkan yardım gemisine saldırması, Türk Büyükelçisini alçak sandalyeye oturtması gibi Türkiye'nin güvenliğini tehdit edici krizler İsrail ile Türkiye arasında gerginliğe yol açmış ve Türkiye'nin Batı'dan kopmaya başladığı söylentilerini güçlendirmiştir.

Türkiye, İran ile Batı arasında diplomasi mekiği dokuyarak kendi güvenliğini sabitlemeye çalışırken, ABD'nin füze kalkanı projesi Türkiye'yi zor duruma sokan diğer bir karar aşamasına getirmiştir. Özellikle, oluşturulması planlanan füze kalkanının Türkiye'ye konuşturılacak olması ve bu kalkanın İran'a karşı oluşturulacağı söylentileri, Türkiye'nin İran ile oluşturduğu geliştirdiği diplomasi yöntemine vuruş niteliğinde olmuştur. Fakat Türkiye bir diğer yandan İran'ın yine de nükleer silaha sahip olabilme ihtimaline ve Batı ile ilişkilerinin bozulması da kendi güvenliğine zarar verecek olması ihtimaline karşı İran'a karşı olmadığını nitelendirerek bu projeyi kabul etmiştir. Lizbon'da düzenlenen NATO Zirvesi'nde Türkiye; Füze kalkanının bir ülkeye karşı olmaması yani herhangi bir ülkeden bahsedilmemesi, kalkanın Türkiye'nin bütün topraklarını koruması ve kalkanın kullanımın ortak komuta ile olmasını istediğini belirtmiştir (Laçiner, 2010). Füze

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

kalkanı projesi Türkiye'ye, kendi sistemini geliştirmesi yönünde katkı sağlarken bir yandan da Türkiye'nin, ABD'nin tehdit olarak nitelediği ülkeler olan yani başta İran olmak üzere Suriye ve Rusya'ya karşı aslında taraf olmadığı bir krizin merkezine çekilmesine yol açabilecektir. Fakat Türkiye'nin bu projeyi reddetmesi de Batı ile ilişkilerinin iyice kopma noktasına geldiği olarak yorumlanıp, NATO içerisindeki Türkiye'nin üyeliğini bile sorgulanır hale getirebilecektir (Yegin, 2010).

Tarihsel perspektiften bakıldığında bir rekabet ortamında gelişen ve ilerleyen Güney Batı Asya'nın iki büyük devleti Türkiye-İran ilişkileri; görüldüğü gibi hiçbir şekilde sıcak çatışmaya dönüşmemiştir. Bu iki devlet arasındaki rekabetin sıcak çatışmaya dönüşmemesi hali her iki devletin de kapasitesinin birbiriyle denklik içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat İran'ın nükleer kapasiteye sahip olması, günümüzde devletlerin gücünün teknoloji ve enerjiyle ölçüldüğü varsayımından yola çıktığımızda, denkliği ve denge durumunu İran lehine bozmaktadır. Türkiye her ne kadar açıkça tehdit olarak nitelendirmese de, İran'ın nükleer silahlara sahip olması en çok Türkiye ve Azerbaycan için tehdit oluşturmaktadır. Sınırındaki bir ülkenin nükleer silahlara sahip olması, Türkiye'yi çatışmada vurulacak ilk hedef haline getirebilir, Türkiye-İran arasındaki denge İran lehine bozulacaktır, İran bölgede daha lider konuma gelebilecek ve eğer ki varsa devrim ihracı düşüncesini bölgeye yayma konusunda daha avantajlı hale gelecektir.

Türkiye İran'ın nükleer silahlanmasını istememekle beraber, çatışmacı yaklaşımın sınırındaki İran'ı daha agresif hale getirebileceğini düşünerek meseleyi diplomatik yollarla çözmeye çalışmaktadır. Türkiye bir yandan İran ile iyi ilişkiler geliştirerek, İran'ı uluslararası topluma kazandırmaya çalışırken, Batı ile ilişkilerini de bozmamaya çalışmaktadır. Yaşanan ikilem Türkiye'yi zor durumda bırakmakta, alacağı kararlarda ikilemler yaşamaya itmektedir. Türkiye her ne kadar doğrudan söylemese de yanı başında böyle bir kriz ortamının yaşanmasından oldukça rahatsızdır. Çizilen senaryolar dahilinde ABD'nin İran'a olası askeri müdahalesi halinde, hali hazırda Irak'taki savaş ortamından kaynaklanan istikrarsızlıklardan rahatsız olan Türkiye, sınırında bir savaş ortamının daha eklenmesiyle güvensizleşecektir. Böyle bir savaş ortamına gidilme bile İran'ın nükleer silahlara sahip olması, Türkiye'yi de kendi güvenliğini koruma açısından nükleer silahlara sahip olma yarışına itebilecektir. Çünkü nükleer güce sahip olan İran, hem Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinliğini arttıracak, hem de Azerbaycan için bir tehdit oluşturacaktır ki, İran'ın bu bölgelerde etkinliğinin artması, Türkiye'nin etkinliğinin azalması anlamına gelebilecektir. İki ülke arasındaki rekabet ortamı dikkate alınıp,

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

sıfır toplamı bir oyun olarak düşünülduğünde İran'ın nükleer güce sahip olarak kendi güvenliğini arttırması demek, Türkiye'nin de bir o kadar güvenliğinin azalması anlamına gelmektedir. Neo-realist anlayışın değerlendirdiği gibi, devletlerin davranışlarını anarşinin belirlediği bu uluslararası ortamda, bir diğeri tarafından egemenlik altına alınma korkusu ve bu korkunun yarattığı güvensizlik durumu diğer devleti de güvenliğini korumak için güç sahibi olmaya iteeceğinden, Türkiye'nin de İran'a karşı kendi güvenliğini korumak için nükleer silaha sahip olma arzusu doğacaktır. Çünkü Türkiye de bu anarşik ortamda güvenliğini ve egemenliğini korumak için kendine güvenme (self-help) durumundadır.

Türkiye İran'ın nükleer silahlanmasını istememekle beraber, sınırında bir güvensizlik ortamına tekrar yol açmamak için İran ile ilişkilerinde de çatışmacı bir yol uygulayamaz. Türkiye'nin İran'a karşı uzlaşmaz tavırlar sergileyip Batı ile beraber katı bir politikaya yönelmesi İran'ı agresifleştirip, şu anda donmuş görünen bölücü terör örgütü PKK'ya tekrar destek vermeye itebilecektir.

Görünen o ki; Türkiye'nin böyle bir ortamda herhangi bir safta yer alması güvenliğini her şekilde tehdit edecektir. Türkiye'nin tarafsız bir şekilde fakat uluslararası hukukun korunmasını sağlamaya çalışarak barış ve istikrarın korunmasına çaba göstermeye devam etmesi güvenliğine karşı oluşan tehditlerin en aza inmesini sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi 2003 sonrasında Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde ekonomik ilişkiler ve siyasi ilişkiler iç içe geçmiş durumdadır. Genel olarak incelediğimizde, Türkiye'yi İran ile iş birliğine yöneltebilecek muhtemel unsurları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Türkiye'deki AKP hükümetiyle beraber, 2009'da Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Ahmet Davutoğlu'nun, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin bir uzantısı olan "komşularla sıfır sorun politikası", İran ile ilişkileri bozmamayı gerektirmektedir.
- Türkiye İran'ın Avrupa ile olan ticaretinde bir köprü görevi görmektedir ve bu durum Türkiye'ye maddi kazanç sağlayan unsurlardan biri olarak İran ile ekonomik iş birliğine yöneltmektedir.
- Türkiye enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığını azaltmak istemekte, doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Bu durum özellikle enerji temelli İran ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini gerektirmektedir.

TASNİF DIŞI

- Özellikle inşaat sektörü başta olmak üzere İran'ın, Türk firmalarına ihalelerde öncelik vereceğini belirtmesi İran ile Türkiye'nin ekonomik iş birliği yönünde hareket etmesinde avantaj olan diğer unsurlardan biridir.
- Güvenlik açısından bakıldığında, Türkiye'nin bölücü terör örgütü PKK, İran'ın ise diğer bir terör örgütü olan PJAK ile mücadelede iki ülke beraber hareket etmek durumundadır.
- ABD'nin Irak'a müdahalesiyle beraber, kendine daha çok güvenen bir İsrail'in ortaya çıkması, Filistin üzerindeki İsrail baskısının artmasına neden olacak ve bu durum Türkiye'nin politikasına ters düşecektir. Bu yüzden Türkiye bölgede İsrail karşıtı bir İran ile iş birliğine gidebilecektir.
- Yine ABD'nin Irak müdahalesi, Irak'ın bölünmesine yol açabileceği için Türkiye bölünmüş bir Irak istemediğinden, Türkiye'yi bu konuda İran ile iş birliğine yönlendirecektir.
- Büyük Orta Doğu projesi hakkında basına sızdırılan haritalar Türkiye'nin küçülmesini ön görmekte olduğundan, bu durum Türkiye'yi İran ile iş birliğine yönelten bir diğer unsur olarak ortaya çıkacaktır.
- İsrail'in Türkiye'den Filistin'e gönderilen yardım gemisine saldırması ve Türk büyükelçisini alçak sandalyeye oturtması Türkiye'yi İsrail'e denge oluşturmak açısından bölgede İran gibi başka bir aktörle ilişkilerini geliştirmeye yöneltecektir.
- ABD'nin Irak'a müdahale etmesine rağmen, sınırdaki bölücü terör örgütü PKK'yı silahsızlandırmak için herhangi bir girişimde bulunmaması, bölgede PKK'yı zayıflatmak için Türkiye'yi İran gibi diğer güçlü aktörle iş birliğine yöneltebilecektir.
- Türkiye'nin İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda barışçı ve diplomasi yönlü ilişkiler kurulması gerektiği yönündeki fikir ve davranışları, bu konuda ABD'den daha yumuşak tavır sergileyen AB'ye Türkiye'yi yakınlaştıracı bir faktör olarak ortaya çıkabilir.

Türkiye-İran ilişkilerinde iş birliğini zorlaştıracı olarak görülebilecek muhtemel unsurları sıralamak gerekirse;

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik almış olduğu ekonomik yaptırım kararlarıyla beraber, Türkiye'nin "hayır" oyu vermesine rağmen Türkiye'yi de zorlaması, Türkiye'nin İran ile olan ekonomik ilişkilerinde zorlayıcı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.
- İran'ın Nabucco Projesi'nden çıkarılması, Türkiye'nin İran'dan alacağı doğal gazın önemini bir miktar da olsa azaltmakta ve enerji temelli Türkiye İran ilişkilerinin önemini azaltmaktadır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

- Türkiye, Irak'taki istikrarsızlıkla bölgedeki Kürtlerin güçlenmesini istemediği gibi, bölgedeki Şiiilerin güçlenmesini de istememektedir ve bu yüzden İran'ın Irak üzerindeki davranışlarını da gözlemlemek durumundadır. Türkiye, İran ile iş birliği yaparken bu durumu da göz önünde bulundurmak zorundadır.
- Türkiye, kendi sınırında nükleer silaha sahip bir ülke olmasını istememesi İran ile ilişkilerinde dikkat etmesi gereken bir diğer husustur.
- Türkiye'nin İran ile bölgedeki iş birliği, Batı tarafından "eksen kayması" olarak adlandırılmakta ve Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin İran ile olan her iş birliği sonrasında Batı'dan uyarılar alması, İsrail ile bir kriz yaşaması Türkiye'yi İran'la iş birliğinden uzaklaştıran en önemli etkidir.
- Bölgesel güç olmak isteyen Türkiye'nin, İran'a destek verip iyi ilişkiler içinde bulunması, yine aynı amaçta olan İran'ın işine yarayabilecek ve İran'ın bölgesel güç olarak ortaya çıkması, Türkiye'nin prestijini kaybettirecektir.
- Türkiye, İran'dan şu anda Devrim ihracı yönünde bir tehdit algılamasa da, Ahmedinecad'ın radikal politikaları, devrim ihracına yönelik tutumunun tekrarlanabileceği şüphesini doğurmaktadır. Bu politika Türkiye'nin İran ile ilişkilerini geliştirirken dikkate alması gereken ilkelerden biridir.
- Türkiye'nin İran ile iyi ilişkiler içinde olması, ABD'den gelecek kredi ve yardımların kesilmesine yol açabilmekte ve Türkiye'nin İran ile ilişkilerini zorlaştırmaktadır.
- Türkiye'nin NATO kararı doğrultusunda olan Füze Kalkanı Projesi, Türkiye İran ilişkilerini zorlaştıracı bir diğer faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'yi İran'a yönelik iş birliğine yönelten ve iş birliğini zorlaştıran faktörlerin ardından İran'ın Türkiye'ye yönelik iş birliği yönündeki nedenlerini ve engellerini gözden geçirmemiz gerekmektedir. Bu durumun muhtemel sebeplerini de aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- Türkiye, İran'ın özellikle ticarette Avrupa'ya açılan kapısı olup, Avrupa ile olan ticaretinde önemli bir yer teşkil etmektedir.
- Mevcut doğal gaz rezervleri için pazar oluşturmaya çalışan İran için, Türkiye büyük bir Pazar olup, geçiş konusunda da önemli bir ülke konumundadır.
- Irak'ın mevcut durumunda İran da Türkiye gibi kendi güvenliği için Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine inanmaktadır.
- Uluslararası toplum tarafından dışlanan İran'ın bölgede önem sahibi olan Türkiye gibi bir ülke ile iyi ilişkiler içinde olmasını gerektirmektedir.

TASNİF DIŞI

- ABD'nin Irak müdahalesiyle bir taraftan ABD bir taraftan İsrail ile çevrelenmiş olan İran, bölgede kendisine yardım edebilecek bir devlete ihtiyaç duymakta ve bu yüzden Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesine gerek duymasına yol açmaktadır.
- Basına yansıyan Büyük Orta Doğu Projesi kapsamındaki haritalarda Türkiye gibi İran da küçültülmüş olarak gösterilmektedir ve bu durum karşısında Türkiye ile iş birliğine girişmek istemektedir.
- Bir taraftan ABD diğer taraftan İsrail ile çevrelenmiş bir İran'ın, Türkiye'yi kaybetmesi, sınırdaki tehdidin genişlemesine yol açacağından, İran bunu önlemek için Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek durumundadır.
- İran, PJAK terör örgütünün faaliyetlerini engellemek için Türkiye ile iş birliği yapma gereksinimi hissetmektedir.
- İslami bir devlet olan İran'ın tarihsel ve kültürel temelleri olan, halkının %98'i Müslüman olan bir ülkeyle iyi ilişkiler içinde olması, Batı karşıtlığı politikası doğrultusunda işine yarayacaktır.

İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde engelleyici olarak görülebilecek muhtemel unsurlara baktığımızda ise;

- Batı ile iyi ilişkiler içinde olan, Batıya dönük yüzü olan bir Türkiye, İran için şüphe uyandırmaktadır.
- Türkiye'deki milliyetçilik akımları Azerbaycan konusunda İran'daki Azerileri tetikleyebilir,
- Türkiye'nin Orta Asya ile iyi ilişkiler içinde olması, İran'ın Orta Asya politikalarına ters düşmekte ve bölgesel güç olmasını engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.
- Türkiye'nin NATO üyesi olması ve bu doğrultuda onay verdiği Füze Kalkanı Projesi, her ne kadar İran için olduğu söylenmese de, İran'ı tehdit edici bir unsurdur.

Görüldüğü gibi 2003 Türkiye-İran ilişkileri incelendiğinde, iş birliğini zorlaştıracı ve engelleyici bu kadar faktör varken, tarafların stratejileri iş birliğine gitme veya iş birliğinden cayma/çatışma olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye'nin bu kadar zorlayıcı faktör varken İran ile iş birliğine gitmesi, Türkiye'yi zor durumda bırakıyor görünmekte olup, İran'ı da şüpheyne düşürmektedir.

4. BİR OYUN OLARAK 2003 SONRASI TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE SONUÇLAR

2003 sonrası Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri Oyun Teorisi yaklaşımıyla incelediğimizde oyuncular, kurallar, stratejiler ve sonuçlar olarak 4 unsuru temel almamız gerektiğini söylemiştik. Oyun Teorisi'ne göre bir oyunda sonuçlara ulaşılabilmesi için oyuncuların, kuralların ve stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir.

Öncelikle 2003 sonrası Türkiye ve İran ilişkilerinin analizini yapmak istediğimizde, bu oyunda oyuncuların Türkiye ve İran olduğunu belirtmiştik. Türkiye ve İran'ın 2003 sonrası ilişkilerindeki hareketlerine bakıldığında her iki oyuncunun da tam bilgi altında, bir diğer deyişle her iki oyuncunun da belirledikleri hareketler sonucundaki kazançlarının her iki oyuncu tarafından da biliniyor olmasıdır. Aynı zamanda her iki oyuncunun da diğer oyuncunun hareketini önceden gözlemleyememesi sonucu oyunun statik bir oyun olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2010 yılında BMGK'da İran'a yaptırımlar konusunda Türkiye'nin "hayır" oyu vereceği İran-Brezilya-Türkiye arasında önceden kararlaştırılmış olsa dahi, uluslararası ilişkilerde pek çok faktör son ana kadar devreye girebileceğinden, Türkiye'nin "hayır" oyu vereceği hususunda istikrarlı tavrını sürdüreceğinden kesinlikle emin olunamaz. Bu durumda 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin "tam bilgili statik oyun" olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Aynı zamanda "stratejik biçimli oyun" olarak da adlandırılabilir.

Tam bilgili statik bir oyun olan 2003 sonrası Türkiye ve İran ilişkilerini matrisle yani "stratejik biçimli gösterim" ile gösterimini yapmak gerekmektedir. Bu durumda oyunun oyuncular kümesi, stratejiler kümesi ve fayda değeri gösterilmelidir.

2003 sonrası Türkiye ve İran ilişkilerini bir oyun olarak gösterildiğinde oyuncuların Türkiye ve İran olduğu belirtilmişti. Oyunun oyuncular kümesi ;

$N = \{Türkiye, İran\}$ olarak gösterilebilir.

2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerini bir oyun olarak incelerken, kurallar bölümünde belirtilen sistemin anarşik olduğu ancak kabul eden devletler için bir yaptırım uygulayabilen, her iki devletin de üye olduğu, kararları artık bir uluslararası hukuk kuralı gibi ortaya çıkan Birleşmiş Milletler'in de bulunduğunu, yine sistemin çok kutuplu olduğunu ve bu yüzden artık ABD'nin "hayır" denilemeyecek tek güç olmadığını, NATO'nun önemli bir üyesi olan Türkiye için NATO kararlarının çok önemli olduğunu ve kolay kolay geri çeviremeyeceğini, aynı zamanda Avrupa

TASNİF DIŞI

Birliği'ne üye olmaya çalışan Türkiye'nin yine üyelik müzakereleri için kendini savunamayacağı bir davranış içine girmeyeceği belirtilmişti. Bütün bunlar iki oyuncu olan Türkiye ve İran için 2003 sonrası ilişkilerine yön verirken, dikkat edilmesi gereken kurallar olarak ortaya çıkmıştır. Her iki oyuncu da bu kuralları bilmektedir ve mevcut stratejilerinden kurallara uygun olanları ancak harekete çevirebileceklerdir. Sıralanmış olan mevcut kuralları, her iki oyuncunun da bilip, her bir oyuncunun diğerinin kuralı bildiğini bilmesi oyunun "tam bilgili oyun" olduğunun göstergesidir.

2003 sonrası Türkiye-İran ilişkileri incelenirken belirlenen stratejilere baktığımızda Türkiye ve İran'ın ilişkilerinde iş birliğine gitmek veya çatışma olarak ikiye stratejisinin ortaya çıktığı söylenmiştir. Bu stratejilerin harekete dönüşmesi halinde iki ülkenin kazanç ve kayıplarını oranlara bağlı sayısal değerler vererek değerlendirecek olursak aşağıdaki unsurlar değerlendirilebilir:

Türkiye'nin İran ile iş birliğine gitmesi ve İran'ın da Türkiye ile iş birliğini tercih etmesi halinde ortaya çıkabilecek olası kazanç ve kayıp noktaları aşağıdaki sıralanabilir (Kazanç noktalarında her olası duruma +1 değer verilerek, kayıp noktaları da -1 değer verilerek değerlendirilmiştir):

- Türkiye $\frac{\text{komşularla sıfır sorun politikası}}{+1}$ olan devlet politikasına uymuş olacaktır.
- Türkiye için İran, özellikle $\frac{\text{inşaat}}{+1}$, $\frac{\text{turizm}}{+1}$, $\frac{\text{sanayi}}{+1}$ ve $\frac{\text{bankacılık}}{+1}$ sektörlerinde olmak üzere ekonomik çıkar sağlayabileceği, gelecek vaat eden bir ülkedir. Türkiye, İran ile ilişkilerinde iş birliğine gittiği takdirde bu alanlarda kazançlar elde edebilecektir.
- Türkiye'nin İran ile doğal gaz iş birliği, enerji konusunda Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltacaktır. Türkiye İran ile iş birliğine gittiği takdirde hem $\frac{\text{enerji kaynaklarını çeşitlendirerek Rusya'nın keyfi doğalgaz kesimlerinden etkilenmemiş olacak}}{+1}$ hem de bir diğer yandan $\frac{\text{Rusya ile İran arasında doğalgaz konusunda fiyat rekabeti oluşturup, tekelin önüne geçecektir.}}{+1}$
- Türkiye, İran ile iş birliğine gittiği takdirde kendisine yönelik silahlı faaliyetlerde bulunan $\frac{\text{bölücü terör örgütü PKK konusunda İran'ın desteğini}}{+1}$ alabilecektir.
- Türkiye, bölgede İsrail karşıtı bir ülke olan İran ile iş birliğinde olduğunda, $\frac{\text{Filistin politikasına uygun bir politika}}{+1}$ sergilemiş olacaktır.
- Türkiye, İran ile iş birliği içinde olması halinde $\frac{\text{bölünmüş bir Irak'ı engelleme olasılığı}}{+1}$ içinde olacaktır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

- Türkiye, İran ile iş birliğinde olduğu takdirde Büyük Orta Doğu Projesi'nin basında ortaya çıkan, kendisini küçülmüş gösteren haritalar gibi, kendisine yönelik $\frac{\text{Batı'da dangelebilecek herhangi bir tehdide karşı denge unsuru}}{+1}$ oluşturmuş olacaktır.
- İran ile iş birliği içinde olması halinde son zamanlarda Türkiye'ye yönelik $\frac{\text{İsrail'in saldırgan tutumlarını dengelemiş}}{+1}$ olacaktır.
- İran ile ilişkilerinde $\frac{\text{diplomasi}}{+1}$ tutumunu izlemesi, yine diplomasiye önem veren AB'ne üyelik için önemli bir faktördür.
- Ortak kültürel ve tarihi bağları olan bir ülke olan İran ile ilişkileri geliştirmenin, $\frac{\text{duygusal boyutunu}}{+1}$ da kazanmış olacaktır.
- Türkiye, İran ile ilişkilerini geliştirerek, İran'ı uluslararası topluma kazandırma çabasında olup, bunu sağlayabildiği takdirde hem $\frac{\text{bölge barışını sağlamış}}{+1}$ olacak hem de $\frac{\text{uluslararası alanda prestij}}{+1}$ kazanacaktır.
- Türkiye, İran ile iş birliği halinde olduğu takdirde $\frac{\text{bölgedeki Şiileri desteklemesinin önüne geçebilecektir.}}{+1}$
- Türkiye İran ile iş birliğini tercih edip, İran'ın da buna karşılık verdiği takdirde $\frac{\text{İran'ın kendisine yönelik rejim ihracı politikalarını engellemiş}}{+1}$ olacaktır.
- Türkiye, İran ile iş birliği içinde olduğunda hem $\frac{ABD}{-1}$ ve hem de $\frac{AB}{-1}$ ile arası bozulabilecek, Batı bağlaşıklığından nispeten kırıma gösterecektir.
- $\frac{\text{İran'ın nükleer silahlanması}}{-1}$ Türkiye için çok yakın bir tehdit niteliğindedir.
- Türkiye, İran ile iş birliği halinde olduğu takdirde $\frac{\text{İsrail}}{-1}$ ile ilişkileri zarar görecektir.
- Türkiye, İran'ın uluslararası topluma kazandırılmasıyla, bölgesel güç çıkması halinde uğrayacaktır.
- Türkiye, İran ile iş birliği içinde olduğu takdirde, ABD'nin $\frac{\text{kredi}}{-1}$ ve $\frac{\text{yardımlarından}}{-1}$ pay alamayacaktır.
- Türkiye, İran ile iş birliğine gittiği takdirde, $\frac{\text{ABD'nin bölücü terör örgütü PKK'yı destekleme olasılığı}}{-1}$ artacaktır.

Bu değerlere bakıldığında, Türkiye'nin İran ile iş birliğine yöneldiği takdirde, toplamda +10 değerinde kazanç elde ediyor olduğu görünmektedir.

TASNİF DIŞI

Türkiye'nin İran ile iş birliğine gitmeyip, karşılıklı çatışma ve rekabet stratejisini seçtikleri takdirde kazanç ve kayıplarını incelememiz gerekirse;

- Türkiye devlet politikası olan $\frac{\text{komşularla sıfır sorun}}{-1}$ politikasına aykırı davranmış olacaktır,
- İran'ın doğal gazından mahrum kalacak ve Rusya'nın tekelinde kalacaktır.

Bu şekilde hem $\frac{\text{doğalgazı yüksek fiyattan alma durumu söz konusu olacak}}{-1}$ hem de

$\frac{\text{Rusya herhangi bir durumda doğalgazı kestiğinde doğalgazdan yoksun kalacaktır}}{-1}$

$\frac{\text{İran'ın nükleer silah üretmesi}}{-1}$ halinde, arasının bozuk olduğu bir İran'ın tehdidi altında olacaktır.

- $\frac{\text{İran'ın bölgedeki Şiileri destekleme olasılığı}}{-1}$ bulunmaktadır.
- $\frac{\text{İran'ın bölücü terör örgütü PKK'yı destekleme olasılığı}}{-1}$ bulunmaktadır.
- $\frac{\text{İsrail}}{-1}$ ve $\frac{\text{ABD}}{-1}$ karşısında bölgede denge unsuru oluşturamayacaktır.
- ABD'nin $\frac{\text{kredi}}{+1}$ ve $\frac{\text{yardımlarını}}{+1}$ almaya devam edecektir.
- $\frac{\text{ABD'nin bölgedeki müttefiklerinden biri}}{+1}$ durumuna gelecektir.
- Bölgede güçlenen bir İsrail ile beraber,
- İran ile olan mevcut ekonomik ilişkilerinin yanı sıra, gelecek vaat eden $\frac{\text{turizm}}{-1}$, $\frac{\text{bankacılık}}{-1}$ ve $\frac{\text{sanayi}}{-1}$ alanındaki yatırımlardan da mahrum kalacaktır.
- $\frac{\text{İran'ın Avrupa'ya olan ticaretinde geçiş}}{-1}$ olan Türkiye bu kazancından da mahrum kalabilecektir.
- $\frac{\text{Bölünmüş bir Irak}}{-1}$ ile karşı karşıya kalma olasılığı artacaktır.
- $\frac{\text{ABD'nin PKK'yı destekleme olasılığını}}{+1}$ düşürecektir.
- $\frac{\text{İran'ın ihracat politikalarıyla}}{-1}$ karşı karşıya kalabilecektir

Türkiye'nin İran ile iş birliğine gitmeme stratejisini seçtiğinde ise görüldüğü gibi elde edeceği kazanç -12 değerinde görünmektedir.

Diğer taraftan İran'ın Türkiye ile iş birliğini tercih ettiğindeki kazanç ve kayıplarına baktığımızda;

- Türkiye, İran için $\frac{\text{sanayi}}{+1}$, $\frac{\text{turizm}}{+1}$ ve $\frac{\text{inşaat}}{+1}$ sektörleri başta olmak üzere önemli bir ticaret ülkesidir.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

- Türkiye, $\frac{\text{İran'ın Avrupa'ya olan ticaretini kolaylaştıracağından}}{+1}$ İran da Türkiye ile iş birliğine gitmek isteyecektir.
- Uluslararası toplumdan dışlanmış olan İran, kendisine $\frac{\text{yakın bir dost edinebilecektir.}}{+1}$
- $\frac{ABD}{+1}$ ve $\frac{\text{İsrail}}{+1}$ karşısında bölgede yalnız kalmadığını hissedecektir.
- İran, Türkiye ile iş birliğine gittiği takdirde $\frac{\text{Filistin politikasında yalnız kalmadığını}}{+1}$ hissedecektir.
- $\frac{\text{Bölünmüş bir Irak'ın engellenmesi}}{+1}$ engellenmesi yönünde kendine müttefik sağlayacaktır.
- $\frac{\text{Nükleer faaliyetleri konusunda destek}}{+1}$ sağlayacaktır.
- Türkiye'de konuşlandırılacak $\frac{\text{füze kalkanına}}{+1}$ karşı bir nebze de olsa önlem almış olacaktır.
- Ortak kültürel ve tarihsel mirasa sahip olduğu bir ülke ile iş birliği içinde olmanın $\frac{\text{duygusal hazzını}}{+1}$ yaşayacaktır.
- $\frac{\text{Doğal gaz ihracatı}}{+1}$ açısından Türkiye iyi bir pazar olacaktır.
- Türkiye'nin Batı bağlaşıklığı dolayısıyla Türkiye ile iyi ilişkileri, $\frac{\text{istihbarat açısından}}{-1}$ kendisi için tehlikeli olabilecektir.
- Türkiye'nin bölgedeki $\frac{\text{Azerileri İran'a karşı destekleme}}{+1}$ olasılığını azaltmış olacaktır.

İran için Türkiye ile iş birliği geliştirme görüldüğü gibi eksileri ve artılarıyla +14 değerinde bir kazanç sağlamaktadır. Oysa, Türkiye ile iş birliğine gitmeme stratejisini tercih ettiğinde, karşılıklı çatışma ortamı olduğunda İran'ın kazançlarını ve kayıplarını değerlendirecek olursak;

- Türkiye'nin, İran'a karşı bölgedeki $\frac{\text{Azerileri destekleme}}{-1}$ olasılığı bulunmaktadır.
- Türkiye, $\frac{\text{doğal gazda}}{-1}$ İran yerine Rusya ile alışverişine devam edecektir ve bu İran için bir kayıp olarak ortaya çıkmaktadır.
- İran Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerini kaybedecektir. Türkiye, $\frac{\text{bankacılık}}{-1}$, $\frac{\text{sanayi}}{-1}$, $\frac{\text{turizm}}{-1}$ ve $\frac{\text{inşaat}}{-1}$ gibi sektörler için başka bir ticaret kapısı arayacaktır.
- İran, $\frac{\text{Avrupa'ya açılan kapısını}}{-1}$ kaybedecektir.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

- İran, bölgede $\frac{\text{İsrail}}{-1}$ ve $\frac{\text{ABD'nin}}{-1}$ yanı sıra $\frac{\text{Türkiye'den}}{-1}$ de tehdit almaya başlayabilecektir.
- İran, $\frac{\text{bölücü terör örgütü PKK'yadestek vererek}}{+1}$ Türkiye'yi zayıflatmaya çalışacak, bu da bölgesel güç olma yolundaki rakibi karşısında kendisine avantaj getirecektir.
- $\frac{\text{Uluslararası toplumdaki dışlanmışlığına}}{-1}$ bir devlet daha eklenecektir.
- Türkiye'ye konuşlandırılacak $\frac{\text{füze kalkanı}}{-1}$ ile karşı karşıya kalabilecektir.
- Bölgede $\frac{\text{Şiileri destekleme}}{+1}$ konusunda ve $\frac{\text{devrim ihracı politikasını uygulama}}{+1}$ uygulama konusunda daha rahat davranacaktır.
- Türkiye'nin Batı bağlaşıklığıyla kendisine yakınlaşıp, elde etme olasılığından uzak kalmış olacaktır.

Bu durumda İran -8 değerinde bir kayıpla karşı karşıya kalıyor görünmektedir. Eğer Türkiye İran'a yakınlaşarak iş birliğine gitmek istediğinde İran, Türkiye'nin bu girişimine karşılık vermemiş olsaydı, her iki aktör de iş birliğine gitmekten elde edecekleri kazançları elde edemeyecek, Türkiye aynı zamanda boş yere Batıyı karşısına almış olacak, uluslararası alanda prestij kaybına uğrayacaktır. Daha ayrıntılı değerlendirmek gerekirse Türkiye, İran ile iş birliğini tercih edip, İran çatışmayı tercih ettiğinde;

- Türkiye ve İran, ekonomik ilişkileri zedelenecek ve Türkiye'nin ticaret girişimleri $\frac{\text{bankacılık}}{-1}$, $\frac{\text{turizm}}{-1}$, $\frac{\text{sanayi}}{-1}$, $\frac{\text{inşaat}}{-1}$ İran tarafından karşılık bulunmayacak ve zora sokulacaktır.
- Türkiye'nin $\frac{\text{hem doğal gazı Rusya'dan yüksek fiyata alacak}}{-1}$ isteğine de İran karşılık vermeyecek, hem de $\frac{\text{Rusya doğal gazı kestiğinde doğal gazdan mahrum}}{-1}$ kalacaktır.
- Türkiye, İran'a yaklaşmaya çalıştığı için ABD'den gelen $\frac{\text{yardım}}{-1}$ ve $\frac{\text{krediler}}{-1}$ kesintiye uğrayabilecek ve $\frac{\text{ABD}}{-1}$ ile ilişkileri zarar görecektir.
- İran, Türkiye'ye karşı $\frac{\text{bölücü terör örgütü PKK'yıdesteklemeye}}{-1}$ devam edebilecektir.
- Türkiye, karşısında yalnız kalacaktır.
- Türkiye, $\frac{\text{İsrail'in saldırgan tavırları}}{-1}$ maruz kalabilecektir.
- İran'ın olası $\frac{\text{nükleer silah çalışmaları}}{-1}$ Türkiye'yi tehdit edecektir.
- Türkiye, İran ile yakınlaşmak isteyip, İran buna karşılık vermediği için Türkiye uğrayacaktır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Böyle bir Türkiye -14 değerinde bir kayıp durumunda iken İran ise;

- Türkiye ile ekonomik ilişkilerine $\frac{\text{sanayi}}{-1}$, $\frac{\text{bankacılık}}{-1}$, $\frac{\text{inşaat}}{-1}$, $\frac{\text{turizm}}{-1}$, $\frac{\text{doğal gaz}}{-1}$ ticaretinden mahrum kalacaktır.
- Uluslararası alanda $\frac{\text{daha çok yalnız kalacak}}{-1}$ fakat bir diğer taraftan da $\frac{\text{yalnızcılık}}{+1}$ politikasından da sapmamış olacaktır.
- Türkiye'nin batıya yakınlığı sebebiyle $\frac{\text{istihbarat}}{+1}$ sağlama olasılığını ortadan kaldırmış olacaktır.
- Bölgede $\frac{\text{bölücü terör örgütü PKK'yı Türkiye'ye karşı kullanıp}}{+1}$ Türkiye'yi zayıflatarak bölgesel güç olma konusunda Türkiye'nin önüne geçebilecektir.
- $\frac{\text{İsrail}}{-1}$ ve $\frac{\text{ABD}}{-1}$ ile çevrelenmiş bir alanda tek başına hareket etmek durumunda kalacaktır.

Yani toplamda Türkiye'nin kazancı -14 değerinde, İran'ın kazancı da -5 değerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin çatışmayı tercih edip, İran'ın Türkiye'den iş birliği istediği bir durumda ise Türkiye;

- $\frac{\text{ABD}}{+1}$ ile ilişkilerine zarar vermemiş olacak ve daha fazla $\frac{\text{yardım}}{+1}$ ve $\frac{\text{kredi}}{+1}$ alma şansını elde edebilecektir.
- Doğal gazda Rusya tekeli devam edecektir. Böylece hem $\frac{\text{yüksek fiyattan doğal gaz}}{-1}$ alacak, hem de Rusya'nın doğal gazı kesme ihtimali halinde $\frac{\text{doğal gazdan yoksun kalabilme ihtimali}}{-1}$ ortaya çıkacaktır.
- ABD'den $\frac{\text{bölücü terör örgütünün silahsızlandırılmasına}}{-1}$ karşı herhangi bir söz almadığı için, terör örgütüyle mücadelede yalnız kalacaktır.
- Bölgedeki Azerileri İran'ın güçlenmesinin önüne geçebilecek ve bölgesel güç olma konusunda İran karşısında avantaj elde edebilecektir.
- İran ile ekonomik ilişkilerde kazanç elde edebilecekken, zarara uğrayacaktır. Özellikle $\frac{\text{turizm}}{-1}$, $\frac{\text{bankacılık}}{-1}$, $\frac{\text{inşaat}}{-1}$ ve $\frac{\text{sanayi}}{-1}$ alanında gelecek vaat eden İran ile bu yönde ticaretine son vermek durumunda kalacaktır.
- $\frac{\text{Bölünmüş bir Irak tehdidi}}{-1}$ karşısında tek başına hareket etmek durumunda kalacaktır.
- $\frac{\text{İran'ın olası nükleer silahlanması}}{-1}$ halinde, sınırında büyük bir tehditle karşı karşıya kalacaktır.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

İran'ın ise böyle bir durumdaki kazanç analizi aşağıdaki gibidir;

- İran, Türkiye ile iş birliği yapmak isteyip, Türkiye buna karşılık vermediği için uğrayacaktır.
- $\frac{ABD}{-1}$ ve $\frac{İsrail}{-1}$ tarafından çevrelenirken, $\frac{Türkiye}{-1}$ de çatışmayı tercih ettiği için bölgede tek başına kalmış olacaktır.
- Türkiye'ye konuşlandırılması planlanan $\frac{füze kalkanının}{-1}$ direk hedefi haline gelecektir.
- Türkiye ile ekonomik ilişkileri engellenecektir. Burada Türkiye'nin ülkesine yapacağı $\frac{sanayi}{-1}$, $\frac{bankacılık}{-1}$, $\frac{turizm}{-1}$ ve $\frac{inşaat}{-1}$ alanındaki yatırımlarına izin vermeyerek, hem de $\frac{Avrupa'ya olan ticaretinde}{-1}$ Türkiye'yi güzergah olarak kullanmak istemeyecektir.
- Türkiye'nin $\frac{bölgede Azerileri desteklemesi}{-1}$ olasılığı ile karşı karşıya kalacaktır.
- $\frac{Irak'ın bölünme olasılığı}{-1}$ karşısında tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır.
- Türkiye'ye $\frac{doğal gazını}{-1}$ pazarlayamayacaktır.
- Türkiye ile iş birliğine gitme tercihiyle $\frac{yalnızcılık politikasına aykırı}{-1}$ bir tutum sergilemiş olacaktır.

Bu durumda da İran -14 değerinde kazanç elde ederken, Türkiye'nin kazancı da -5 seviyesinde olacaktır.

İran'ın bölgede Türkiye'de iş birliğine girişmemesi halinde -5 değerinde bir kazançtan ziyade kayıpla karşı karşıya kalacaktır. Her iki oyuncunun kazanç ve kayıplarını matris şeklinde gösterecek olursak;

		TÜRKİYE	
		İŞBİRLİĞİ	ÇATIŞMA
İRAN	İŞBİRLİĞİ	+10,+14	-5,-14
	ÇATIŞMA	-14, -5	-12,-8

Tablo 13: 2003 Sonrası Türkiye-İran İlişkilerinin Matris Gösterimi

$N=\{Türkiye,İran\}$

$$S_T = \{İran ile işbirliği, İran ile çatışma\}$$

TASNİF DIŞI

$$S_I = \{\text{Türkiye ile işbirliği}, \text{Türkiye ile çatışma}\}$$

Yani; $S_T = S_I = \{\text{işbirliği}, \text{çatışma}\}$ olarak ortaya çıkmaktadır.

Tüm stratejilerden oluşacak stratejiler profili ise Kartezyen çarpım ile gösterilir:

$$S = S_T \times S_I$$

Bu durumda fayda değeri ise; $u_T : S_T \times S_I \rightarrow R$ ve $u_I : S_T \times S_I \rightarrow R$ olarak ortaya çıkar. Oyunun fayda fonksiyonları da;

$$u_T(\text{işbirliği}, \text{işbirliği}) = +10, u_T(\text{çatışma}, \text{işbirliği}) = -5,$$

$$u_T(\text{işbirliği}, \text{çatışma}) = -14, u_T(\text{çatışma}, \text{çatışma}) = -12,$$

$$u_I(\text{işbirliği}, \text{işbirliği}) = +14, u_I(\text{çatışma}, \text{işbirliği}) = -14,$$

$$u_I(\text{işbirliği}, \text{çatışma}) = -5, u_I(\text{çatışma}, \text{çatışma}) = -8 \text{ olarak ortaya çıkmaktadır.}$$

Stratejik biçimli olarak gösterilen bu oyun şu şekilde gösterilmektedir:

$$G = \{S_T, S_I; u_T, u_I\}$$

Dolayısıyla; Kuramsal Çerçeve bölümünün Stratejiler kısmında açıklanan, her iki oyuncu da kendi stratejileri arasından çok kazandıran strateji olan (*işbirliği, işbirliği*) stratejisi baskın strateji olarak ortaya çıkmakta ve her halde iki oyuncunun da iş birliğini tercih edecekleri görülmektedir.

Türkiye iş birliği stratejisini oynadığında, İran Türkiye'nin bu stratejisine karşılık kendisine en fazla getiri sağlayan stratejiyi değerlendirecektir. Bu durumda İran, Türkiye iş birliğine oynarken, kendisi de iş birliğini oynadığında +14 kazanç sağlarken, kendisi çatışmayı oynadığında -5 değerinde kayba uğrayacaktır. İran böyle bir durumda iş birliğine gitmeyi, çatışmaya tercih edecektir. Çünkü +14 > -5. Bu stratejiler dahilinde Türkiye +10, İran ise +14 kazanç elde edecektir. Türkiye çatışma stratejisini oynadığında ise, İran'da iş birliği veya çatışma stratejilerinden kendisi için daha rasyonel olan stratejiyi seçecektir. Böyle bir durumda da İran çatışmayı tercih ederse -8, iş birliğini seçerse -14 değerinde bir getiri sağlayacaktır. -8 > -14 olduğundan, İran bu doğrultuda çatışma stratejisini seçecektir. Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. İran iş birliği stratejisini oynadığında, Türkiye de iş birliğini seçerse +10, çatışmayı seçerse -5 değerinde getiri sağlayacaktır. +10 > -5 olduğundan Türkiye de bu durumda iş birliğini çatışmaya tercih edecektir. İran, çatışma stratejisini oynadığında ise, Türkiye iş birliğini seçtiğinde -14, çatışma

TASNİF DIŞI

stratejini seçerse -8 değerinde kazanç sağlayacaktır ve $-8 > -14$ olduğundan Türkiye bu durumda da çatışma stratejisini tercih edecektir. Dolayısıyla; her oyuncunun en iyi cevap olarak oynayabileceği denge noktaları olan Nash dengesi {işbirliği,işbirliği} ve {çatışma,çatışma} strateji profilinde ortaya çıkmaktadır.

Matriste de görüldüğü gibi, Türkiye ve İran'ın 2003 sonrası ilişkilerine yön verirken, Türkiye iş birliği stratejisini tercih ettiğinde, İran da kendisi için kazançlı olanın Türkiye ile iş birliğine gitmek olduğunu düşünerek iş birliği stratejisini tercih edecektir. Türkiye İran ile iş birliğine gitme stratejisini tercih ederken, İran'ın çatışma stratejisini tercih etmesi halinde Türkiye de İran da bundan herhangi bir kazanç sağlayamayacak ve Türkiye de İran'ın çatışma stratejisini tercih ettiğini görünce çatışma stratejisine yönelecektir. Türkiye çatışma stratejisini tercih ettiğinde, İran iş birliğini tercih etse bile bundan kazanç sağlayamayacağını görerek, Türkiye'nin çatışma stratejisi karşısında çatışmaya yönelecek ve her iki aktör de çatışma stratejisine yönelmiş olacaktır. Dolayısıyla her iki oyuncu için de denge noktaları iş birliği/iş birliği veya çatışma/çatışma noktalarında kendini gösterecektir. Fakat her iki oyuncu da iş birliğine gitmenin çatışmadan daha fazla getiri sağlayan strateji ve kendi stratejileri arasından baskın strateji olarak ortaya çıktığını değerlendirebilecek ve daha fazla getiri sağlayacağı için iş birliğine gitmeyi çatışmaya tercih edeceklerdir.

Bu durumda 2003 sonrası Türkiye ve İran ilişkileri, Kuramsal Çerçeve kısmında ayrıntılarına yer verilen Cinsiyetler Savaşı oyun modeli ile uyum gösteriyor gibi görünmektedir. Her oyunda tek bir Nash dengesi bulunmamakta, cinsiyetler savaşı oyun modelinde iki adet Nash dengesi bulunabilmektedir. Bu oyunda da {çatışma,çatışma} ve {iş birliği,iş birliği} olmak üzere iki adet Nash dengesi mevcuttur. Ancak iki adet Nash dengesinin bulunduğu durumlarda oyuncuların kendi aralarında seçecekleri strateji, Thomas Schelling'in ortaya attığı kavram olan "denge odak noktası (*focal point equilibrium*)" olarak ortaya çıkmaktadır (Bierman ve Fernandez, 1998, s. 17). Bu oyunda da her iki oyuncu iki denge noktası içinden {iş birliği, iş birliği} strateji profilinde daha çok kazanç sağlayacaklarını bildikleri için, bu nokta denge odak noktası olarak ortaya çıkacaktır. Oyuncular, iş birliğine gittikleri takdirde durumun kendilerinde sıkıntı yaratacak boyutları olduğunu da bilmekte ancak yine de birlikte hareket etmenin ayrı ayrı hareket etmekten daha fazla fayda sağlayacağını düşünerek birlikte hareket etmeyi tercih edeceklerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günlük hayatımızda bile sürekli seçim ve karar durumlarıyla karşı karşıya kalırken, kendimiz için en uygun ve bize en çok kazancı sağlayacak seçenekleri uygulamaya karar veririz. Artık yaşam içerisinde bir oyun haline gelen bu durum, kendi kazançlarımız için bir diğerinin de alacağı kararları hesaba katmamızı gerektirir. Diğerlerinin davranışlarını da hesaba alarak, bize en fazla kazancı sağlayacak tercihimizi yapma durumu, tarihsel süreç içinde bir teori haline gelerek “Oyun Teorisi”ni ortaya çıkarmıştır. “Kazancın diğerlerinin kazançlarına bağlı olduğu, bağımsız çıkarları gerektiren durumlardaki rasyonel davranışların analizi” olarak açıklanan Oyun Teorisi, seçimler konusunda fikir vermek amacıyla ortaya çıkmış bir Teori olarak kendini göstermiştir. Sosyal bilimleri matematiksel metotlar kullanarak açıklamaya çalışan bir teori olan Oyun Teorisi, oyuncuların karar alırken rasyonel davrandığını temel almaktadır. Öncelikle iktisat biliminde kullanılan Oyun Teorisi, zamanla rasyonel karar verme yeteneğine sahip bütün aktörler arasında, bütün karar verme durumlarında uygulanabileceği görülmüş ve psikoloji, siyaset, uluslararası ilişkiler gibi başka bilim ve disiplinlerde de kullanılmaya başlamıştır.

Uluslararası ilişkilerde de devletlerin rasyonel davranan aktörler olduğu kabul etmektedir. Bu doğrultuda rasyonel davranan ve kazancını maksimize etmeye çalışan bir aktör olan devletlerin davranışlarını Oyun Teorisi ile açıklayabilmek mümkün görünmektedir. Stratejilerini belirleyip, bu stratejiler arasında rasyonel karar alabilme yeteneğine sahip tüm aktörler oyuncu olarak kabul edilirken, kendi çıkarları için belirli stratejiler belirleyerek politikalar üretip, bu politikalar doğrultusunda kendilerine en iyi çıkarı sağlayabilecek stratejiyi harekete çeviren devletler, Oyun Teorisi için oldukça uygun aktörler olarak görünmektedir. Devletlerin oyuncu olarak ortaya çıktığı bir oyunda ise, uluslararası sistemin yapısı, uluslararası sistemin durumu, dış politikaları ve devletlerin kendi aralarında veya uluslararası örgütlerle yaptığı anlaşmalar, stratejilerine yön verirken uyması gerektikleri kurallar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla oyuncu olarak her devlet, oyundaki stratejilerini harekete dönüştürürken oyunun kurallarını bilmek ve ona göre karar vermek durumundadır. Bu kuralları ve diğer oyuncunun stratejilerini de göz önünde bulundurarak kendi stratejilerini belirleyerek kendisi için en faydalı olanı davranışa dönüştüren devlerin oynadığı bir oyunda, kazançları da oyunun sonucunu belirlemektedir.

TASNİF DIŞI

stratejik, askeri, ekonomik ve politik bakımlardan sahip olduğu olumlu ya da olumsuz, kuvvetli ve zayıf yönlerinin toplamı olan ulusal güçlerini hesaba alarak, stratejilerini ve politikalarını belirlerler. Bu durumda devleti, Oyun Teorisi'ndeki bir oyuncu olarak kabul ettiğimizde; ulusal gücüyle beraber bir devlet, oyuncu; kurallar uluslararası sistem ve ulusal siyaset, strateji; ulusal hedeflere ulaşmak için izlenecek ulusal strateji ve sonuç da ulusal çıkarlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kesin kazancı temin etmeyen Oyun Teorisi, ancak olası sonuçları değerlendirme imkanı sunacaktır. Devletlerin davranışlarını incelerken kullanabilecek olan Oyun Teorisi'ni 2003 sonrası Türkiye-İran ilişkilerini analiz etmek için kullandığımız bu çalışmada, 2003'e kadar ağırlıklı olarak rekabet ortamında yer alan Türkiye-İran ilişkilerinin 2003 sonrasında iş birliği ağırlıklı olarak incelenmesinin Oyun Teorik yaklaşımla rasyonel olduğu görülmektedir.

Kökenleri 16. yüzyıla dayanan Türkiye-İran ilişkileri, ortak tarih ve kültür mirasına sahip olsalar, karşılıklı sıcak çatışma içinde olmasalar da bölgeye hakim olabilecek iki rakip güç olarak sürekli birbirini yıpratma ilişkileri içinde ilişkilerini ilerletmişlerdir. Güney Batı Asya bölgesinde iki güç olan Türkiye ve İran, özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da bir güç mücadelesi içinde olup, hakimiyet kurma girişimleri içinde olmuştur. Türkiye, gerek Batı ile olan ilişkileri, gerek askeri kuvvetinin fazlalığı, İran'a göre istikrarlı ve demokrasiyle yönetilen bir ülke olması, nüfus ve eğitim gücü dolayısıyla, uluslararası toplum tarafından dışlanmış bir İran'a göre daha avantajlı konumda olsa da, bölgede büyük enerji rezervlerine sahip ve nükleer faaliyetleri olan bir İran da Türkiye karşısında önemli bir rakip olarak görünmektedir. İslam Devrimi sonrasında İran'ın rejim ihracı düşüncesi Türkiye için İran'dan algılanan en önemli tehditler arasında olup, sınır bölgesinde bölücü terör örgütü PKK'yı destekleyen bir İran olması da bu zamana kadar ilişkilerin gergin seyretmesine yol açan ve Türkiye'de hep şüpheyle gözlemlenen faktörlerdir. Tarihte çok fazla İngiltere ve Rusya işgaline uğrayan ve bu yüzden Batı karşıtı bir milliyetçilik üzerine kurulmuş İran ise, Türkiye'nin NATO içinde önemli bir aktör olup, AB'ye üyelik yolunda, ABD ile müttefik konumunda olmasından rahatsızlık duymakta ve her an Türkiye'den sanki bir tehdit alacakmış gibi Türkiye'ye şüphe ile yaklaşmaktadır.

Her iki ülkenin de oyuncu olarak ortaya çıktığı ilişkilerini incelerken, sadece oyuncuların birbirini sahip oldukları güç kapasiteleriyle tanımları yetmemekte, bunun yanı sıra oyunun kurallarını yani, uluslararası sistemin yapısını ve durumunu da bilmeleri gerekmektedir. Kurallar doğrultusunda bir oyun olarak 2003 sonrası

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Türkiye-İran ilişkileri incelendiğinde, anarşik bir sistem olduğunu yani kanun koyucu bir otoritenin olmadığını fakat bir uluslararası hukuk kuralı niteliği taşıyan Birleşmiş Milletler'in kurallarını oyuncuların dikkat etmesi gerektiğini gözlemleyebiliriz. Dolayısıyla hem Türkiye, hem de İran birbirleri ile olan ilişkilerinde stratejilerini belirlerken, Birleşmiş Milletler kurallarına aykırı davranmayacaklarını göz önünde bulunduracaklardır. Birleşmiş Milletler'in yanı sıra her iki ülke üye olduğu veya olmak için çaba sarfettiği diğer örgütlerin de kurallarına uymak durumundadır. Türkiye'nin NATO Zirvesi'nde istemeyerek de olsa, kendi ülkesinde Füze Kalkanı konuşlandırılmasını kabul etmesi bu sebeptendir. Her iki oyuncu da bu kuralları bilmekte ve oyunu bu kurallara göre oynamaktadırlar. Örneğin, Türkiye defalarca füze kalkanı projesinin İran'a karşı olmadığını vurgulamış ve İran da Türkiye'nin NATO üyeliği dahilinde böyle bir projeye onay vermesi gerektiğini bildiği için çok büyük tepki göstermemiştir.

2003 sonrasında Türkiye ve İran'ın aralarındaki ilişkiler için bu kurallar dahilinde iş birliğini tercih etmeleri veya rekabet içinde çatışmaya devam etmeleri olası stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat her iki ülke de mevcut stratejileri arasından iş birliğini tercih etmiş, uyum ve iş birliği doğrultusunda ilişkilerine devam etmişlerdir. Devletlerin rasyonel varlıklar olduğunu kabul ettiğimizde, 2003 sonrası Türkiye ve İran ilişkilerinin iş birliği doğrultusunda devam etmesinin rasyonel bir hareket olduğunu da kabul etmemiz gerekmektedir. Fakat özellikle Batı başta olmak üzere, Türkiye'nin ekseninin kaydığı ve Türkiye'nin Yeni-Osmanlıcılık politikaları sergilediği yönündeki görüşler, Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı yönündeki söylemler, bu süreç içerisinde Türkiye ve İran'ın ilişkilerinde rasyonel davranıp davranmadığı konusunda da tartışmalar ortaya çıkarmaktadır. Dış politika temellerinden biri Batılılık olan bir Türkiye'nin Batıdan kopması gibi bir durum elbette ki söz konusu değildir. Fakat Türkiye'nin batı tarafından dışlanan İran ile iş birliğini tercih ederken "ne kadar rasyonel davrandığı" sorusu Oyun Teorisi ile değerlendirilebilir. Her ne kadar kesin çözümler üretmese de mevcut durumu değerlendirme imkânı sunan Oyun Teorisi, Türkiye ve İran'ın 2003 sonrası ilişkilerinde kazanç ve kayıplarını değerlendirmeye yardımcı olacaktır.

Öncelikle Türkiye'de AKP iktidarının işbaşına gelmesiyle, o yıllarda başbakan danışmanlığı yapan, 2009'da da Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun politikası", Türkiye'nin artık bu rekabet ortamı yerine çatışmadan iş birliği yapma girişimlerini ortaya çıkaran en önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye, İran ile ilişkilerinde çatışma yerine iş birliğini tercih ettiği için, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası ile uyuşan

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

“komşularla sıfır sorun politikası” olan devlet politikasına uyum göstermiştir. Her ne kadar, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin kararları İran ile ekonomik ilişkiler konusunda da Türkiye’yi zorlasa da, İran Türkiye’nin önemli bir ticari partneridir ve Türkiye, İran ile iş birliğine giderek daha fazla kazanç sağlayabileceği, ekonomik ilişkilerini de sağlamlaştırmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu yaptırım kararı neticesinde, doğal gazın devre dışı bırakılması konusunda ısrar eden Türkiye, İran ile var olan mevcut enerji işbirlikleri ile, Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmış, ve her an Rusya’dan gelen doğal gazın kesilip, başka yerden tedarik edilemeyeceği korkusundan da arınmıştır. Türkiye, bu yolla, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek olan mevcut enerji politikalarına da uyum gösteren bir davranış sergilemiştir. 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali ile, bölünme durumu ile karşı karşıya kalan Irak’taki, terör örgütü PKK’nın faaliyetlerinin daha da artacağından korkan Türkiye, ABD’den ısrar etmesine rağmen, terör örgütünü silahlandırmaması üzerine, İran ile iş birliğini tercih etmek durumunda kalmış ve karşılıklı iş birliği doğrultusunda PKK terör örgütüne karşı İran’ın desteğini almış, en azından İran’ın PKK’ya destek verip, kendisine karşı artan faaliyetler sergilemesini engellemiştir. Fakat bir yandan da 1 Mart 2003 Tezkeresi’ni meclisten geçirmeyip, aynı zamanda İran ile iyi ilişkiler içerisinde olan bir Türkiye, ABD’nin keyfini kaçırmıştır ve bu sefer de sınırda ABD’nin PKK kartını Türkiye’ye karşı kullanma olasılığı ortaya çıkmıştır. Türkiye, İran ile bölgedeki iş birliği ile aynı zamanda bölünmüş bir Irak’ı engellemek için beraber hareket edebileceği bir dost edinmiştir. ABD karşısında Türkiye’nin İran ile iş birliğine gitmesinin getirdiği kazançlardan bir diğeri de, Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında basında yer alan küçülmüş Türkiye haritalarına karşı, bölgede bir dost edinmiştir.

Türkiye’nin 2003 sonrası İran ile iş birliğine gitmesinin bir diğer kazancı da Türkiye’nin Filistin politikasında ortaya çıkmaktadır. ABD’nin Irak’a müdahalesi ile beraber kendini daha güçlenmiş hissedен İsrail, Filistin karşı daha saldırgan bir tutum izleyebilecek ve Filistin’e destek veren Türkiye, İsrail ile bu konuda uyuşmazlık içindedir. Türkiye, Filistin konusunda hemfikir olduğu İran ile iş birliği yaparak, savunmuş olduğu Filistin konusunda da yalnız kalmadığını hissetmektedir. Bu durum, Türkiye’ye, İsrail’in Türkiye’nin Filistin’e gönderdiği yardım gemisine saldırması, büyükelçisinin alçak sandalyeye oturtulması gibi uluslararası ortamda rencide edilmesine yol açsa da, İsrail bu davranışları yüzünden bir çok devlet tarafından kınanmıştır. Ayrıca bu kadar saldırgan bir tutum içine giren İsrail karşısında, İran ile iş birliğine gitmek, bölgede İsrail’in dengelenmesi açısından mantıklı görünmektedir. Fakat Türkiye yine de bölgede önemli bir güç haline gelen

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

ve İran ile yakınlaşması sonucu daha fazla tepkisiyle karşılaştığı İsrail hususunda dikkatli davranmak durumundadır.

Bir diğer yandan Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda olan Türkiye, İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda ortaya çıkan kriz doğrultusunda özellikle diplomasi ile çözülmesi gerektiği vurgusuyla, olayları silahlı kuvvetle değil de diplomasi yoluyla çözümünü savunan AB görüşleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. AB'ye üyelik yolunda Türkiye'nin bu davranışı bir avantaj olmakla beraber, İran'ın yalnızlaştırılması karşısında uluslararası topluma kazandırılması gerektiğini savunan ve bunun için mücadele eden Türkiye, başardığı takdirde büyük bir prestij sahibi olacaktır. Fakat yine de bu tutum, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin İran'a yaptırım kararı konusunda da "hayır" oyu vermesiyle, Avrupa Birliği ve ABD'nin görüşüyle ters yönde bir oy kullanmasıyla, Türkiye'nin batıdan kopmaya başladığı yönündeki söylentilere sebep olmuştur. Bu durum, batıdan hibe ve kredi alan Türkiye'yi zor durumda bırakabilecektir.

2003 sonrasında Türkiye'nin İran ile iyi ilişkiler geliştirmesi, aynı zamanda İran'ın kendisine yönelik rejim ihracı politikalarından vazgeçmesine yol açabilecek ve bölgedeki Şiiilerin de İran tarafından desteklenmesi korkusunun önüne geçmiştir.

Fakat tüm bunların yanı sıra herhangi bir kanıt bulunmamakla beraber, sınırındaki bir ülkenin nükleer silahlanması Türkiye için oldukça büyük bir tehdit olup, Türkiye'nin İran'ı uluslararası topluma kazandırıp daha aktif bir aktör haline getirmesiyle beraber, aynı zamanda nükleer güce de sahip bir İran, bölgesel güç olma yolunda Türkiye'nin önüne geçebilecektir.

Aynı durum İran açısından bakıldığından yine İran için de öncelik, ekonomik ilişkiler konusunda göze çarpıyor görünmektedir. Türkiye İran için önemli bir pazardır ve bu pazarın farkında olan İran Türkiye'ye ihalelerde öncelik tanıyarak, iş birliği girişimlerini desteklemektedir. Özellikle doğal gaz ihtiyacı yüksek olan Türkiye'nin, mevcut doğal gazını pazarlamaya çalışan ve bu konuda Rusya ile rekabet içinde olan İran için çok önemlidir. Bu girişimlerin sonucunda görüldüğü gibi iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2010 yılı itibarıyla 10 milyar dolar civarında seyretmektedir. Ayrıca Türkiye, İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı olduğu için, Avrupa ile de yoğun ticareti bulunan İran'ın Avrupa ticaretindeki geçişlerde önemli bir yer teşkil etmektedir. İran, 2003 yılı sonrası Türkiye ile ilişkilerine yön verirken, Türkiye'nin bu özelliğini görmezden gelmemiş ve bu yüzden Türkiye ile özellikle ekonomik iş birliğinin kendi yararına olduğunu düşünmüştür.

TASNİF DIŞI

Bölgesel olarak değeriendirildiğinde, uluslararası bir toplum tarafından dışlanmış İran'ın, bölgede kendine yakın bir dost edinmesi kendisine daha çok güvenmesine sebep olmuştur. Fakat İran yine de, bir yanıyla Batı'ya bağılı olan Türkiye'nin eline kendisi ile ilgili herhangi bir koz vermek istememekte ve bunun korkusunu da taşımaktadır. Turkcell'in ikinci büyük operatör olmak için ihaleyi kazanmış olmasına rağmen sorunlar yaşaması bununla ilgilidir. Yine de İran bölgede Türkiye ile iş birliği içinde olduğu sürece, kendisinin de istemediğı bölünmüş bir Irak karşısında Türkiye ile ortaklaşa hareket edebilme avantajı elde etmiş ve bir yandan ABD ile bir yandan İsrail ile çevrelenirken Türkiye'den de gelebilecek tehdidi engellemiştir. Türkiye NATO kapsamında öngörülen Füze Kalkanı projesine evet demiş olsa da, İran Türkiye'nin kendisi için özel olarak bu kararı almamış olduğunun farkındadır.

Türkiye için bu kadar olumlu ve olumsuz faktör değeriendirildiğinde, Türkiye'nin İran ile iş birliğine gitmesi, oldukça rasyonel görünmektedir. Türkiye'nin İran ile iş birliğine gitmesi halinde elde edeceği kazançlar, kayıplarından daha fazla olarak ortaya çıkmakta ve Türkiye'nin 2003 sonrası İran politikasında devletlerin rasyonel hareket ettiğı ilkesine uyum sağladığı görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C.; Sanver, İ.Ö.; Sanver, M.R. (bt.). (2009).Oyunlar, Kurallar ve Düzen: Oyun Teorisi Perspektifinden Kuralların Rasyoneli. 15.11.2010 tarihinde <http://www.canaktan.org/ekonomi/oyun-teorisi/makaleler/aktan-sanver.pdf> sitesinden alındı.
- Arı, T. (2007). *Irak,İran,ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Aumann, R. J., & Hart, S. (1992). *Handbook of Game Theory*. Amsterdam.
- Barutçugil, İ. (2002). *Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Barzegar, K. (2009, 12 17). *Saddam Sonrasında İran Dış Politikası*. 03 22, 2011 tarihinde Turktime: <http://www.turktime.com/default.asp?page=haber&id=77735> adresinden alındı
- Bierman, H. S., & Fernandez, L. (1998). *Game Theory with Economic Applications*. USA: Addison-Wesley Publishing Company.
- Blaga, R. (1997). *İran Halkları El Kitabı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cambridge Dictionary*. (2011). 03 11, 2011 tarihinde Definition of Game noun from Cambridge Dictionary Online: http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/game_1 adresinden alındı
- Camerer, C. F. (1991). Does Strategy Research Need Game Theory? *Strategic Management Journal* , 137-152.
- Cankara, Y. (2005). *Yeni Oyun:İran'ın Nükleer Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çetinsaya, G. Türk-İran İlişkileri. Faruz. içinde
- Çetinsaya, G. (2003). Türk-İran İlişkileri. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 207-235). İstanbul: Der Yayınları.
- CIA. (2011, 03 15). *CIA-The World Factbook*. 03 16, 2011 tarihinde Central Intelligence Agency(US): <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> adresinden alındı
- Çobanoğlu, H. (Dü.). (1994). *Harbin Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyeleri*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Dağcı, K. (2007). AB-İran İlişkileri ve Parametreleri. K. Dağcı, & A. Sandıklı içinde, *Satranç Tahtasında İran "Nükleer Program"* (s. 125-136). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dixit, A. K., & Nalebuff, B. J. (1993). *Thinking Strategically; The Competitive Edge in Business, Politics, and Everyday Life*. New York: W.W. Norton & Company Ltd.

TASNİF DIŞI

Doğan, K. (2010). *Türkiye Kitabı-2010*. 03 12, 2011 tarihinde Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/Content.aspx?s=tk> adresinden alındı

Düren, Z. (2002). *2000'li Yıllarda Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınları .

Durmuş, M. (2005, Mayıs 08). *Şah'tan Hatemi'ye İran Dış Politikası*. 03 25, 2011 tarihinde Türksam: <http://www.turksam.org/tr/a653.html> adresinden alındı

EIA. (2011). *EIA*. 06 22, 2011 tarihinde <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=TU> adresinden alındı

EIA. (2011). *EIA*. 06 22, 2011 tarihinde <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=TU> adresinden alındı

EIA. (2010, 10 14). *U.S. Energy Information Administration*. 06 25, 2011 tarihinde EIA: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=IR> adresinden alındı

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2010, 08 11). *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. 03 12, 2011 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=elektrik&bn=219&hn=219&nm=384&id=386> adresinden alındı

Erdoğan, M. M. (2010, Ağustos-Eylül-Ekim). Çeşitlenen ve Yayılan İktidar Odakları ve Eksen Kayması. *Stratejik Boyut* , s. 108-121.

Eren, E. (2005). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Yayınları.

Eren, E., Timur, N., (Ed.). (2003). *Stratejik Yönetim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No:1409

James, B. G. (1987). *İş Dünyası Savaşları: Pazar Mücadelesinde Askeri Mücadeleler Nasıl Uygulanır?* (H. Sanama, Çev.) İstanbul: İlgı Yayıncılık.

Erhan, Ç. (2010, Ağustos-Eylül-Ekim). Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Modeli Nedir? *Stratejik Boyut* , s. 96-107.

Erkan, S. (2010,cilt 5,sayı1). İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921). *Akademik Orta Doğu* , 91-116.

Erkut, H. (1997). Stratejik Yönetim Felsefesi. G. Pamuk, H. Erkut, Ö. A. Fusun Ülengin, Y. Alpay, & H. Koşma içinde, *Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği* (s. 11-31). İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Eslen, N. (2003). *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*. İstanbul: Q-Matris Yayınları.

Evans, G., & Newnham, J. (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*. Londra: Penguin Books.

Friedman, J. W. (1990). *Game Theory With Applications To Economics*. New York: Oxford University Press.

Polak, B. (Hazırlayan). (2007). *Game Theory: Introduction-First Five Lessons*. New Haven, Connecticut, ABD.

Gürkaş, B. (2007). Türkiye-İran İlişkileri. K. Dağcı, & A. Sandıklı içinde, *Satranç Tahtasında İran-Nükleer Program* (s. 219-258). İstanbul: Tasam Yayınları.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Hardwick and Landuyt. (1966). *Administrative Strategy and Decision Making*. Cinci

Howard, R. (Yöneten). (2001). *A Beautiful Mind* [Sinema Film].

Hürriyet. (2006, 04 26). *Bakan Yıldırım'dan Turkcell ve TAV'a Cenaze Benzetmesi* . 03 25, 2011 tarihinde Hürriyet:

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=4321217> adresinden alındı

Hürriyet. (2008, 07 21). *İran 12 Milyar Dolarlık İhalelerde Türklere Öncelik Tanıyacak*. 03 25, 2011 tarihinde Hürriyet:

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=9479416> adresinden alındı

Hürriyet. (2011, 05 11). *İran'ın Tercihi İstanbul*. 05 21, 2011 tarihinde Hürriyet:

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/05/11/iran-muzakereler-icin-istanbulu-istiyor> adresinden alındı

Hürriyet. (2010, 08 23). *Nabucco'da İran Saf Dışı*. 03 25, 2011 tarihinde Hürriyet:

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15616913> adresinden alındı

Hürriyet. (2010, 08 21). *Ya İran ya biz*. 23 03, 2011 tarihinde Hürriyet:

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15602371> adresinden alındı

İHA. (2008, 12 17). *Türkiye-İran Boru Hattı için İlk Adım*. 03 25, 2011 tarihinde

Habername: <http://www.habername.com/haber/turkiye-iran-boru-hatti-icin-ilk-adim-13032.htm> adresinden alındı

İşbilen, E. (2009). *Nükleer Satranç, İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Karaağaçlı, A. (2010, 11 15). İran'ın Nükleer Dosyası. *İki Bin Yirmi Üç* , s. 29.

Karluk, R. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kırım, A. (1998). *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*. İstanbul: Sistem Yayıncılık

Kural,H.(2007).*Karar verme sürecinde oyun teorisi ve sektörel uygulamalar*.Yayınlanmış yüksek lisans tezi,Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Laçiner, S. (2010, 11 23). *Füze Kalkanı Zafer mi Hezimet mi?* 04 25, 2011 tarihinde Stratejik Boyut: <http://www.stratejikboyut.com/haber/fuze-kalkani-zafer-mi-hezimet-mi--46619.html> adresinden alındı

Luce, D., & Raiffa, H. (1957). *Games and Decision*. New York: John Wiley and Sons.

Mütercimler, E. (2006). *Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Nationmaster. (2011). *Air force personnel statistics*. 06 22, 2011 tarihinde Nationmaster: http://www.nationmaster.com/graph/mil_air_for_per-military-air-force-personnel adresinden alındı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Nationmaster. (2011). *Army Personnel Statistics*. 06 22, 2011 tarihinde Nationmaster: http://www.nationmaster.com/graph/mil_arm_per-military-army-personnel adresinden alındı

Nicholson, M. (1997). *Rationality and The Analysis of International Conflict*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Olson, R. (2005). *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004*. Ankara: Babil Yayıncılık.

OPEC. (2009). *OPEC:İran*. 04 02, 2011 tarihinde OPEC: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/163.htm adresinden alındı

Oran, B. (2005). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar-Cilt:1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oxford Wordpower Dictionary. (1996). New York: Oxford University Press.

Öztürk, O. M. (2007). *Amerika Çökerken Yeni Kutuplaşma*. Ankara: Fark Yayınları.

Sakaoğlu, N., Cevanşir, B., & Emecen, F. M. (Temmuz 2010). Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail Arasındaki Mücadele-Devlerin Kapanması. *NTV Tarih* , 26-36.

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Sarınay, Y. (2000, Kasım). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* .

Sezer, A. (2003). *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri*. 03 28, 2011 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2010, 08 11). *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. 03 12, 2011 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=nukleerenerji&bn=224&hn=224&nm=384&id=388> adresinden alındı

EIA. (2011). *EIA*. 06 22, 2011 tarihinde <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=TU> adresinden alındı

EIA. (2010, 10 14). *U.S. Energy Information Administration*. 06 25, 2011 tarihinde EIA: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=IR> adresinden alındı

Nationmaster. (2011). *Air force personnel statistics*. 06 22, 2011 tarihinde Nationmaster: http://www.nationmaster.com/graph/mil_air_for_per-military-air-force-personnel adresinden alındı

Nationmaster. (2011). *Army Personnel Statistics*. 06 22, 2011 tarihinde Nationmaster: http://www.nationmaster.com/graph/mil_arm_per-military-army-personnel adresinden alındı

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). *Birleşmiş Milletler ve Türkiye*. 06 25, 2011 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa> adresinden alındı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2010, 08 11). *Petrol*. 06 25, 2011 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı:
<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=petrol&bn=222&hn=&nm=384&id=40693> adresinden alındı

TÜİK. (2011, 01 28). *Adrese Dayalı Nüfus Sistemi 2010 Yılı Sonuçları*. 06 25, 2011 tarihinde T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu:
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=39&ust_id=11 adresinden alındı

TÜİK. (2011, 06 30). *Dış Ticaret İstatistikleri Mayıs 2011 Dönemi*. 07 02, 2011 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu:
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4 adresinden alındı

Türk Deniz Kuvvetleri. (2011, 03 22). *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Resmi Kurumsal İnternet Sitesi*. 03 25, 2011 tarihinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı:
<http://www.dzkk.tsk.tr/turkce/PLATFORMLAR.php?strAnaFrame=platformlar&strIFrame=gemiler> adresinden alındı

Türk Dil Kurumu. (2011, 03). 03 11, 2011 tarihinde Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden alındı

Türk Dil Kurumu. (2011). 03 14, 2011 tarihinde Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden alındı

Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük. (2011). 03 14, 2011 tarihinde Türk Dil Kurumu: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden alındı

Viotti, R. P., & Kauppi, M. V. (1993). *International Relations Theory:Realism, Pluralism, Globalism*. New York: Macmillian Publishing Co.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. California: McGraw-Hill Companies.

Watson, J. (2002). *Strategy; An Introduction to Game Theory*. New York: W.W. Norton & Company.

Yegin, M. (2010, 10 20). *Füze Kalkanının Reddedilmesi" Batı'dan Uzaklaşma" Söylemini Güçlendirir*. 04 11, 2011 tarihinde USAK:
<http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=479> adresinden alındı

Yel, S. (2003, Temmuz 15). Güney Azerbaycan Gerçeği ve İran'daki Siyasi Gelişmeler. 2023 , s. 57.

Yıldırım, E.(2009).(*Türkiye-İran İlişkileri 1918-1960*).Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yılmaz, E. (2009). *Oyun Teorisi*. İstanbul : Literatür Yayınları.

ÖZGEÇMİŐ

1986 yılında Denizli’de doğdu. 2004 yılında Denizli Anadolu Lisesi’nden mezun oldu. 2009 yılında Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 2009-2010 eğitim ve öğretim yılında Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans programına başladı. Halen yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

Bekâr olan Sevinç Öztürk’ün bir çocuğu bulunmakta ve İngilizce bilmektedir.